

Najskôr k vecnej nezrovnalosti vo vystúpení doc. Peška. Hovoril o tom, že *na Slovensku bol publikovaný zoznam spolupracovníkov Štátnej bezpečnosti*. V skutočnosti však na Slovensku boli zverejnené registrátorne pomôcky, tzv. registračné protokoly zväzkov, ktoré obsahujú v podstate všetky záznamy o vedení operatívnych zväzkov Štátnej bezpečnosti. Obsahujú teda nielen zoznam agentúrnych zväzkov spolupracovníkov, ale aj zoznam operatívnych zväzkov, ktoré boli vedené na prenasledované osoby. Na rozdiel od niektorých iných postkomunistických krajín, kde boli skutočne publikované len výpisy záznamov o zväzkoch spolupracovníkov zo zachovaných registrov, na Slovensku má z tohto pohľadu verejnosť úplnú (resp. čo možno najúplnejšiu) informáciu, pričom môže porovnávať, na koho i aký druh zväzku ŠtB založila a viedla, ako dlho atď.

V ďalšom pokračovaní v rámci diskusie hovoril o reakcii slovenskej verejnosti na zverejnenie uvedených záznamov. *Morálny problém vidí v tom, že pozornosť verejnosti sa upriamila na spolupracovníkov ŠtB – na najnižšiu kategóriu vykonávateľov neprávosti. A čo tí, ktorí spolupracovníkov získavali? Boli síce zverejnení, ale nezbudili takú pozornosť verejnosti ako spolupracovníci. Mimo pozornosti zostávajú i „najzodpovednejší činitelia režimu“. Z týchto „špičiek režimu“ nebol postihnutý nikto. „I taký Vasil Biľak už utíchol.“* Túto časť svojho diskusného vstupu ukončil paradoxným tvrdením, že *„najviac vinní sú vlastne tí nevinní“*.

Ústav pamäti národa od začiatku zdôrazňoval, že represie proti obyvateľom organizovala komunistická strana, vykonávali príslušníci Štátnej bezpečnosti za pomoci spolupracovníkov. Že verejnosť vníma spolupracovníkov inak a stavia ich nad úroveň organizátorov je podľa môjho názoru aj vinou politikov, ktorí od počiatku 90. rokov bagatelizovali a relativizovali vinu komunistickej strany za represie počas 40 rokov jej vládnutia. Rovnako je vinou odbornej verejnosti, ktorá v oblasti hodnotenia obdobia vládnutia komunistickej strany bola veľmi skromná. Archívy ŠtB zostali utajené i zásluhou malého záujmu odbornej verejnosti na Slovensku o ich spracovanie a štúdium, pričom na politikov nebol vytvorený v tejto súvislosti dost silný tlak.

Pri analýze kategórií vinní a nevinní, sa doc. Pešek dostáva k tvrdeniu, že *spolpracovníci ŠtB boli tiež obeťami komunistického režimu. Obeťami boli preto, že ich režim donútil, aby sa stali spolupracovníkmi. Režim lámal charakter a spolupracovníkmi sa stali i tí, ktorí nechceli nimi byť.* Pripúšťa, že *boli i dobrovoľní spolupracovníci a dochádza k záveru, že vina režimu spočíva v tom, že umožnil spolupracovníkom, aby sa nimi stali. Väčšina spolupracovníkov to však nerobila dobrovoľne, ale bola k spolupráci donútená. Úlohu zohral fyzický i psychický tlak. Psychický tlak spočíval v tom, že režim nedodržiaval základné ľudské práva, nedovolil svojim občanom cestovať na západ, a tak nútil tých, ktorí chceli cestovať na západ, aby udávali svojich spoluobčanov.*

V tejto časti vystúpenia doc. Peška sú mnohé tvrdenia nelogické, zavádzajúce až absurdné. Štátna bezpečnosť viazala občanov k spolupráci na základe súhlasu s komunistickou ideológiou alebo za odmenu – finančnú či inú výhodu, resp. na základe kompromitujúceho materiálu, ktorý sa podaril ŠtB získať na kandidáta spolupráce. Doc. Pešek chcel pravdepodobne vyjadriť vlastný názor, že väčšina osôb, na ktoré ŠtB zaviedla zväzok spolupracovníka, bola viazaná na základe kompromitujúceho materiálu alebo za poskytnu-

Obsah

Fórum	(5
Usilujeme o zřízení ÚPN	(Jiří Liška)
Štúdie	(6
Agenturně-operativní svazky Státní bezpečnosti a jejich registrace, 1954 – 1957	(Pavel Žáček)
Vojenský výcvikový priestor Javorina	(Jaroslava Benická)
Nedoručený odkaz	(Łukasz Kamiński)
Dokumenty	(43
Štátna a Verejná bezpečnosť v ponovembrovej politike	(Pavel Žáček, Patrik Košícký)
ÚPN interne	(54
Sekcia právnych analýz a rekonštrukcie dokumentov	(Miroslav Lehký)
Oddelenie rekonštrukcie dokumentov	(Patrik Košícký)
Obete	(62
„My prišli vas spasit...“	(Patrik Košícký)
Predstavujeme	(65
Libri prohibiti	(Petr Blažek)
Krajinou pražských archivů	(Karel Sieber)
Apendix	(73
Akcia R, likvidácia ženských kláštorov	(Patrik Dubovský)
O minulost se bojuje v tajných archivech	(Karel Sieber)
Federální služba bezpečnosti Ruské federace	(Lukáš Babka)
René Lužica: Keď bola vojna, nebol som doma	(Alexandra Šimanská)
Neznáme návrhy slovenskej časti československého štátneho znaku z roku 1960	(Radoslav Ragač)
Československo z pohľadu amerických spravodajcov	(Peter Matíjek)
Komunistický bezpečnostný aparát v strednej a východnej Európe	(Radoslav Ragač, Matej Medvecký, Peter Balun)
ÚPN a médiá	(Michal Dzurjanin)

tie nejakej výhody. V tom čase cestovať na západ bolo naozaj privilégiom, a teda výhoda voči iným spoluobčanom. Ako faustovské mi nakoniec pripadá tvrdenie, že za „cestu na západ“ (či inú výhodu) zaplatili spolupracovníci „zlomeným charakterom“. Absurdný je záver, že preto sú „obetami“. Je etické bez dostatočnej znalosti obsahu zväzkovej agendy na medzinárodnom fóre prezentovať zovšeobecňujúce odsúdenia, prípadne vyhlasovať agentov za obete režimu („najviac vinní sú vlastne tí nevinní“)? Plošný prístup ku zväzkom tajnej polície nám má okrem iného pomôcť identifikovať obeť a nájsť neznámych hrdinov, ktorí budú za svoj postoj hodní našej úcty tak, ako to predpokladá zákon. Určite mali občania aj inú možnosť ako len spolupracovať. Tou možnosťou bol odpor voči režimu, čo mnohí činili a niesli za to ťažké následky. Takýto variant však vo svojom vystúpení doc. Pešek neprezentoval.

V ďalšej časti svojho vystúpenia doc. Pešek hovoril o tom, že *verejnosť nebola dostatočne zoznamovaná s metódami a formami práce ŠtB. Bolo potrebné, aby verejnosť bola dopredu zoznamovaná s tým, čo zverejňovanie zoznamov prinesie.*

Zverejnenie registrov zväzkov ŠtB prinieslo v podstate rovnakú reakciu verejnosti ako v iných postkomunistických krajinách, aj keď takáto forma zverejnenia bola originálna. Na Slovensku sa nedialo nič výnimočné. Naopak. V mnohých postkomunistických krajinách bolo zverejnenie zoznamov spolupracovníkov komunistických bezpečnostných aparátov sprevádzané oveľa búrlivejšou atmosférou vo verejnosti i v politických kruhoch.

Súčasne so zverejňovaním protokolov ústav na svojej internetovej stránke zverejnil aj popis jednotlivých zväzkov a od prvého čísla tohto štvrtročnika oboznamuje verejnosť so štruktúrou a praktikami komunistickej tajnej polície. Ešte pred vznikom ÚPN bola vydaná séria kníh o obetiach komunizmu, na ktorej sa mimochodom podieľal i doc. Pešek.

Ďalší morálny problém vidí v tom, *ako pristupovať k produkcii takej zločineckej organizácie, akou bola ŠtB. „Môže zločinecká a nemorálna inštitúcia podávať seriózne a relatívne pravdivé informácie?“*, pýta sa v tejto časti doc. Pešek. *ÚPN síce upozorňoval na spôsob vnútornej kontroly v ŠtB i na to, že režim, aby mohol riadiť spoločnosť, potreboval pravdivé informácie. Zaznelo i to, že v 70. a 80. rokoch ŠtB*

„dodávala pravdivejšie informácie ako stranícke orgány (myslené asi orgány aparátu strany), ale ani vnútorná kontrola v ŠtB nemôže zabrániť určitej manipulácii.“

Táto časť príspevku doc. Peška vyznela v znamení už dlhé roky známeho spochybňovania výsledkov práce ŠtB. Považujem za potrebné uviesť, že práca Štátnej bezpečnosti spočívala na spravodajskej metodike. Hodnotila sa jednak „serióznosť spolupracovníka“, „informačná hodnota“ i ďalšie parametre podanej správy. Tie boli komparované a overované z viacerých zdrojov. K tomu je potrebné pripočítať tvrdý ideologický výber a formovanie príslušníkov ŠtB. Každý, kto sa zoznámil s metodikou hodnotenia informačnej produkcie tajnej polície vie, aký účelový je v tejto súvislosti výraz „určitá manipulácia“.

Ďalej je potrebné upozorniť, že pri sprístupňovaní materiálov má každý oprávnený žiadateľ možnosť odovzdať písomné vyjadrenie k sprístupneným materiálom, ktoré sa stáva súčasťou spisu.

Na predchádzajúcu časť príspevku organicky nadväzuje ďalšie spochybnenie: *skartácia a ničenie zväzkov – neúplnosť a z toho vyplývajúca manipulácia. Problémom je i špecifický jazyk, ktorý používala ŠtB – napr. dobrovoľné priznanie v skutočnosti nebolo dobrovoľné.*

K tomu je potrebné poznamenať nasledujúce: Ústav pamäti národa má zo zákona úlohu rekonštruovať zničené materiály. Podľa doterajších skúseností je to v zásade možné. A v súvislosti s „njúspikom ŠtB“ je potrebné odkázať na možnosť vyjadrenia sa občana k sprístupňovaným materiálom i na elementárne znalosti v súvislosti s rozlišovaním medzi vyšetrovacími a operatívnymi materiálmi.

Ak doc. Pešek považuje za problém, že *na Slovensku prišlo k zverejneniu zoznamov až po 15-tich rokoch a veľká časť spoločnosti to už mala akosi za „premlčané“*, tak práve naopak, je potrebné považovať za úspech, že i po toľkých rokoch sa na Slovensku našla politická vôľa svoju minulosť skúmať a pomenovať. Neskoro, ale predsa.

Celkovo bolo vystúpenie doc. Peška na konferencii vo Varšave značne rozporuplné a jeho prístup k problému fungovania komunistickej tajnej polície jednostranný. Ak historik neprezentuje problém z rôznych uhlov pohľadu, tak nemôže byť zárukou kvalitného a pravdivého odhalenia postupu totalitnej moci.

Usilujeme o zřízení ÚPN

Na půdě Senátu České republiky vznikla myšlenka na zřízení Ústavu paměti národa po polském a především slovenském vzoru. V červenci jsme uspořádali seminář, na kterém jsme spolu s kolegy představili věcný záměr zákona o zřízení ÚPN. Účelem semináře, jehož se jako hlavní host zúčastnil i Ján Langoš, bylo odstartovat veřejnou diskusi o potřebnosti nové instituce, která by se systematicky zabývala mapováním let komunistické totality a osvětou v této oblasti.

Česká legislativa v této oblasti není špatná, jsou tací, kteří ji hodnotí jako nejliberálnější v celém postkomunistickém bloku. Problém je ovšem v tom, že v současnosti neexistuje instituce, která by byla schopna zákony naplňovat. Exekutiva, které byly zákony spíše vnuceny, si je vykládá po svém, tím spíše, že neexistuje parlamentní kontrola. Seznamy spolupracovníků státní bezpečnosti nejsou úplně a existuje zde podezření z manipulace s těmito jmény, a na zpřístupnění materiálů se čeká místo tří měsíců rok, někdy dokonce i roky dva, je naprosto nemožné získat informace o kariérních postupech příslušníků politické policie apod.

Odpůrci návrhu hovoří o tom, že v naší společnosti není po osvětlování minulosti poptávka. Já si ovšem jednak nejsem jist, že to je pravda, jednak na polském či slovenském vzoru můžeme vidět, že právě aktivní kroky v této oblasti vlnu zájmu snadno vyvolají. Jsem přesvědčen o tom, že takovou vlnu zájmu o poznání vlastní minulosti naše společnost potřebuje. Mapovat minulost, metody totalitního státu, způsoby jak držet národ v područí, a informovat o tom naše děti i celou veřejnost, pokládám za vysoce aktuální úkol. Jen tak se vyhneme opakování této minulosti, jen tak potlačíme sílící vlnu nostalgie po komunismu, která naivně zapomíná cenu, kterou jsme za relativní „klid na práci“ museli platit. I pravidelně se opakující skandály, kdo koho za co a proč udával, bude snadno otevřením archivů z velké části

odstranit a ve zbytku objektivně prozkoumat. Ne nepodstatným důvodem pro zřízení Ústavu paměti národa je i skutečnost, že sousední státy již podobné instituce zřídily. Je třeba se jim důstojně zařadit po bok, neboť má-li co přinést postkomunistická Evropa svým západním spojencům, je to především draze zaplacená zkušenost s totalitou.

Pokud jde o samotnou podobu Ústavu, jen velmi stručně: Výrazně se inspirujeme zahraničními vzory, zejména Ústavom pamäti národa na Slovensku, který nám na zmíněném semináři představil pan předseda Ján Langoš. Hlavním účelem ÚPN by mělo být evidování, shromažďování, správa, zpřístupňování, zveřejňování, hodnocení a využívání dokumentů bezpečnostních orgánů, dále spolupráce s obdobnými institucemi v ČR i za hranicemi, hlavně s archívy, muzei, knihovnami, památkou odboje, památníky koncentračních a pracovních táborů, poskytování jim informací, badatelských možností a metodické pomoci a propagace jejich činnosti. Významným posláním Ústavu by měla být badatelská a osvětová činnost.

Samozřejmě očekáváme jak politickou, tak i odbornou debatu. Již nyní se zdá být jasné, že tichá parlamentní koalice mezi Českou stranou sociálně demokratickou a Komunistickou stranou Čech a Moravy v tomto volebním období schválení příslušného zákona zabrání. Doufám ovšem, že po volbách se politická aritmetika změní a že se s většinou budoucí politické reprezentace shodneme na cíli, tedy na pravdivém mapování minulosti a na předávání jejího obrazu nastupujícím generacím. Nalezne-li se politická vůle, konkrétní instituční rámec a konkrétní kompetence takového pracoviště již snadno doladíme (nepochybně i v rámci již probíhající spolupráce s ÚPN na Slovensku) a Ústav paměti národa může začít v příštím volebním období fungovat i v České republice.

Jiří Liška

MVDr. Jiří Liška (1949)
místopředseda Senátu
Parlamentu České
republiky (ODS).

Agenturně-operativní svazky Státní bezpečnosti a jejich registrace, 1954 – 1957

Pavel Žáček *Velkou neznámou pro laickou i odbornou veřejnost stále zůstává evidenční a registrační systém operativní administrativy Státní bezpečnosti, stejně jako schvalovací zodpovědnost konkrétních funkcionářů komunistické politické policie za zakládání a ukončování svazků a spisů. Na relativizaci registračních protokolů i svazkové agendy, zpochybňování důvěryhodnosti a vypovídací hodnoty jednotlivých svazků v médiích – ale i u soudů – je možné odpovědět pouze kvalifikovaným rozbořem směrnic o operativní administrativě a operativních archivech.¹⁾*

PhDr. Pavel Žáček, PhD. (1969), absolvent FSV UK Praha, bývalý náměstník ředitele ÚDV ZK v Praze, od roku 1999 pracuje v ÚSD AV ČR, v současnosti působí v Ústave paměti národa.

Vznik registračních protokolů

Klíčové změny přinesl tajný rozkaz ministra vnitra Rudolfa Baráka č. 72 „**Směrnice o agenturně operativní práci**“, který k 1. květnu 1954 nařídil zřídit operativní evidence informátorů, agentů a rezidentů Státní bezpečnosti jak na centrální úrovni v rámci ministerstva vnitra (I. odbor MV), tak na úrovni krajských správ ministerstva vnitra (I. oddělení KS-MV). V této souvislosti také ministr požadoval převést „*důvěrníky*“, kteří dle kritérií tajné policie měli možnost „*odhalovat nebo rozpracovávat buď nepřátelské skupiny nebo jednotlivé nepřátelské osoby*“, do kategorií „*informátor*“ anebo dokonce „*agent*“ a začlenit je do agenturní sítě. S ostatními důvěrníky ovšem doporučoval udržovat i nadále spojení jako s aktivem, tj. neevidovanými spolupracovníky, „*ovšem v mezích nutnosti*“. Tato opatření se netýkala správy sledování, jí řízených krajských odborů sledování (VII. správa MV a VII. odbory KS-MV) ani agenturně operativní činnosti ve Veřejné bezpečnosti.²⁾

Konkrétní představu přinesl další Barákův tajný rozkaz č. 77 vydaný o několik dní později, respektive jeho příloha - „**Inštrukcia o zavedení evidencie agentov, informátorov, rezidentov a majiteľov konšpiračných bytov v Ministerstve vnútra**“.³⁾ V souvislosti se zavedením evidence o stavu a pohybu spolupracovníků ministerstva vnitra byl náměstek ministra vnitra plk. Karel Košťál zodpovědný za překontrolování všech stávajících spolupracovníků zapojených v agenturní síti Státní bezpečnosti a u těch, kteří nevyvíjeli potřebnou

„*činnost*“, projevíli se jako „*neschopní, odhalení desinformátoři, dublaři, provokatéři*“, před uložením jejich agenturních svazků do archivu také za podpis prohlášení o mlčenlivosti.

Naopak ke spolupracovníkům, kteří i po překontrolování zůstali v „*činné spolupráci*“, byl operativní orgán Státní bezpečnosti povinen vyhotovit dvě osobní karty a předat je 1. oddělení I. zvláštního odboru ministerstva vnitra (na krajských správách 1. skupině I. zvláštního oddělení). Současně musel k registraci předložit agenturní svazek; postup u nově zaváděných svazků spolupracovníků se již řídil vydanou směrnicí.

Stávající kartotéční systém se měl transformovat do nové evidence agentů, rezidentů, informátorů a majitelů konspiračních bytů, které v rámci ministerstva vnitra – tj. pro centrální součásti Státní bezpečnosti – vedlo 1. oddělení I. zvláštního odboru ministerstva vnitra a na krajských správách MV 1. skupiny 1. zvláštních oddělení KS-MV.

Na základě nově zřízené evidence se na 1. oddělení i u 1. skupin zavedly:

1) všeobecná kartotéka evidovaných činných a archivovaných spolupracovníků podle jmen v abecedním uspořádání,

2) statistická kartotéka činných spolupracovníků, která měla nadále sloužit k sestavování měsíčních, čtvrtletních, půlročních a ročních statistických přehledů o stavu a pohybu (fluktuaci) vedení spolupracovníků Státní bezpečnosti,

3) archivní kartotéka, v níž se měli evidovat všichni spolupracovníci, se kterými byla přerušena spolupráce. Do této kartotéky byly evidenční karty

1) Tento text je také polemikou s názory, které podle mého názoru nepřilíší správně směřují spisovou službu ministerstva vnitra s operativní administrativou operativních útvarů Státní bezpečnosti. Srov. KAKALÍKOVÁ, Jana: Problémové aspekty spisové služby Státní bezpečnosti na Slovensku. In: *Paměť národa*, 1/2005, s. 69 - 73.

2) Archiv Ministerstva vnitra ČR (dále AMV), f. A 6/3, inv. j. 556. Čl. 74 TRMV č. 72 „Směrnice o agenturně operativní práci“ z 20. 4. 1954.

3) AMV, f. A 6/3, inv. j. 61. Čl. 80 TRMV č. 77 „Instrukce o zavedení evidence agentů, informátorů, rezidentů a majitelů konspiračních bytů ministerstva vnitra“ z 28. 4. 1954.

zařazovány podle krycích jmen v abecedním uspořádání.

4) protokol zaregistrovaných osobních agenturních svazků a map vlastnoručních zpráv spolupracovníků.

Jak centrální tak i krajské evidence měly evidovat všechny spolupracovníky ve své pravomoci. Povinností operativních orgánů Státní bezpečnosti bylo zaregistrovat u 1. oddělení 1. zvláštního odboru MV anebo u 1. skupiny I. zvláštního oddělení KS-MV každého nového spolupracovníka nejpozději do 48 hodin po zavázání (získání).

Operativní odbory Státní bezpečnosti předkládaly evidenčním pracovištím **dožádání na zavedení osobního agenturního svazku**, podepsané náčelníkem odboru, schvalujícím návrh vázání, spolu se dvěma evidenčními kartami čitelně vyplněnými příslušníkem Státní bezpečnosti (a taktéž signovanými náčelníkem jeho odboru⁴⁾). Po zanesení údajů ze schváleného návrhu do registračního protokolu⁵⁾ vydávali pracovníci 1. oddělení anebo 1. skupin příslušníkům operativních správ či odborů proti podpisu očíslovanou mapu osobního agenturního svazku, mapu vlastnoručních zpráv agenta, dotazník agenta a formulář pro seznam osob blízkých styků s agentem. Na operativních útvech Státní bezpečnosti mohla být vedena pouze zvláštní kartotéka „*obhospodřovaných spolupracovníků, podle jednotlivých řídicích orgánů*“.⁶⁾

S ohledem na specifické postavení vojenské kontrarozvědky se evidence a registrace spolupracovníků v útvech VI. správy ministerstva vnitra prováděla v evidenčním aparátě těchto útvarů.⁷⁾ Pouze evidenční karta měla být podle příslušnosti odeslána 1. oddělení I. zvláštního odboru ministerstva vnitra anebo 1. skupině 1. zvláštního oddělení krajské správy MV k založení do všeobecné kartotéky spolupracovníků. Operativní oddělení správy Pohraniční a Vnitřní stráže a 5. odbory (železniční

dopravy) krajských správ MV prováděly registraci osobních agenturních svazků v 1. zvláštním oddělení krajské správy ministerstva vnitra v rámci kraje.⁸⁾

Obdobné zvláštnosti byly stanoveny i pro operativní odbory (oddělení) správy nápravných zařízení registrující v 1. zvláštních odděleních krajských správ ministerstva vnitra spolupracovníky vázané z řad obsluhujícího personálu. Spolupracovníci z řad zatčených a odsouzených se registrovali a evidovali výhradně v operativním odboru (oddělení) správy nápravných zařízení. Operativní správy Státní bezpečnosti, které se nacházely v pražském kraji a v hlavním městě Praze, ke každé vázané osobě ihned zaslaly 1. oddělení I. zvláštního odboru ministerstva vnitra po jedné evidenční kartě k evidování ve všeobecné kartotéce spolupracovníků.⁹⁾

Instrukce odrážela i výjimečnost správy rozvědky, jejíž zavázání spolupracovníci nebyli vedeni v evidenci spolupracovníků 1. oddělení I. zvláštního odboru MV, nýbrž v evidenčním aparátě I. správy MV. Při předávání spolupracovníků z jiných správ na I. správu MV se z evidence spolupracovníků v 1. oddělení či 1. skupinách na krajích vyjímaly jejich evidenční karty, které se současně s agenturním svazkem zaslaly rozvědce. Směrnice nadále umožňovala, aby spolupracovníci určení náčelníky správ jako zvláště důležití, byli v centrálním či krajských registračních aparátech vedeni pouze pod krycím jménem. Jmennou evidenci těchto spolupracovníků si příslušné správy vedly samy, centrálně pak u své řídicí správy na ministerstvu vnitra. Předávání jejich agenturních svazků se provádělo přímo, mimo evidenční a registrační pracoviště.¹⁰⁾

Útvary Státní bezpečnosti na okresních odděleních ministerstva vnitra nevedly vlastní registrační protokoly, osobní karty vázaných spolupracovníků se registrovaly u 1. zvláštních oddělení krajských správ MV. „*Evidence spolupracovníků v okres-*

4) Čl. 62 TRMV č. 60 „Prozatímní úprava decentralisace a zjednodušení agenturně operativní administrativy – pokyny náčelníkům součástí MV“ z 28. 6. 1956 přinesl zjednodušení: evidenční karty vedle operativního pracovníka podepisoval pouze jeho vedoucí oddělení.

5) Podle § 10 TRMV č. 77/1954 registračními do protokolu zapisovali: pořadové číslo (současně šlo o číslo osobního agenturního svazku), jméno a příjmení spolupracovníka, správu – odbor – oddělení, kdo registroval osobní agenturní svazek, jméno řídicího orgánu StB, který obdržel mapu osobního agenturního svazku a mapu vlastnoručních zpráv agenta.

6) Tamtéž, §§ 1 - 5. Není od věci uvést, které dokumenty se dle § 6 zakládaly do první části osobního svazku agenta: dotazník spolupracovníka, který vyplňoval operativní orgán bez vědomí spolupracovníka, seznam blízkých styků, návrh na vázání, náčelníkem správy – odboru schválený plán vázání, hlášení o provedeném vázání, slib spolupracovníka, prohlášení o mlčenlivosti (bylo-li spolupracovníkem podepsáno), vlastnoruční životopis spolupracovníka. Pravidelné charakteristiky práce spolupracovníka, vypracované operativním orgánem každých 6 měsíců, stvrzenky o odměnách spolupracovníků (podle TRMV č. 1/1956 evidenční list o vyplacených odměnách), dožádání o zavedení, předání a uložení agenturního svazku do archivu.

7) Čl. 154 TRMV č. 149/1954 byla formulace zpřesněna: „Evidence a registrace spolupracovníků v rámci VI. správy MV se provádí v evidenčních aparátech správ VKR, vojenských okruhů (SVKR VO) a VI. správy MV podle způsobu, uvedeného v této instrukci. Spolupracovníky z řad civilních osob a občanských zaměstnanců vojenské správy eviduje VKR kromě toho podle příslušnosti v 1. oddělení I. zvláštního odboru MV nebo 1. skupině I. zvláštního oddělení KS-MV ve všeobecné kartotéce spolupracovníků...“

8) TRMV č. 77/1954, § 11. Čl. 111 TRMV č. 108/1954 byl do instrukce vložen třetí odstavce: „Evidence a registrace spolupracovníků v útvech podřízených V. správě MV, tj. v odborech železniční dopravy (OŽD-MV) se provádí ve vnitřní skupině (evidenčním aparátě) těchto útvarů... Operativní pracovník je povinen navíc vyplnit jednu kartu... a odeslat ji prostřednictvím OŽD-MV 1. skupině I. zvláštního oddělení příslušné krajské správy MV, podle místa bydliště spolupracovníka.“

9) Tamtéž, §§ 12, 14.

10) Tamtéž, §§ 15 - 16.

ních odděleních je vedena podle abecedního protokolu u protokolu krycích jmen.“ Vedení evidence osobních agenturních svazků bylo na okresních odděleních ministerstva vnitra svěřeno zástupcům náčelníka pro Státní bezpečnost. U nich se rovněž ukládaly protokoly založených agenturních svazků OO-MV.

Podle směrnice se měly ukončené agenturní svazky ukládat „v celostátním měřítku“ v agenturním archivu I. zvláštního odboru MV. Odesílání ukončených osobních agenturních svazků z krajské správy ministerstva vnitra k archivaci zprostředkovávalo příslušné I. zvláštní oddělení KS-MV. Krajsští registrátoři byli povinni zaznamenat odeslání svazku do archivu ministerstva vnitra na příslušné kartě ve všeobecné evidenci spolupracovníků. I. zvláštní odbor ministerstva vnitra svazek zaregistroval do archivního protokolu, vypsál evidenční karty a ohlásil odesílajícímu I. zvláštnímu oddělení přidělené archivní číslo svazku. 1. skupina 1. zvláštního oddělení krajské správy ministerstva vnitra vyznačila toto archivní číslo na kartu a v registračním protokole. Archivovaný agenturní svazek si mohl operativní orgán Státní bezpečnosti zapůjčit na dožádání schválené náměstkem ministra vnitra.¹¹⁾

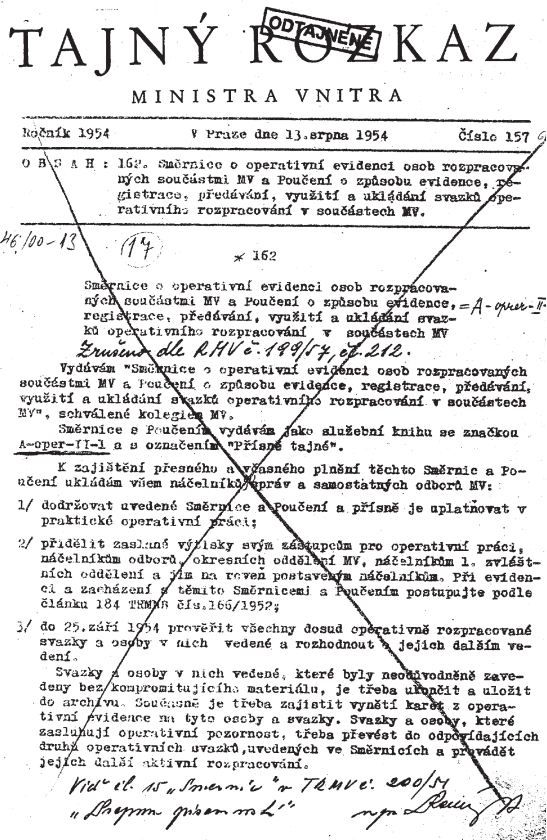
Po schválení kolegiem ministerstva vnitra 27. května signoval ministr vnitra Rudolf Barák 9. července 1954 směrnici o operativní evidenci osob rozpracovaných součástí MV, kterou vydal ve formě přísně tajné služební knihy A-oper-II-1 v příloze svého tajného rozkazu č. 157. Do 25. září 1954 měli náčelníci operativních správ a samostatných odborů MV zajistit prověření všech dosud operativně rozpracovaných svazků a osob v nich vedených. „Svazky a osoby v nich vedené, které byly neodůvodněně zavedeny bez kompromitujícího materiálu, je třeba ukončit a uložit do archivu. Současně je třeba zajistit vynětí karet z operativní evidence na tyto osoby a svazky. Svazky a osoby, které zasluhují operativní pozornost, třeba převést do odpovídajících druhů, uvedených ve Směrnících a provádět jejich další aktivní rozpracování.“ Po vyplnění stanoveného počtu evidenčních karet ke svazkům, které zůstaly v dalším operativním rozpracování, měly být nejpozději do 15. října 1954 spolu s předmětnými svazky předloženy I. zvláštnímu odboru (I. zvláštním oddělením krajských správ MV, vojenské kontrarozvědky a ochrany železniční dopravy) ministerstva vnitra k přeregistrování a evidování. Kromě toho byl náměstek ministra vnitra plk. K. Košťál v termínu nejpozději do 1. ledna 1955 pověřen zkontrolovat zaevidování osob „nebezpečných lidově demokratickému zřízení“ ve všeobecné evidenci registračního a evidenčního aparátu.¹²⁾

První paragraf směrnice kvantifikoval, které druhy svazků měly útvary Státní bezpečnosti ke své činnosti využívat: skupinové operativní svazky, osobní operativní svazky, agenturně pátrací svazky, evidenční svazky, všeobecné svazky a kontrolní svazky.¹³⁾

Schvalovací nomenklatura svazků

Skupinový operativní svazek mohl být zaveden po předložení následujících dokumentů I. zvláštnímu odboru (I. zvláštnímu oddělení krajské správy, VKR nebo OŽD) ministerstva vnitra:

- rozhodnutí o zavedení svazku, schválené v případech
  - rozpracování osob v nomenklatuře politického byra ústředního výboru KSČ **ministrem vnitra** nebo jeho **náměstkem**, v ostatních případech rozpracovaných ústředním aparátem Státní bezpečnosti **náčelníkem** příslušné správy ministerstva vnitra nebo jeho **zástupcem**,
  - rozpracovaných operativními odbory krajských správ MV nebo okresními odděleními MV

11) Tamtéž, §§ 23 - 24, 26 - 27.

12) AMV, f. 6/3, inv. j. 641. Čl. 162 TRMV č. 157 „Směrnice o operativní evidenci osob rozpracovaných součástí ministerstva vnitra“ a „Poučení o způsobu evidence, registrace, předávání, využití a ukládání svazků operativního rozpracování v součástech ministerstva vnitra“ z 13. 8. 1954, čj. N/K-0180/1954.

13) Srov. GULA, Marian - VALIŠ, Zdeněk: Vývoj typologie svazků v instrukcích pro jejich evidenci. *Securitas Imperii*, 1994, č. 2, s. 119 -121.

náčelníkem krajské správy ministerstva vnitra nebo jeho **zástupcem pro operativní práci**,

- rozpracovaných operativními odbory VI. správy ministerstva vnitra a samostatnými součástmi podřízenými přímo VI. správě MV **náčelníkem** správy nebo jeho **zástupcem**, u složek podřízených správě VKR vojenského okruhu **náčelníkem** SVKR VO nebo jeho **zástupcem**,

- rozpracovaných operativními odbory (odděleními) ochrany železniční dopravy **náčelníkem** OŽD nebo jeho **zástupcem**,

- rozpracovaných operativními pracovníky Pohraniční stráže **náčelníkem** hlavní správy Pohraniční stráže nebo jeho **zástupcem** (náčelník štábu HSPS).

Rozhodnutí o zavedení skupinového operativního svazku pochopitelně obsahovalo informaci, která správa, odbor a oddělení Státní bezpečnosti zakládalo skupinový svazek, včetně krátké charakteristiky „protistátní činnosti“ a heslo („*krvácí jméno akce*“ dané svazku).

b) registrační lístek v jednom vyhotovení na každou rozpracovanou osobu,

c) evidenční kartu ve dvou až čtyřech vyhotoveních na každou rozpracovanou osobu,

d) věcnou kartu skupinového operativního svazku v jednom vyhotovení,

e) kartu evidence hesel svazků v jednom vyhotovení.

Všechny uvedené dokumenty se předkládaly I. zvláštnímu odboru (1. zvláštnímu oddělení krajské správy MV, VKR, OŽD) ministerstva vnitra v den schválení rozhodnutí o založení skupinového operativního svazku.

Pokud se skupinový operativní svazek rozhodlo zavést OO-MV, postoupilo rozhodnutí schválené náčelníkem okresního oddělení s ostatními dokumenty příslušnému operativnímu odboru krajské správy ministerstva vnitra ke schválení. Při souhlasu náčelníka operativního odboru se zavedením svazku se rozhodnutí společně se všemi materiály předkládalo náčelníku krajské správy MV ke konečnému schválení.

Obdobná schvalovací nomenklatura byla stanovena i při předávání skupinových operativních svazků mezi odbory téže správy, či mezi správami. „*Jakékoliv předávání skupinového operativního svazku se musí provádět u svazků zasílaných z ústředního aparátu ministerstva vnitra výhradně prostřednictvím I. zvláštního odboru MV, u svazků zasílaných z krajské správy ministerstva vnitra prostřednictvím příslušného 1. zvláštního oddělení a u svazků SVKR VO a OŽD prostřednictvím evidenčních aparátů těchto součástí.*“ Když byly všechny rozpracované osoby ze svazku zatčeny, musel být předán k využití vyšetřovací správě nebo odboru.

Skupinový operativní svazek mohl příslušník Státní bezpečnosti ve třech vymezených případech ukončit a uložit do archivu na podkladě odůvodněného závěru, schváleného příslušným náčelníkem, který dával souhlas k založení svazku. Ukončený svazek se předával I. zvláštnímu odboru ministerstva vnitra (1. zvláštnímu oddělení krajské správy nebo evidenčním aparátům VKR a OŽD MV) k založení do archivu.¹⁴⁾

Podmínkou k založení **osobního operativního svazku** bylo vyhotovení a předložení následujících dokumentů I. zvláštnímu odboru (1. zvláštnímu oddělení KS MV, VKR, OŽD) ministerstva vnitra:

a) odůvodněného rozhodnutí o založení osobního operativního svazku na osoby

- schválené do funkcí politbyrem ÚV KSČ – *náměstek ministra vnitra*, na ostatní osoby rozpracované jednotlivými správami MV – *náčelník správy MV* nebo jeho *zástupce*,

- rozpracované operativními odbory nebo okresními odděleními krajské správy – *náčelník KS MV* nebo jeho *zástupce*,

- rozpracované operativními odbory vojenské kontrarozvědky a samostatnými součástmi podřízenými přímo VI. správě MV – *náčelník VI. správy MV* nebo jeho *zástupce*, u složek podřízených správě vojenské kontrarozvědky vojenského okruhu *náčelník SVKR VO* nebo jeho *zástupce*,

- rozpracované operativními odbory (odděleními) OŽD – *náčelník OŽD* nebo jeho *zástupce*,

- rozpracované součástmi PS stráže – *náčelník hlavní správy Pohraniční stráže* nebo jeho *zástupce*.

V rozhodnutí o zavedení osobního operativního svazku měl být identifikován útvar Státní bezpečnosti zakládající svazek, uvedeny souvislosti, identifikace osoby i druh nepřátelské činnosti. K rozpracované osobě se vyplňovala evidenční a věcná karta. Směrnice dokonce za předpokladu souhlasu *náměstka ministra vnitra* či *náčelníka* příslušné krajské správy MV v ojedinělých případech umožňovala souběžné rozpracování osob, na něž byly zavedeny osobní operativní svazky, více operativními útvary.

Ukončení osobního operativního svazku se nelišilo od předchozího; v případě zjištění informací o zapojení rozpracované osoby do některé „kontrarevoluční“ organizace nebo skupiny musel být připojen ke skupinovému operativnímu svazku anebo převeden do pátracího svazku, pokud se rozpracovaná osoba skrývala. Tento administrativně operativní akt schvaloval *náčelník správy*. Kopie rozhodnutí se předávala I. zvláštnímu odboru MV (1. zvláštnímu oddělení KS MV, evidenčním aparátům VI. správy, SVKR, VO, OŽD) podle příslušnosti k provedení změn v evidenci.¹⁵⁾

14) TRMV č. 157/1954, §§ 1 - 5, 7 - 10.

15) Tamtéž, §§ 11 - 16.

Agenturně pátrací svazek se zaváděl na podkladě rozhodnutí o vyhlášení pátrání operativního odboru, schváleného *náčelníkem* správy ministerstva vnitra, krajské správy MV nebo jeho *zástupcem*, *náčelníky* VI. správy MV, správy VKR VO, OŽD anebo jejich *zástupci*. Registrovaly se podle příslušnosti u I. zvláštního odboru či 1. zvláštních oddělení stejným způsobem jako osobní operativní svazek. Předávání agenturně pátracího svazku z jednoho odboru do druhého uvnitř téže správy se provádělo na písemný příkaz *náčelníka správy* nebo jeho *zástupce*. Jeho předávání z jedné správy na jinou se realizovalo na podkladě rozhodnutí *náčelníka odboru* schváleného *náčelníkem správy*. Při zatčení hledané osoby svazek přebíral vyšetřovací odbor. „*V případě, kdy vypátraná osoba nesmí být zatčena, předává se agenturně pátrací svazek do osobního svazku, který se zaregistruje v určeném pořádku v I. zvláštním odboru MV (1. zvláštním oddělení KS, VKR, OŽD) ministerstva vnitra.*“

Pokud se celostátně hledané osoby nacházely v cizině na území kapitalistických států, mohl se agenturně pátrací svazek na podkladě odůvodněného závěru operativního odboru schváleného *náčelníkem správy* předat do dočasné úschovy archivu I. zvláštního odboru. V případě zjištění jejich pobytu v tzv. lidově demokratických státech, byly partnerské bezpečnostní složky informovány prostřednictvím pátracího oznámení; pak teprve mohly být svazky ukončeny a uloženy do archivu I. zvláštního odboru MV ke stálé úschově. Ukončené agenturně pátrací svazky se archivovaly na podkladě zdůvodněného závěru operativního odboru schváleného *náčelníkem* součástí nebo jeho *zástupcem*.

Evidenční karty agenturně pátracího svazku se při vyhlášení celostátního pátrání vyjímaly ze všeobecné kartotéky a měnily za pátrací karty. Současně se svazek přeřadil z evidence místního pátrání do evidence svazků celostátního pátrání. V protokolu agenturně pátracího svazku se zaznamenalo datum a číslo pátracího oběžníku, pod kterým bylo vyhlášeno celostátní pátrání.¹⁶⁾

I v rozhodnutí o závedení **evidenčního svazku** muselo být uvedeno, který útvar Státní bezpečnosti povede svazek, osobní data rozpracované osoby, podstata kompromitujícího materiálu a druh nepřátelské činnosti. Zavedení evidenčního svazku se realizovalo až na základě rozhodnutí operativního odboru schváleného *náčelníkem* správy nebo jeho *zástupcem*. U vojenské kontrarozvědky a samostatných součástí podřízených přímo VI. správě MV schvaloval pochopitelně také *náčelník* správy nebo jeho *zástupce*, u součástí podřízených správě VKR vojenského okruhu – *ná-*

čelník SVKR VO nebo jeho *zástupce* a u ochrany železniční dopravy – *náčelník* OŽD nebo jeho *zástupce*. Navrhující operativní pracovníci Státní bezpečnosti zároveň vyplňovali stanovený počet evidenčních a věcných karet.

Evidenční svazky se vedly tak dlouho, dokud nebyly „*pečlivě prověřeny všechny materiály*“. Jestliže nebyly v průběhu agenturního rozpracování původní informace o „nepřátelské“ činnosti potvrzeny, měl být svazek ukončen a uložen do archivu. Pokud se naopak původní materiály ukázaly být pravdivými, evidenční svazek musel být převeden do jiného druhu svazku operativního rozpracování (osobní operativní nebo skupinový operativní svazek). O tomto převedení bylo pochopitelně neprodleně informováno příslušné evidenční pracoviště.

Rozpracování v evidenčním svazku „*pro nepotvrzení původně došlých poznatků (signálů)*“ mohlo být ukončeno pouze zdůvodněným závěrem operativního odboru, potvrzeným *náčelníkem (zástupcem náčelníka)* správy, u správy SVKR vojenského okruhu *náčelníkem* SVKR VO nebo jeho *zástupcem* a u OŽD MV též *náčelníkem (zástupcem)* odboru železniční dopravy. „*Ve zdůvodněném závěru se uvádí, jaké kroky byly provedeny ve věci kontroly poznatků a čím je dokázáno, že osoba nemá nic společného s protistátní činností, zda osoba ve svazku procházející má být vyjmuta z evidence a evidenční svazek zničen.*“

Rozhodnutí o předání svazku mezi součástmi Státní bezpečnosti zůstalo v pravomoci operativního odboru a realizovalo se jen prostřednictvím I. zvláštního odboru (1. zvláštního oddělení krajské správy, VKR a OŽD) ministerstva vnitra.¹⁷⁾

Jednou z mnoha povinností operativních útvarů Státní bezpečnosti bylo odhalování osob „*nebezpečných lidově demokratickému zřízení*“ a jejich evidování ve všeobecné kartotéce I. zvláštního odboru MV (1. zvláštních oddělení krajských správ MV, VKR, OŽD). Pokud stanovené kategorie osob neprocházely některým z druhů svazků operativně agenturního rozpracování, vyplňovaly operativní odbory (okresní oddělení) ministerstva vnitra a rovněž součástí VKR a OŽD na každou osobu ve dvou vyhotoveních dotazník spolu se dvěma evidenčními kartami. Dotazníky i karty svým podpisem stvrzoval *náčelník* (jeho *zástupce*) správy a poté se podle příslušnosti odevzdávaly evidenčnímu aparátu. 1. zvláštní oddělení krajských správ MV, VKR, či OŽD byla povinna založit evidenční kartu o jednom exempláři do místní všeobecné kartotéky, další kartu a dotazník na každou osobu postoupit I. zvláštnímu odboru ministerstva vnitra.¹⁸⁾

16) Tamtéž, §§ 18, 25 - 28.

17) Tamtéž, §§ 31 - 33.

18) Tamtéž, §§ 35 - 36.

Z odstavců věnovaných **objektovému svazku** byla zajímavá snad jen pasáž: „V okresních odděleních a jednotlivých drobných vojenských útvech se obvykle objektové svazky nezakládají. Ve výjimečných případech se podle objektivních příznaků na povolení náměstka ministra vnitra okresním oddělením obhospodařujícím velké objekty dovoluje zavádět objektové svazky.“ Objektové svazky se pochopitelně registrovaly v registračním protokolu I. zvláštního odboru či oddělení. Při registraci se zároveň vyplňovala karta objektového svazku. Pokud agenturní síť v „obhospodařovaném“ objektu zjistila „přítomnost podezřelých osob, nebo osob nespolehlivých, přijdou-li zprávy (signály) i provádění zločinné činnosti jednotlivými osobami“, zaváděl zodpovědný příslušník Státní bezpečnosti „na základě existujících dokumentů“ v objektovém svazku nějaký z druhů svazků operativního agenturního rozpracování, nejčastěji evidenční svazek.

Objektový svazek mohl být ukončen pouze při likvidaci, přemístění nebo decentralizaci objektu. Svazek připravený operativním pracovníkem k archivaci byl předáván do archivu I. zvláštního odboru ministerstva vnitra (1. zvláštního oddělení krajské správy MV, VKR, OŽD) na podkladě zdůvodněného závěru operativního odboru schváleného příslušnými funkcionáři.

Zvláštní postavení měl v hierarchii státobezpečnostní agenturně operativní administrativy **kontrolní svazek**, který se zakládal z rozhodnutí *náčelníka* správy nebo samostatného odboru a evidoval na tom operativním odboru, kde byl zaveden. Příslušný paragraf směrnice příslušníky Státní bezpečnosti upozorňoval: „*Kontrolní svazky se vedou o nejdůležitějších operativně agenturních rozpracováních a vyšetřovacích svazcích, které se nachází v podřízených součástech ministerstva vnitra. Osoby, procházející v kontrolním svazku, se evidenčně nepodchycují, protože musí být evidovány podle dříve založených operativních nebo vyšetřovacích svazků...*“¹⁹⁾

V samotném závěru směrnice signované v zastoupení náčelníka mjr. Václava Jirase npor. Miroslavem Chytrým opět vedení I. zvláštního odboru ministerstva vnitra příslušníky tajné policie upozorňovalo, že vedení svazku operativně agenturního rozpracování „*je přísně tajným opatřením, o jehož uskutečňování musí vědět pouze ten operativní pracovník, který vede svazek a*

jeho bezprostřední náčelník. Zavedení registrace, posílání svazků, sběr kompromitujících dokumentů a poznatků odhalujících zločinnou činnost rozpracovaných osob, vedení korespondence o spisu, se musí přísně utajovat.“²⁰⁾ Nejmenší neopatrnost operativního pracovníka může přivést k dekonspiraci plánovaných akcí.“ Základní pravidla konspirace měli pochopitelně dodržovat i pracovníci registračního a evidenčního aparátu: „*Zvlášť bděle a s velkou opatrností se musí stavět ke svým povinnostem pracovníci I. zvláštního odboru MV (I. zvláštního oddělení KS, VKR, OŽD) MV, kteří jsou pověřeni vedením práce v operativní evidenci. Operativní evidence musí být uschována v ocelových skříních a spolehlivých místnostech izolovaných od nepovolených osob.*“²¹⁾

Další příloha k tajnému rozkazu „**Poučení o způsobu evidence, registrace, předávání, využití a ukládání svazků operativního rozpracování v součástech ministerstva vnitra**“ upřesňovala některé obecné zásady. Evidence skupinových operativních svazků, osobních operativních svazků, agenturně pátracích svazků a evidenčních svazků, se prováděla ve formě kartotéčního systému a vedla se u svazků zavedených:

- a) operativními správami (II., III., IV. a V. správa MV) a samostatnými odbory MV v I. zvláštním odboru ministerstva vnitra,
- b) operativními odbory, okresními odděleními krajských správ ministerstva vnitra v 1. zvláštních odděleních KS MV,
- c) operativními odbory (odděleními) vojenské kontrarozvědky podřízenými přímo VI. správě MV v evidenčním oddělení VI. správy MV, u svazků zavedených odbory (odděleními) VKR podřízených vojenským okruhům v evidenčních aparátech těchto okruhů,
- d) na odborech železniční dopravy – v evidenčních aparátech těchto odborů.²²⁾

Evidenční aparát Státní bezpečnosti všech úrovní byl povinen do 24 hodin po doručení rozhodnutí o zavedení svazku a všech evidenčních dokumentů zaregistrovat svazky a vydat operativním odborům (oddělením) proti podpisu v protokole svazků tzv. *mapy* zaregistrovaných svazků.

Podle původních představ vedení ministerstva vnitra měly být všechny druhy svazků registrovány v samostatných registračních protokolech, které byly v Poučení kvantifikovány jako **protokol ope-**

19) Tamtéž, §§ 37 – 38.

20) V § 39 bylo mj. uvedeno: „Agenturní zprávy se do svazků zařazují pouze v kopiích, které se potvrzují podpisem pracovníka, který udělal kopii podle originálu. Na kopiích agenturních zpráv se nesmí uvádět jména nebo jiná data agenta (informátora), od něhož byla získána zpráva.“

21) Tamtéž, § 40.

22) Srovnatelně se i evidence rozpracovaných osob vyskytujících se ve svazcích soustřeďovala: a) v celostátním měřítku – v I. zvláštním odboru ministerstva vnitra, b) v krajském měřítku – v 1. zvláštním oddělení krajské správy ministerstva vnitra, c) v měřítku vojenských okruhů nebo OŽD – v evidenčních aparátech těchto součástí MV. Tamtéž, Poučení o způsobu evidence, registrace, předávání, využití a ukládání svazků operativního rozpracování v součástech ministerstva vnitra, § 1.

operativních skupinových svazků, protokol operativních osobních a agenturně pátracích svazků a protokol evidenčních svazků. Po přehledném zopakování veškerých podmínek pro registraci jednotlivých druhů svazků byla precizována podoba evidenční karty. Operativní pracovník Státní bezpečnosti ji měl vyplnit inkoustem čitelným hůlkovým písmem, jména a jiná osobní data vypsát bez zkracování a oprav. Svazky operativně agenturního rozpracování všech druhů mohly být v I. zvláštním odboru (1. zvláštním oddělení), v evidenčních aparátech VKR a OŽD MV zaregistrovány teprve tehdy, měla-li politická policie o rozpracovávaných osobách k dispozici alespoň základní minimum osobních dat:

- a) příjmení, jméno, datum narození a místo bydliště,
- b) příjmení, jméno, místo pracoviště a místo bydliště,
- c) příjmení, datum narození, místo pracoviště a místo bydliště.

Kvůli kontrole v rámci operativních součástí musely být všechny zaregistrované svazky operativně agenturního rozpracování zaneseny do osobních seznamů operativních pracovníků, uložených u náčelníků operativních odborů a vedených evidenčními pracovníky těchto odborů. „*Při přemísťení operativního pracovníka na jiný pracovní úsek nebo jeho propuštění z MV musí být operativní svazky převedeny na jiného pracovníka na příkaz náčelníka odboru, o čemž se provádí v osobních seznamech operativních pracovníků záznam. Novému operativnímu pracovníku musí být tyto svazky zaznamenány v osobním seznamu svazků.*“ Při předávání svazků z jednoho operativního odboru na druhý nebo z jedné správy na druhou měl evidenční a registrační aparát svazky prohlédnout a přeregistrovat, tj. přidělit jim nové registrační (pořadové) číslo.²³⁾

Zřízení operativního archivu

Dne 17. března 1955 kolegium ministerstva vnitra projednalo *směrnici o operativním archivu v součástech ministerstva vnitra (A-oper-II-2)*, kterou 1. dubna schválil ministr R. Barák a o něco později také vydal ve formě přílohy k přísně tajnému rozkazu. V jeho úvodu bylo uvedeno, že veškeré archivní svazky a materiály tajné i přísně tajné povahy vzniklé činností operativních součástí ministerstva vnitra, tvoří *jednotný operativní archivní fond ministerstva vnitra*. Hlavní úkol operativního archivu MV spočíval v „neustálé pomoci“ Státní bezpečnosti v jejím boji „*za odhalení protistátní illegality, agentů cizích zpravodajských rozvědek vysílaných do ČSR a rovněž za zlepšení agenturně-operativní a vyšetřovací práce*“.

23) Tamtéž, §§ 2 – 4.

24) AMV, f. 6/3, inv. j. 819. Čl. 94 TRMV č. 92 „Operativní archiv v součástech ministerstva vnitra, jeho organizace, úkoly a směrnice pro jeho práci“ z 19. 5. 1955.

Ministr vnitra v souvislosti se záměrem zřídit u I. zvláštního odboru MV ústřední operativní archiv MV zároveň nařídil u krajských správ ministerstva vnitra v Bratislavě a Brně vytvořit jeho pobočky, respektive zreorganizovat 1. zvláštní oddělení krajských správ MV Bratislava a Brno na I. zvláštní odbory. Rozkaz ministra vnitra náčelníkům krajských správ a správy MV Jáchymov nařizoval do 1. října 1956, u centrálních součástí Státní bezpečnosti pak do 1. března 1957, prohlédnout veškeré operativní archivní svazky a staré materiály, uložené do archivů od roku 1945 a vyřešit otázku jejich další úschovy. „*V průběhu prohlídky archivní svazky a staré materiály, které byly uloženy neodůvodněně nebo bez realizace, z archivu vyjmout a vrátit po linii práce operativním správám a odborům.*“ Zvláštní skupiny zkušených příslušníků Státní bezpečnosti, kteří měli

„*a/ prohlédnout svazky a materiály a rozhodnout, zda budou znovu agenturně-operativně rozpracovány,*

b/ na osoby nebezpečné lidově demokratickému zřízení, vyskytující se v archivních materiálech, vyplnit dotazníky a karty... a předat je I. zvláštnímu odboru (oddělení) MV,

c/ archivní operativní svazky a staré materiály bez kompromitujících poznatků komisionálně zničit a karty na osoby, vyskytující se v těchto svazcích a materiálech, vyřadit z operativní evidence...

d/ archivní operativní svazky, které nebudou operativně rozpracovány ani zničeny, vrátit do archivu na podkladě nově vypracovaného zdůvodněného závěru. V archivu tyto svazky znovu zaregistrovat v archivních protokolech a na evidenčních kartách vyznačit archivní čísla.“

Prověřené archivní operativní svazky měly být odeslány z krajských správ MV k uložení do ústředního operativního archivu ministerstva vnitra nebo podle příslušnosti do jeho poboček. „*Archivní osobní svazky spolupracovníků, uložené do archivu neodůvodněně, vrátit operativním odborům po linii práce k provedení prohlídky, kterou provedou náčelníci oddělení stejným způsobem jako u archivních operativních svazků.*“

Náčelník I. zvláštního odboru MV byl zodpovědný za vydělení z ústředního archivu těch svazků, které podléhaly archivaci uložení v pobočkách a jejich zaslání I. zvláštním odborům krajských správ MV Bratislava nebo Brno. Kontrolou plnění rozkazu i směrnice byl opět pověřen náměstek ministra plk. Košťál.²⁴⁾

Služební směrnice se snažila ujednotit ukládání ukončených svazků a materiálů ukládaných

- a) do ústředního operativního archivu (I. zvláštní odbor MV);
- b) do poboček ústředního operativního archivu

(1. zvláštní odbory krajských správ MV v Bratislavě a v Brně);

c) do místních operativních archivů (1. zvláštních oddělení krajských správ MV, správ vojenské kontrarozvědky vojenských okruhů a odborů železniční dopravy MV).

Do **ústředního operativního archivu MV** se měly nadále ukládat osobní svazky spolupracovníků, materiály neuskutečněného vázání, operativní svazky, objektové svazky, vyšetřovací svazky, osobní svazky bývalých spolupracovníků MV:

- z operativních správ a odborů ústředního aparátu MV;

- z operativních odborů a okresních oddělení KS-MV Praha, České Budějovice, Plzeň, Karlovy Vary, Ústí nad Labem, Liberec, Hradec Králové, Pardubice a správy MV Jáchymov;

- z operativních odborů (oddělení) správy vojenské kontrarozvědky 1. vojenského okruhu a samostatných operativních součástí, podřízených bezprostředně VI. správě MV;

- z OŽD-MV Praha, Plzeň, Ústí nad Labem;

- z operativních součástí podřízených hlavní správě Pohraniční stráže MV, jejichž brigády se nacházejí na území Čech;

- z I. odboru správy nápravných zařízení „*toliko na civilní osoby, pracující v nápravně pracovních táborech MV nebo žijící v bezprostřední blízkosti těchto táborů*“.

Kromě toho se měly do ústředního archivu ukládat zvláštní operativní a vyšetřovací svazky ze všech operativních součástí ministerstva vnitra, dotazníky osob nebezpečných lidově demokratickému zřízení, vyplněné všemi operativními součástmi MV, mapy vlastnoručních zpráv spolupracovníků, zavedené operativními správami a odbory ústředního aparátu MV apod.

Do **pobočky ústředního archivu MV v Bratislavě** se nadále ukládaly osobní svazky spolupracovníků, materiály neuskutečněného vázání, operativní svazky, objektové svazky, vyšetřovací svazky, osobní svazky bývalých pracovníků ministerstva vnitra:

- z operativních odborů a okresních oddělení KS-MV Bratislava, Nitra, Banská Bystrica, Žilina, Košice, Prešov;

- z operativních odborů a okresních oddělení (oddělení) SVKR 2. vojenského okruhu;

- z OŽD-MV Bratislava a Košice;

- z operativních součástí podřízených hlavní správě Pohraniční stráže MV, jejichž brigády se nacházejí na území Slovenska.

Kromě tajných a přísně tajných všeobecných map zpráv odborů a OO-MV krajské správy MV Bratislava pobočka v Bratislavě archivovala dotazníky osob nebezpečných lidově demokratickému zřízení a mapy vlastnoručních zpráv spolupracov-

níků, zavedené operativními odbory a okresními odděleními KS-MV Bratislava.

Identicky se do **pobočky ústředního archivu MV v Brně** ukládaly osobní svazky spolupracovníků, materiály neuskutečněného vázání, operativní svazky, objektové svazky, vyšetřovací svazky, osobní svazky bývalých pracovníků MV:

- z operativních odborů a okresních oddělení KS-MV Brno, Jihlava, Olomouc, Ostrava, Gottwaldov;

- z OŽD-MV v Olomouci;

- z operativních součástí podřízených hlavní správě Pohraniční stráže MV, jejichž brigády se nacházejí na území Moravy.

Stejně tak se do pobočky ústředního archivu mj. ukládaly dotazníky osob „nebezpečných“ lidově demokratickému zřízení z odborů a okresních oddělení KS-MV Brno a mapy vlastnoručních zpráv spolupracovníků Státní bezpečnosti stejných útvarů.

výtisk č. 8

ODTAJNENÉ

TAJNÝ ROZKAZ

M I N I S T R A V N I T R A

Ročník 1956   V Praze dne 28. června 1956   Číslo 60

O B S A H : 62. Prozatímní úprava decentralisace a zjednodušení agenturní operativní administrativy - pokyny náčelníkům součástí MV.

62

Prozatímní úprava decentralisace a zjednodušení agenturní operativní administrativy - pokyny náčelníkům součástí MV

Zrušeno dle P.H.V. č. 199/54, úč. 2. 12.

Na základě rozborů připomínek, které došly od součástí MV k decentralisaci při schvalování návrhů v agenturní operativní administrativě a k zjednodušení administrativy upravují tímto změny v postupech, které jsou dosud prováděny podle směrnic agenturní operativní práce v součástech MV následovně:

I. Agenda spolupracovníků:

- 1/ Registrace spolupracovníků: doplnění k zavedení svazku spolupracovníka podepisuje náčelník odboru. Evidenční karty podepisuje vedle operativního pracovníka náčelník oddělení.
/Poznamenejte u § 3 služební knihy "Instrukce o zavedení svazků agentů, informátorů a residentů"/. *Podrobně*
- 2/ Hlášení změn charakteru spolupracovníka a předávání svazků z jedné součásti MV na druhou schvaluje náčelník součásti MV.
/Měly být dosud upraveny. Doplňte "Instrukce o zavedení svazků agentů, informátorů a residentů"/. *Podrobně*
- 3/ Lustrační listy podepisují operativní pracovníci a schvaluje náčelník oddělení. Lustrační list označený "B L R S K" schvaluje náčelník odboru a náčelník OO-MV.
/Změnu vyznačte ve služební knize "Instrukce o zavedení informátorů, agentů a residentů" v § 24/. *Podrobně*

II. Agenda rozpracovaných osob:

- 1/ Předávání operativních svazků mezi součástmi MV v době aktivního rozpracování schvaluje pouze náčelník součásti MV, která dala souhlas k jejich zavedení. *Podrobně*
/§ 7, bod b/, odstavec 1, druhá část věty Směrnice A-oper-1/1/.
- 2/ Zrušení osobních, agenturní pátracích a evidenčních svazků schvaluje funkcionář MV, který dal souhlas k jejich zavedení, jestliže osoba v nich rozpracovaná bude získána ke spolupráci a bude-li materiál připojen ke svazku spolupracovníka. To se vztahuje i na svazky, uložené v archivech MV. Součástí MV, která takový svazek

Do **místních archivů krajských správ ministerstva vnitra, správ vojenské kontrarozvědky, odborů železniční dopravy MV** byly ukládány tajné a přísně tajné všeobecné mapy zpráv operativních odborů, okresních oddělení a skupin VKR, OŽD-MV, dotazníky osob nebez-

pečných zřízení od místních součástí MV a mapy vlastnoručních zpráv spolupracovníků těchto součástí.²⁵⁾

Podle směrnice se archivní svazky a materiály, odevzdané k uložení do ústředního archivu ministerstva vnitra nebo jeho poboček, rozřídily do následujících fondů: osobní svazky spolupracovníků (první fond), operativní svazky (druhý fond), vyšetřovací svazky (třetí fond), objektové svazky (čtvrtý fond), tajné a přísně tajné všeobecné mapy zpráv (pátý fond), osobní svazky bývalých pracovníků MV (šestý fond). V ústředním archivu kromě toho existovaly ještě další dva samostatné fondy: zvláštní archiv operativních a vyšetřovacích svazků (sedmý fond) a tajné a přísně tajné tiskoviny MV (osmý fond).

Osobní svazky spolupracovníků měly být ukládány odděleně od ostatních fondů u 1. oddělení I. zvláštního odboru MV a KS-MV Bratislava a Brno. Při důkladné kontrole úplnosti svazků pracovníci archivů od příslušníků přebírali evidenční karty – na úrovni ústředního aparátu Státní bezpečnosti jednu, u poboček v Bratislavě a Brně dvě karty; obdobně na místní úrovni svazky zasílané ústřednímu archivu doprovázely dvě karty a svazky určené k archivaci u poboček tři karty.

Pracovníci 1. oddělení I. zvláštního odboru MV, KS-MV Bratislava a Brno a také 1. skupiny 1. zvláštních oddělení KS-MV, SVKR-VO a OŽD-MV měli mj. povinnost provést příslušnou poznámku jak v protokole registrace osobních svazků spolupracovníka, tak i na evidenčních kartách. Zároveň přerazovali karty ze statistické kartotéky do pomocné archivní kartotéky spolupracovníků, kde byly řazeny abecedně podle krycích jmen. Mapy (později: složky) vlastnoručních zpráv spolupracovníků se v místních archivech ukládaly odděleně od ostatních archivních materiálů a stejně tak u 1. oddělení I. zvláštního odboru MV nebo KS-MV Bratislava a Brno nesměly být pohromadě s osobními svazky spolupracovníků. Povinnosti pracovníků operativních archivů při přijetí svazků k uložení v podstatě končily jejich zaregistrováním v **archivním protokolu**. Případně vydání osobního svazku spolupracovníka k obnovení spolupráce (styku) mohlo být realizováno na základě rozhodnutí operativního odboru, schváleného *náměstkem minis-*

tra vnitra, nebo s jeho souhlasem *náčelníky* správ MV, KS-MV, SVKR-VO, OŽD-MV.²⁶⁾

Do fondu operativních svazků byly ukládány ukončené skupinové, osobní, agenturně pátrací a evidenční svazky, uspořádané podle Směrnice o operativní evidenci osob rozpracovaných součástmi MV. „U svazků, ukončených pro nedostatek kompromitujícího materiálu se v závěru uvede, kdo z rozpracovaných osob má být vyjmut z operativní evidence a kdo má v ní zůstat. Kromě toho musí být uvedeny všechny styky rozpracovaných osob, které podléhají vyjmutí ze všeobecné operativní evidence.“ Pokud se operativní odbor Státní bezpečnosti kvůli „nedostatku kompromitujícího materiálu“ rozhodl svazek zničit, v závěrečném vyhodnocení uvedl také požadavek na zničení karet k evidovaným osobám. Jeden exemplář prokótolu o zničení svazku se ukládal do oddělené mapy v místním archivu, druhý doprovázel žádost I. zvláštnímu odboru MV o vyjmutí karty z ústřední všeobecné evidence a její zničení. Stejně tak se likvidovaly i evidenční svazky „ukončené pro nedostatek kompromitujícího materiálu“.²⁷⁾

Skupinové, osobní, agenturně pátrací a evidenční svazky přijaté pracovníky ústředního archivu nebo jeho poboček k uložení se zaevidovaly do **společného archivního protokolu**. Všechny osobní operativní svazky, náležející do téhož skupinového svazku se registrují do archivního protokolu pod jedním archivním číslem s uvedením jmen a dat narození osob, na které byly osobní svazky zavedeny.²⁸⁾

Ve fondu operativních svazků se rovněž archivovaly dotazníky na osoby „nebezpečné“ lidově demokratickému zřízení, které dvojmo vyplňovaly součásti krajských správ ministerstva vnitra, správ vojenské kontrarozvědky a odborů železniční dopravy MV (jeden dotazník s jednou evidenční kartou byl určen ústřednímu archivu a druhý dotazník se ukládal v místním archivu). Operativní pracovníci ústředního aparátu MV pochopitelně připravovali pouze jeden dotazník s jednou kartou.²⁹⁾

V dotazníku mělo být mj. uvedeno, v jakém objektovém, operativním, vyšetřovacím či jiném svazku se nacházejí materiály, jež byly využity jako podklad pro jeho vyplnění. Přestože se dotazní-

25) Tamtéž, §§ 1 - 5. Paragrafy 2-5 byly upraveny doplněkem dle čl. 62 TRMV č. 60/1956: „Součásti MV ukládají do ústředního archivu nebo jeho poboček pouze svazky operativního rozpracování ukončené vyšetřováním. Skupinové operativní, osobní operativní, evidenční a agenturně pátrací svazky, které nebyly ukončeny vyšetřováním osob a objektové svazky se ukládají do místních operativních archivů 1. zvláštních oddělení KS-MV, SVKR-VO a OŽD-MV; operativní správy ústředního aparátu na 1. zvláštní odbor MV.“

26) Tamtéž, §§ 6 - 10.

27) Čl. 11 byl dle TRMV č. 60/1956 doplněn: „Svazky operativně rozpracovaných případů, u nichž proveršením se zjistilo, že se trestná činnost nezakládá na pravdě, neukládají se do archivu, ale po schválení náčelníkem součástí se komisionálně zničí, aby nezůstaly neodůvodněně evidovány osoby, které žádnou trestnou činnost neprováděly.“

28) Tamtéž, §§ 11 - 12.

29) § 13 byl zjednodušen dle TRMV č. 60/1956: „Dotazníky na osoby nebezpečné lidově demokratickému zřízení budou vyplňovány na všech součástech MV pouze v jednom vyhotovení. Dotazník podepisuje náčelník oddělení a schvaluje náčelník operativního odboru. Do operativní evidence 1. zvláštního odboru MV bude zasílána pouze 1 dotazníková karta s vyznačeným archivním číslem, pod kterým je dotazník v místním archivu uložen.“

ky sešivaly do dílů po 300 listech, obdržel každý z nich své vlastní archivní číslo. Toto číslo se pak řádně vyznačilo na evidenční karty v místní všeobecné operativní evidenci i na karty určené k zařazení do ústřední evidenci I. zvláštního odboru. Dotazník se nevyplňoval pouze v případě, byl-li již na „nebezpečnou“ osobu založen operativní nebo vyšetřovací svazek.³⁰⁾

U objektových svazků se směrnice ukončování a ukládání do příslušného archivního fondu vázala na „zrušení nebo rozdělení objektu operativního zájmu“, respektive na zdůvodněný závěr, podepsaný náčelníky příslušné součásti MV, schvalující jejich zavedení. „*Nahromadili se v objektovém svazku větší množství dokumentů, tyto dokumenty se vyjímají ze svazku a sešívají do jednotlivých dílů (podsvazků). Do každého dílu se doporučuje zašít nejvíce 300 listů. Ukončený objektový svazek se ukládá do archivu společně se všemi díly...*“

1. zvláštní oddělení (skupina) ke každému svazku vyplnila jednu kartu objektového svazku, kterou společně se svazkem a dvěma seznamy všech dílů postoupila ústřednímu archivu nebo jeho pobočce. Z těchto karet archiváři podle jejich názvů sestavovali pomocnou kartotéku objektových svazků. Zároveň se v ústředním archivu a jeho pobočkách svazek spolu se všemi díly zaregistroval v archivním protokolu (zpět se místnímu archivu vracel pouze seznam přidělených archivních čísel).

Osoby procházející objektovými svazky se evidenčně nepodchycovaly, neboť ty z nich, na něž již příslušníci Státní bezpečnosti soustředili „kompromitující materiál“, byly evidovány v jiných druzích operativních a vyšetřovacích svazků nebo alespoň v dotaznících osob nebezpečných lidově demokratickému zřízení.³¹⁾

Pouze v ústředním archivu byl navíc zřízen **fond zvláštního archivu operativních a vyšetřovacích svazků**, do něhož se ukládaly zakončené operativní a vyšetřovací svazky:

- a) osob odsouzených za protistátní činnost k trestu smrti a k trestu odnětí svobody na doživotí;
- b) odsouzených zvláště důležitých spolupracovníků MV;
- c) osob odsouzených „*pro špionáž, teror, diversi, velezradu a účast v ilegálních protistátních organizacích*“;

d) odsouzených, kteří před svým zatčením přišli do styku „*s přísně tajnými dokumenty, představující státní tajemství, nebo pracovali ve zvláště chráněných objektech*“;

- e) odsouzených cizích státních příslušníků;
- f) odsouzených vedoucích a operativních pracovníků MV.³²⁾

Závěrečná část směrnice uváděla, že doba úschovy archivovaných svazků a materiálů se určuje „*podle operativní a historické hodnoty a důležitosti dokumentů*“.

Při jejich ukládání do archivu byli příslušníci Státní bezpečnosti z operativních správ a odborů ministerstva vnitra, krajských správ MV, SVKR-VO a OŽD-MV povinni uvést dobu jejich úschovy podle následujícího klíče:

- ve fondu osobních svazků spolupracovníků
- **trvale** osobní svazky
- a) spolupracovníků „*na podkladě jejichž materiálu byly zatčeny a odsouzeny rozpracované osoby*“;
- b) spolupracovníků „*mající pro součásti MV operativní hodnotu*“;
- c) všech residentů a majitelů konspirativních bytů;
- d) spolupracovníků, kteří byli „*vyřazeni z činné agenturně informační sítě pro desinformaci, provokaci, velezradu, dublažení a pod.*“;
- e) spolupracovníků, kteří byli odsouzeni;
- f) spolupracovníků – cizinců, kteří odjeli za hranice.

- **na deset let** osobní svazky:
- a) informátorů, kteří se nezúčastnili „*konkrétního agenturního rozpracování osob*“;
- b) informátorů, kteří byli vyřazeni „*z činné agenturní sítě pro pracovní neschopnost a dekonspiraci*“;
- c) materiály neuskutečněného vázání;
- d) na zemřelé agenty-informátory, na základě jejichž zpráv „*bylo provedeno zatčení osob*“.

- **na pět let:**
- Mapy vlastnoručních zpráv spolupracovníků, jejichž osobní svazky byly archivovány nebo předány jiným součástem ministerstva vnitra.
- ve fondu operativních svazků:
- **trvale:**
- a) archivované skupinové, osobní, agenturné pátrací a evidenční svazky k osobám odsouzeným za „protistátní činnost“;

30) Tamtéž, § 13. Paragrafy 15 a 16 stanovily obdobné podmínky i pro vyšetřovací svazky; pracovníci 1. zvláštních oddělení (skupiny) KS-MV, SKVR-VO, OŽD-MV byli mj. povinni připojit k vyšetřovacím svazkům pozorovací svazky a zaslat je ústřednímu archivu nebo jeho pobočce. Zaslání svazků se vyznačovalo v registračních protokolech i na evidenčních kartách ve všeobecné evidenci. Po obdržení svazků byl jejich příjem vyznačen v archivním protokolu, na obálkách svazků, v seznamu i evidenčních kartách vyznačeno přidělené archivní číslo. „Při registraci skupinového vyšetřovacího svazku zapsat v archivním protokolu pod tímž archivním číslem všechny jednotlivé osobní vyšetřovací svazky s plnými jmény osob.“

31) Tamtéž, § 17.

32) § 23 byl dle TRMV č. 60/1956 upřesněn: „Součástí MV budou ukládat do fondu zvláštního archivu pouze zvláště důležité akce, u nichž bylo zjištěno spojení s nepřátelskými rozvědkami nebo zahraničím a akce, které měly zvláště důležitý význam z celostátního hlediska.“ Odstavec c) a e) byly doplněny: „Za protistátní činnost odsouzené cizí státní příslušníky.“; odstavec d) zrušen celý.

b) operativní svazky, uložené ve zvláštním archivu;

c) dotazníky osob „nebezpečných“ lidově demokratickému zřízení;

d) svazky na bývalé příslušníky.

- dvacet let:

archivované skupinové, osobní a agenturně pátrací svazky, zakončené „pro nedostatek kompromitujícího materiálu“.

- pět let:

archivované operativní svazky osob, které zemřely v průběhu operativního rozpracování, pokud neměly „operativní nebo historickou hodnotu pro součásti MV“.

ve fondu objektových svazků se svazky uschovaly pět let.³³⁾

Citované směrnice, které platily do konce roku 1957, zásadním způsobem ovlivnily organizaci

práce Státní bezpečnosti. Především podle sovětského vzoru v registračních protokolech podchytily v podstatě veškeré agenturně operativní svazky a umožnily tak jejich dokonalejší kontrolu, respektive stanovily výjimky. Zároveň v souladu se zásadní reorganizací aparátu Státní bezpečnosti v rámci obnoveného ministerstva vnitřní upravyli zodpovědnost funkcionářů různých stupňů za vedení, kontrolu, ukončování svazkové agendy a formu její úlože v operativním archivu. Podrobně byly stanoveny i úkony a jednotlivé kroky pracovníků archivu, které byly formulovány především s ohledem na nezbytnou a všudypřítomnou konspiraci. Teprve důkladná znalost těchto směrnic umožní co nejobjektivnější vyhodnocení obsahu zachovaných písemností vzniklých z činnosti Státní bezpečnosti nejen ve druhé polovině padesátých let uplynulého století, ale i později.

Tabulka č. 1. Registrace agenturně-operativních svazků od června 1954 do prosince 1957 dle zachovaných registračních protokolů

Registrující útvar	Druh registračního protokolu	Zavedený dne	Počet svazků k 31.12.1957
I. zvláštní odbor ministerstva vnitřní	RTS	02.06.1954	8207
1. zvláštní oddělení KSMV Praha	RTS	02.06.1954	4109
1. zvláštní oddělení KSMV Č. Budějovice	RTS	04.06.1954	2960
1. zvláštní oddělení KSMV Hr. Králové	RTS	04.06.1954	2387
1. zvláštní oddělení KSMV Ústí n/Labem	RTS	08.06.1954	3094
1. zvláštní oddělení KSMV Olomouc	RTS	05.06.1954	2089
1. zvláštní oddelenie KSMV Bratislava ^a	RTS	08.06.1954	3460
1. zvláštní oddelenie KSMV Nitra	RTS	08.06.1954	2320
1. zvláštní oddělení KSMV K. Vary	RTS	08.06.1954	3871
1. zvláštní oddělení KSMV Ostrava	RTS	10.06.1954	3239
1. zvláštní oddelenie KSMV B. Bystrica	RTS	14.06.1954	1876
1. zvláštní oddělení SMV Jáchymov	RTS	17.06.1954	601 ^b
I. zvláštní odbor ministerstva vnitřní	ROS	25.09.1954	1015
I. zvláštní odbor ministerstva vnitřní	RSK	25.09.1954	83/441 ^c
I. zvláštní odbor ministerstva vnitřní	RES	28.09.1954	3433
I. zvláštní odbor ministerstva vnitřní	ROB	29.09.1954	329
1. zvláštní oddělení KSMV Č. Budějovice	ROS	28.09.1954	25

^a Po 1. 4. 1955 I. zvláštní odbor.

^b Poslední zápis do registračního protokolu byl proveden 31. 10. 1957.

^c K 83 skupinovým svazkům bylo registrováno 441 osob.

Pozn.: U 1. zvl. oddělení KSMV Košice se dochoval pouze registrační protokol převidovaných „živých“ agenturních svazků, v němž je sice první svazek zpětně evidován 9. 6. 1954, ale ostatní již byly zaneseny podle data první registrace, tj. na přeskáčku, a není tedy možné zjistit jejich původní počet.

Zkratky:

RTS – registrační protokol osobních agenturních svazků
 ROS – registrační protokol operativních osobních a agenturně pátracích svazků
 RSK – registrační protokol operativních skupinových svazků
 RES – registrační protokol evidenčních svazků
 ROB – registrační protokol objektových svazků

Tabulka č. 2. Archivace agenturně-operativních svazků od roku 1953 do prosince 1957 dle zachovaných archivních protokolů

Archivující útvar	Druh archivního protokolu	Zavedený dne	Počet svazků k 31.12.1957
I. zvláštní odbor ministerstva vnitra	APTS	03.08.1953	41721
1. zvláštní oddělení KSMV Banská Bystrica	APTS	15.07.1954	785
1. zvláštní oddělení KSMV Brno ^a	APOB	28.09.1954	7 ^b
I. zvláštní odbor KSMV Bratislava	APOS	10.09.1955	1112 ^c
I. zvláštní odbor ministerstva vnitra	APOB	14.11.1955	107
1. zvláštní oddělení KSMV K. Vary	SAP	18.07.1956	376
1. zvláštní oddělení KSMV Ústí n/Labem	SAP	24.07.1956	554
1. zvláštní oddělení KSMV H. Králové	SAP	08.08.1956	185
1. zvláštní oddělení KSMV Košice	APD	13.08.1956	4543
1. zvláštní oddělení KSMV Ostrava	SAP	13.08.1956	236
1. zvláštní oddělení KSMV Banská Bystrica	SAP	27.08.1956	202
1. zvláštní oddělení KSMV Košice	APSS	28.08.1956	546
1. zvláštní oddělení KSMV Č. Budějovice	SAP	04.09.1956	125
1. zvláštní oddělení KSMV Liberec	SAP	10.10.1956	409
1. zvláštní oddělení KSMV Plzeň	SAP	16.10.1956	233
1. zvláštní oddělení KSMV Plzeň	SAP	31.01.1957	593
1. zvláštní oddělení KSMV Ostrava	APOB	28.02.1957	203
1. zvláštní oddělení KSMV Ústí n/Labem	SAP	30.03.1957	9 ^d
I. zvláštní odbor ministerstva vnitra	SAP	12.12.1957	3902

^a Po 1. 4. 1955 I. zvláštní odbor.

^b Archivní protokol byl zřejmě zpětně rekonstruován, objektové svazky v něm nebyly evidovány chronologicky, a je tak obtížné určit jejich přesný počet.

^c Údaj k 21. 11. 1956, další svazky z neznámých důvodů registrovány až 27. 2. 1958 (k 31. 12. 1958 – 2390 svazků).

^d Svazky byly evidovány do 30. 9. 1957.

Zkratky:

APD – archivní protokol dotazníků nepřátelských osob

APOB – archivní protokol objektových svazků

APOS – archivní protokol operativních svazků

APSS – archivní protokol skupinových svazků

APTS – archivní protokol osobních agenturních svazků

SAP – společný archivní protokol

Poznámka: Z předchozího období existuje asi 10 archivních protokolů, jejich operativní svazky měly být do výše uvedených protokolů přeregistrovány.

RESUME

The Operative Files of the State Security and their Registration (1954 – 1957)

The publication of the registration protocols of the State Security (ŠtB) and the disclosure of individual files of the communist secret police has prompted a public discussion and questioning of the validity or credibility of the official acts undertaken by State Security officials.

The oft - used argument that ŠtB officers could easily register a file (an agency file or a different type of documentation) is proven wrong when contrasted with the regulations for registering agency and operative documents (A-oper-II-1) and for working with collaborators of the ŠtB (A-oper-I-3). The operative organs of the ŠtB were allowed to present their proposals to register a file or to close it and send it to the archive only under distinctly specified conditions. Their official acts were recommended and supervised by the corresponding heads of the ŠtB divisions, depending on the type and importance of the particular file. The first regulations of this kind were issued after the registration protocols of agency and operative files were put into practice in 1954 and were amended in 1959, 1962, 1972-3 and 1978, when the State Security revised the technologies it used. The supervisors of the ŠtB units, from the Head of a Department to the Head of a Directorate (in certain cases even Secretaries in the Ministry of the Interior or even the Ministers themselves) exerted control over the activity of their subordinates in order to prevent individual operative organs of the ŠtB from acting on their own. This complicated system also regulated the closing out of the counterintelligence processing or a collaboration and the files or dossiers could be archived only with consent of the corresponding senior official of the ŠtB.

Vojenský výcvikový priestor Javorina

Násilné vysídľovanie v päťdesiatych rokoch 20. storočia

Jaroslava Benická

Mgr. Jaroslava Benická
(1978), absolventka
Fakulty humanitných vied
Univerzity Mateja Bela
v Banskej Bystrici

V roku 1950 nastal obrat v budovaní československej armády smerom k urýchlenému zvyšovaniu jej obranyschopnosti a k čoraz väčšiemu preberaniu sovietskych skúseností. To kládlo zvýšené nároky na možnosti výcviku vojsk v poľných podmienkach, a tak už v roku 1951 vznikali požiadavky rozšírenia dovtedajších vojenských výcvikových priestorov, ako aj o vytvorenie priestorov nových.

Jedným z nových výcvikových priestorov bol i Vojenský výcvikový priestor Javorina, určený pre druh vojska, ktoré nemá iné možnosti sústreďovania a streľby, a to robilo „...*tento priestor v záujme záistenia obrany vlasti pre armádu nevyhnutný.*“¹⁾

Lokalizácia nového výcvikového priestoru nebola náhodná. Splňala medzinárodné dohody o nevyhnutnej vzdialenosti takéhoto typu výcvikového priestoru od hraníc susedných štátov, kde bolo zaručené, že nemôže dôjsť k narušeniu ich vzdušného priestoru počas výcvikov vojska.

Vojenský obvod Javorina sa stal strelnicou tankového a protivzdušného vojska a cvičiskom pozemného vojska o rozlohe 31 600 ha.

Túto plochu tvorili lesy, polia a pasienky obcí Levoča, Ľubica, Tvarožná, Torysky, Podolinec, Závada, Majerská, Jurské, Stotince, Holumnica, Lomnička, Hniezdne, Kolačkov, Jakubany, Bajerovce, Nižné Repaše, Tichý Potok, Olšavica, Krásna Lúka, Šambron, majetky obcí Vyšné Repaše, Torysa, Nová Lubovňa, Poloma, Vrbov, Krížová Ves a územie štyroch násilne zaniknutých obcí: Blažov s osadami Blažovská Dolina a Čertež, Dvorce, Ľubické Kúpele a Ruskinovce.

Právna príprava akcie vysídlenia

Dňa 20. marca 1952 Ministerstvo vnútra poslalo Poverenictvu vnútra, sídliaceho v Bratislave, smernice postupu vysídľovacích akcií, ktoré mali byť uskutočnené z dôvodov vzniku nových a rozširovania už existujúcich výcvikových priestorov na území Slovenska, „*aby sa československá armáda mohla priblížiť ku svojmu vzoru - armáde sovietskej a aby bola dokonale pripravená na zvládnutie svojich úloh, je potrebné zabezpečiť pre ňu vo väčšom rozsahu ako doteraz možnosť prevádzania bojovej prípravy za podmienok, ktoré sa čo najviac približujú podmienkam v boji.*“²⁾

Za týmto účelom sa vláda dňa 5. februára 1952 na základe § 1 a § 3 zákona č. 169/1949 Zb. a n. uzniesla na rozšírení niektorých dovtedajších a zriadení nových vojenských obvodov. O tomto uznesení vlády boli príslušné krajské národné výbory vyzoomené výnosom Ministerstva vnútra zo dňa 10. marca 1952, zn. I-567-7/2-1952-I/1.

Ešte pred uznesením vlády boli zástupcami vojenskej správy, na spoločných poradách zástupcov ONV a KNV, vojenskej správy a KSČ, oznámené úlohy spojené s rozširovaním dovtedajších a zriaďovaním nových vojenských obvodov a hlavné zásady na ich prevedenie. Išlo v podstate o tieto úlohy:

1. Zistiť celkový počet osôb, ktorých postihne proces presídlenia, s uvedením ich zamestnania.
2. Preskúmať možnosti zaradenia vysídlencom na iné pracoviská a zabezpečenie náhradného zamestnania pre nich.
3. Vyriešenie otázky náhradného ubytovania vysídlencom.
4. Vyriešenie otázky odpisov dodávok, určených na pozemky, začlenené do vojenských obvodov.
5. Prevádzanie politickej uvedomovacej akcie medzi vysídlencami.
6. Zostavenie zmiešanej vysídľovacej komisie zo zástupcov ľudovej správy (Okresný národný výbor, Krajský národný výbor) a zo zástupcov vojenskej správy a komunistickej strany (v tomto prípade Komunistickej strany Slovenska).
7. Zabezpečenie obhospodarovania pôdy vo vysídlených oblastiach.
8. Prestahovanie vysídlencom do náhradných bytov podľa plánov, ktoré vypracujú presídľovacie komisie.
9. Usporiadanie majetkovopravných záležitostí vysídlencom.

Na riešenie jednotlivých úloh, pokiaľ by to bolo potrebné, vydalo Ministerstvo vnútra po dohode s ministerstvami národnej obrany, pôdohospodárstva, financií, pracovných síl a drevárskeho priemyslu ďalšie pokyny uvedené v tom istom vyhlásení. Záverom Ministerstvo vnútra opätovne zdôraznilo mimoriadnu dôležitosť akcie a jej význam pre zvýšenie bojovej pohotovosti armády.

1) Štátny archív Košice, fond: Krajský národný výbor (KNV) v Košiciach, odd.: Sekretariát a Rada KNV, ČK: 41, 1954/184, inv. j. 125, ČR: 3-511, *Rozbor situácie ve vojenském újezdu Javorina.*

2) *Tamtiež*, fond: KNV v Košiciach, odd.: Sekretariát a Rada KNV, ČK: 30, 1952/133, inv. j. 117, ČR: 101-299, *Vojenské obvody - pokyny pre vysídlenie obyvateľstva a pre určenie a vyúčtovanie náhrad za poštátnený nehnuteľný majetok.*

V prípade zriadenia vojenského obvodu v Košickom kraji zástupcovia Ministerstva národnej obrany vysvetlili počas porady na Krajskom národnom výbore v Košiciach dňa 9. októbra 1951 požiadavky vojenskej správy týkajúce sa podoby hraníc budúceho vojenského obvodu a označili tie obce, ktorých hranice budú vznikom obvodu narušené. Zároveň vyhlásili, že „...*bude nutné vysídliť obce Ruskinovce a Ľubické Kúpele z okresu Kežmarok a Dvorce v okrese Levoča*“ a zdôraznili, že „*nik majetkovo poškodený nebude a ocenenie zoštatneného majetku prevedie zmiešaná komisia zo zástupcov ľudovej správy a správy vojenskej. Sťahovanie obyvateľstva prevedie vojenská správa na svoj náklad.*“³⁾

Na porade bol dohodnutý postup a časový rozvrh prác vysídľovacej akcie, ako aj zaistovania nových pracovných miest pre presídlencov. Celá akcia vysídlenia a presídlenia mala byť ukončená do konca apríla 1952. S plánom boli oboznámené príslušné orgány vojenskej i ľudovej správy a tie začali vyvíjať aktivity na úspešné splnenie daných úloh.

Dňa 5. februára 1952 bolo rozhodnuté na základe vyhlásenia Ministerstva vnútra o zriadení a rozšírení vojenských obvodov v tajnej časti 175. schôdze piatej vlády, že „...*vláda podľa §1 ods.1 zákona o vojenských obvodoch... zriaďuje vojenský obvod v kraji Košice, ktorý je tvorený celým územím obce Blažov v okrese Sabinov kraj Prešov a obce Ruskinovce, okres Kežmarok v kraji Košice a časťami území obcí Tichý Potok, Poloma, Krásna Lúka a Bajerovce, všetky okres Sabinov, kraj Prešov, Šambron, Jakubany, Kolačkov, Lomnička a Podolinec, všetky okres Stará Ľubovňa kraj Prešov, časťami územia obcí Holumnica, Jurské, Stotince, Majerka, Ľubické Kúpele, Ľubica a Tvarožná, všetky v okrese Kežmarok v kraji Košice a časťami územia obcí Dvorce, Levoča, Závada, Torysky, Nižné Repaše a Hradisko, všetky okres Levoča v kraji Košice.*“⁴⁾

Oficiálne bol pomenovaný ako Vojenský obvod Javorina. Vzali na vedomie, že „*zmeny hraníc krajov a okresov, ku ktorým dôjde v dôsledku zriadenia vojenského obvodu nebudú v dôsledku utajenia prevedené podľa §1 ods. 4 a 5 o vojenských obvodoch vládny nariadením, ale sa uskutočnia administratívnym opatrením Ministerstva vnútra k dňu účinnosti rozšírenia alebo zriadenia vojenského obvodu.*“⁵⁾

Vládny vyhlásením zo dňa 5. februára 1952 sa však situácia výrazne zmenila a na zoznam obcí, ktoré mali vznikom Vojenského obvodu Javorina zaniknúť (obce Ruskinovce, Ľubické Kúpele a Dvorce, všetky v Košickom kraji), sa dostala i obec Blažov, okres Sabinov v Prešovskom kraji, čo celý proces vysídlenia neočakávane skomplikovalo. Časový rozvrh vysídľovacej akcie nebol dodržaný, jednotlivé úlohy neboli časovo a technicky zvládnuteľné. Takisto zo strany vojenskej správy a Ministerstva vnútra neboli potrebné kroky na plynulý priebeh vysídľovacej akcie splnené, pretože „*smernice k zák. 169/1949 Zb. boli vydané Ministerstvom vnútra až 2. apríla 1952, hranice obvodu MNO ustanovilo až v januári 1952 a vláda rozhodla definitívne o vojenskom obvode až 5. 2. 1952.*“⁶⁾

Spolu malo vysídlenie postihnúť 501 rodín, čo bolo asi 2 200 obyvateľov.

Až dňa 14. februára 1955 v správe zo zasadnutia predsedníctva Zboru poverenikov bolo uverejnené, že „*Vnútné problémy VO Javorina sú prakticky vyriešené.*“⁷⁾

Trvalo teda viac ako tri roky, kým došlo k úplnému opusteniu vojenského priestoru obyvateľmi inkriminovaných obcí a na strane druhej trvalo viac ako tri roky, kým sa obyvatelia obcí Ruskinovce, Blažov s osadami, Ľubické Kúpele a Dvorce cítili aspoň čiastočne uspokojení po stránke existencnej a boli ochotní pristúpiť k dohodám.

Vysídľovacia akcia

Na základe neúspešného priebehu prvých krokov, ktoré mali viesť k vyprázdneniu územia obcí patriacich do katastra nového vojenského výcvikového priestoru, došlo už na začiatku roka 1952 k analýze omylov a k značnej snahe v budúcnosti sa im vyhnúť. Všetky zainteresované štátne i vojenské orgány si uvedomovali, že „...*musia dbať, aby domáca a zahraničná reakcia nezneužila túto akciu vystahovania. Preto akciu treba rýchlo a správne previesť*“⁸⁾ a na inom mieste: „*Vystahovanie tohto priestoru je hrozne ošemetné, politicky je to veľká udalosť, nepriateľ môže tieto veci zneužiť, a to ako u nás, tak aj v zahraničí, lebo nepriateľ triedny a nepriateľ ľudovej demokracie pracuje. To znamená, že my takisto musíme venovať najväčšiu pozornosť. Musíme*

3) Správa o priebehu vysídlenia obcí Ruskinovce, Dvorce a Ľubické Kúpele pre účely vojenskej správy zo dňa 21. 5. 1952. Kópia v osobnom archíve F. Javorského.

4) Dokument uložený: Ministerstvo obrany SR (MO SR), Obvodný úrad vojenského obvodu Javorina.

5) Tamtiež.

6) Správa o priebehu vysídlenia obcí Ruskinovce, Dvorce a Ľubické Kúpele pre účely vojenskej správy zo dňa 21. 5. 1952. Kópia v osobnom archíve F. Javorského.

7) Tamtiež. Správa o terajšom stave na okolí Vojenského obvodu Javorina a návrh na komplexné riešenie zo dňa 14. 2. 1955.

8) SNA, fond: KNV košického kraja 1949-60, ČK: 100, spis č. 4, inv. j. 107, Zápis o porade konanej na KNV v Košiciach dňa 19. 3. 1952 vo veci VO Javorina.

strážiť veci a celú akciu pokiaľ možno najskôr skončiť.“⁹⁾

Spolu sa dohodli na novom postupe a prihliadali k tým faktorom, ktoré by v budúcnosti mali mať vplyv na priebeh a úspešnosť celej akcie:

1. Opätovne zistiť celkový počet a zamestnanie ľudí, ktorých sa vysídlenie týka.

2. Zistiť možnosť ich zaradenia do iných pracovísk, hlavne do priemyslu, pričom je potrebné prihliadnúť na potrebu pracovných síl vo vojenských statkoch a lesoch v priestore budúceho obvodu a až potom pridu na rad aj iné odbory zamestnania.

3. Vytvoriť zmiešanú presídľovaciu komisiu, zloženú zo zástupcov KSČ, ľudovej správy (ONV, KNV), vojenskej správy a zástupcu útvaru, ktorý bude tento priestor používať, a veliteľa zememeračskej skupiny. Jej úlohou bude:

a, Stanovenie výšky náhrady vysídleným občanom za ich nehnuteľnosti, popřípade za zanechanú úrodu. Pri určovaní výšky náhrady komisia prihliadne k majetkovým pomerom presídlenca, k jeho štátnej a politickej spoľahlivosti, veku a pod. Pri určovaní náhrady bude každý presídlenec posudzovaný osobitne, a potom vždy z triedneho hľadiska.

Letecký záber na obec Ruskinovce z r. 1949.
Foto: Topografický ústav Banská Bystrica.

b, Jednanie s jednotlivými presídľencami o náhradných zamestnaniach, pričom je dôležité umožniť im nahliadnúť do ich budúceho bývania.

c, Presťahovanie obyvateľov z vysídlených priestorov do pridelených náhradných objektov.¹⁰⁾ Inak povedané:

„Myslím, že je potrebné, aby bola výkonná komisia, ktorej členovia by ľudí presvedčovali a odpovedali im na otázky. Územie je osídlené chudobnými ľuďmi, to znamená, že tých ľudí musíme získať pre nás, preto nikdy nesmieme ísť tlakom, ale presvedčovaním. My teraz súdruhovia prídeme ku konkrétnym opatreniam. Naši súdruhovia merači prídu do dedín. Je potrebné zmerať domy a zhromaždiť podklady pre ocenenie. Musí byť tvorená oceňovacia komisia, ktorá dostane podklady od našich súdruhov a ona politicky a triedne stanoví náhrady. Musíme oceňovať tak, aby sme boli dobrými hospodármi, nie však puntičkári, aby sme pre 100 - 1000 Kčs postavili človeka proti Republike. Nemáme však právo rozhadzovať peniaze pracujúceho ľudu. Musíme získať na našu stranu malého a stredného roľníka a veľkého zotrieť. To neznamená, že budeme oceňovať každú maličkosť zvlášť, ale väčšie celky. Žiadne veľké supisovanie všetkých drobností. Dobré uvážiť rodinné pomery a všetko čo má u človeka význam. Toto oceňovacia komisia ocení a my budeme plne rešpektovať rozhodnutia tejto komisie.“¹¹⁾

Veľký dôraz sa začal klásť na správny spôsob uskutočňovania politickej uvedomovacej akcie u obyvateľov v budúcich vysídlených priestoroch. Vykonávali ju zástupcovia KSČ v spolupráci s ľudovou a vojenskou správou a bolo potrebné ju začať ihneď.¹²⁾ Keď týmto spôsobom došlo k ujasneniu stanovisk, pristúpilo sa k plneniu jednotlivých cieľov.

Ešte v jeseni 1951 bol vykonaný prieskum náhradných bytov pre presídľencov a vypracované príslušné elaboráty. Dokumenty boli zaslané na Ministerstvo národnej obrany, ktoré na základe uspokojenia svojich smerníc, týkajúcich sa kvality a kvantity náhradných bytov pre presídľencov, súhlasilo s vysídľovaním troch obcí. Vieme, že k to-

9) Tamtiež, ČK: 100, spis č. 3, inv. j. 107, Zápisnica o priebehu porady o voj. újazde „Javorina“ konanej dňa 19. 3. 1952 na Sekretariáte predsedu KNV.

10) Štátny archív Košice, fond: KNV v Košiciach, odd.: Sekretariát a Rada KNV, ČK: 29, 1952/133, inv. j. 117, RČ: 1-299, Pokyny újezdnému správcovi od MNO.

11) SNA, fond: KNV košického kraja 1949-60, ČK: 100, spis č.: 3, inv. j. 107, Zápisnica o priebehu porady o voj. újazde „Javorina“ konanej dňa 19. 3. 1952 na Sekretariáte predsedu KNV.

12) „Vysídľencom musí byť pri nej (politickej uvedomovacej akcii) požiadavok vojenskej správy dôkladne osvetlený, takže musia byť presvedčení o tom, že sa jedná o záujem štátu a nebudú poškodení. Je potrebné najprv získať príslušníkov KSČ a národnej Fronty, funkcionárov národných výborov a až potom ostatných obyvateľov. Vysvetľovaciu akciu je dobré konať formou rozhovorov s občanmi v menších skupinkách, v ktorých by každému z nich budú do podrobností podané informácie o presídlení a bolo by im povedané čo všetko je pripravené k hladkému presídlení. Akcia by mala byť ukončená asi do konca februára 1952. Až po tejto politickej príprave by sa začalo jednáť s každým presídľencom konkrétne.“ Citované podľa: Štátny archív Košice, fond: Krajský národný výbor v Košiciach, odd.: Sekretariát a Rada KNV, ČK: 29, 1952/133, inv. j. 117, ČR: 1-299, Pokyny újezdnému správcovi od MNO.

mu nedošlo, nie len zo spomínaných dôvodov, ale aj kvôli komplikáciám v podobe snehovej kalamity a nezaistenia náhradných bytov v kežmarskom a popradskom okrese.

Prvou vysťahovanou obcou mali byť Ruskinovce, a preto sa práve v nej ako prvej začala usku-točňovať uveďomovacia a presvedčovací akcia. Jej súčasťou boli verejné schôdze, kde obyvateľom obce v skupinách bolo „celkom priateľským spôsobom vysvetlené“, že ich vysťahovanie je nevyhnutné z dôvodov vojenských. Dňa 21. marca 1952 im bol počas verejnej schôdze predložený zoznam voľných bytov v okrese Kežmarok a bolo im nariadené, aby do 26. marca 1952 oznámili presídľovacej komisii čísla tých domov, kam sa budú sťahovať. Boli zároveň ubezpečení, že nebudú ani ľudovou správou ani vojenskými orgánmi poškodení, a že ich majetky budú zamerané a správne ocenené. „*Občania plne pochopili význam vysťahovania a v celku nekládli veľký odpor.*“¹³⁾ Vysídlenie obce Ruskinovce prebehlo do konca apríla 1952.

Ďalšou na zozname bola obec Dvorce, kde presvedčovací akcia začala približne v rovnakom čase ako v Ruskinovciach. Počas doby trvania však došlo k viacerým incidentom, ktoré postupne začali vrhať zlé svetlo na presídľovaciu komisiu.

Presvedčovací akcia bola vedená obdobným spôsobom, no verejné schôdze boli dopĺňované návštevami v domoch občanov, aby títo boli presvedčení o potrebe vysťahovania. Obyvatelia obce sa však k celému plánu stavali od začiatku záporne, čo sa pripisovalo vplyvu niekoľkých „reakčne založených obyvateľov“.¹⁴⁾

Dostupné záznamy z Kancelárie prezidenta republiky hovoria, že obyvatelia obce Dvorce uznávali nevyhnutnosť presťahovania, no sťažovali sa na spôsob vedenia celej akcie. Obyvatelia obce si zistili, že na zoznamoch, ktoré im predkladali členovia presídľovacej komisie, sa nenachádzajú nehnuteľnosti vhodné na bývanie. Cítili sa podvádzaní a materiálne poškodzovaní.¹⁵⁾ Táto skutočnosť sa však miestam, ako napr. Kancelárii prezidenta republiky, podávala opačne, s poukázaním na triedneho nepriateľa:

„*Na adaptáciu Nemcami opustených domov na Spiši, do ktorých sa Dvorčania majú presťahovať, máme zabezpečené jak materiálové,*

tak aj finančné kvóty.... Na dokreslenie situácie uvádzam zistenú skutočnosť, že dušou celého odporu Dvorčanov je bývalý komisár obce za fašistickej Tisovej vlády. Prirodzene, že po presťahovaní bude tento provokatér postavený pred príslušné súdne orgány.“¹⁶⁾

Presídľovacia komisia si začala uveďomovať ťažkosti, ktoré môžu v budúcnosti len narastať, a tak požiadala o pomoc miestneho duchovného, ktorý ochotne súhlasil. V rámci svojich „možností“ počas kázni a v osobnom styku medzi ľuďmi podporoval úsilie presídľovacej komisie.¹⁷⁾

Dňa 22. marca 1952 boli na Okresný národný výbor (ONV) v Levoči predvolaní siedmi roľníci z obce Dvorce, ktorí sa dopustili poburovania na verejnej schôdzi. Roľníkom bolo dokazované ich nezákonné jednanie a bolo im presídľovacou komisiou nariadené, „*aby sa z Dvoriec vysťahovali ako prví, lebo v opačnom prípade budú potrestaní z trestného činu, ktorého sa dopustili.*“¹⁸⁾ Nikde v dokumentoch nebol bližšie špecifikovaný zákon, ktorý svojim konaním porušili.

V ten istý deň presídľovacia komisia za asistencie dvoch príslušníkov ZNB opätovne navštívila obec. Ich cieľom bola agitácia. Zámer však neuskutočnili, pretože ľudia, ktorí už vedeli o zaisťení svojich spoluobčanov, sa s nimi z opatrnosti odmietli rozprávať a rokovaciu miestnosť jeden po druhom opúšťali. Presídľovacia komisia pre nich nebola dostatočnou autoritou a povedali, že ak im bude daný písomný príkaz z Prezidentskej kancelárie, poprípade z ONV alebo Krajského národného výboru (KNV), začnú spolupracovať.

Čakanie na príkaz by v tých časoch mohlo byť nekonečné, čo si orgány ľudovej a vojenskej správy nemohli dovoliť, a preto poslali list povereníkovi vnútra do Bratislavy so žiadosťou o odoslanie jeho vyjadrenia na Miestny národný výbor (MNV) Dvorce, a zároveň mu bolo odporučené znenie tohto vyjadrenia. Citujeme: „*...bolo by žiadúce, keby si Ty, vážený súdruh povereník odpovedal na žiadosť MNV v Dvorciach v tom smysle, že vysťahovanie je nutné a že sú bezpodmienečne povinní uposlúchnuť akciu prevádzajúce orgány ľudovej správy. Keby si im láskave zdôraznil vážnosť akcie a tiež na srdce kládol dôsledky prípadného protivenia sa.*“¹⁹⁾

13) *Správa o priebehu vysídlenia obcí Ruskinovce, Dvorce a Lubické Kúpele pre účely vojenskej správy zo dňa 21. 5. 1952.* Kópia v osobnom archíve F. Javorského.

14) Štátny archív Košice, fond: Krajský národný výbor v Košiciach, odd.: Sekretariát a Rada KNV, ČK: 30, 1952/117, inv. j. 117, RČ: 1 - 299, *Pokyny újezdniému správcovi od MNO.*

15) *Tamtiež*, ČK: 30, inv. j. 117, ČR: 1 - 299, *List Kancelárie Prezidenta Republiky predsedovi KNV v Košiciach zo dňa 18. apríla 1952.*

16) *Tamtiež*, ČK: 30, 1952/117, inv. j. 117, RČ: 1 - 299, *Správa pre Kanceláriu prezidenta Republiky zo dňa 22. apríla 1952.*

17) *Správa o priebehu vysídlenia obcí Ruskinovce, Dvorce a Lubické Kúpele pre účely vojenskej správy zo dňa 21. 5. 1952.* Kópia v osobnom archíve F. Javorského.

18) *Tamtiež.*

19) Štátny archív Košice, fond: Krajský národný výbor v Košiciach, odd.: Sekretariát a Rada KNV, ČK: 30, 1952/117, inv. j. 117, RČ: 101 - 299, *List povereníkovi vnútra zo dňa 24. marca 1952.*

Odpoveď o tri dni prišla v podobe výzvy na MNV v Dvorcoch.²⁰⁾

Obyvatelia Dvorcov si boli na základe vysťahovania obce Ruskinovce a výzvy poverenika vnútra vedomí, že k vysťahovaniu ich obce skôr či neskôr dôjde a nebránili sa mu, no boli presvedčení, že ako slobodní občania tohto štátu nemusia podstupovať nešetrné zaobchádzanie zo strany presídľovacej komisie a báť sa vysloviť vlastný názor. Na vlastné náklady zástupcovia obce Dvorce navštívili Kanceláriu prezidenta republiky v Prahe a osobne sa sťažovali na nezákonný postup spomínaných orgánov.

V obidvoch obciach boli vyhotovené podklady pre oceňovaciu komisiu skupinou odborníkov vyslanou vojenskou správou. Tí ocenili nehnuteľný majetok obyvateľov obcí a civilní členovia komisie ho z triedneho hľadiska posúdili a ocenili. Oceňovacia komisia uskutočnila rozhodnutie, že „... *biednym občanom treba majetky vyššie oceniť a dedinským boháčom treba dať menej. MNO bude plne rešpektovať rozhodnutia oceňovacej komisie*“ a na inom mieste:

„*V otázke Dvoriec musíme politicky postupovať. Dedinským boháčom nedávať len peňažné pokuty, ale keď neplnia kontingenty a dopúšťajú sa trestných činov, treba ich likvidovať, t.j. skonfiškovať im majetky, dať ich do tábora nútených prác a ich rodiny vysťahovať niekde na JRD. V Dvorciach je treba odkryť dedinských boháčov, ktorí drobných roľníkov štváli a zastrážovali.*“²¹

Pretože obyvatelia Ruskinoviec sa museli sťahovať vo väčšine prípadov z nemeckých konfiškátov

do iných konfiškátov po Nemcoch, ktoré bolo treba opraviť, zástupcovia Ministerstva vnútra prisľúbili, aby sa situácia nekomplikovala, že konfiškáty budú opravené na náklady bytového fondu. Ostatní presidlenci, ktorí vlastnili nehnuteľnosti vo svojej pôvodnej obci, no sťahovali sa do konfiškátu po Nemcoch, si museli opravy urobiť vo vlastnej réžii.

Dvorce mali byť presťahované do konca apríla 1952.

Takmer trojmesačná akcia presvedčovania a príprav mala pripraviť pôdu na úspešný priebeh vysídlenia obce Blažov, osada Čertež. K nemu sa prikrročilo dňa 30. mája 1952. Celá osada vystupovala ako jeden a rezolútne sa odmietla sťahovať. Obyvatelia nereagovali na výzvy, aby si išli pozrieť nové bydliská, pretože žiadali, aby im bola postavená nová obec na Spišskej Kapitule. Takýmto spôsobom sa im podarilo blokovať dva termíny, ktoré im boli postupne určené na vysťahovanie. 30. a 31. máj 1952 boli dni ukončenia celej akcie, a pretože tu bola obava, že obyvatelia osady budú kľásť ešte väčší odpor, verejní a politickí činitelia, ako aj príslušníci armády, ktorí boli poverení vedením akcie, pristúpili k razantnejším metódam.

Tunajšie veliteľstvo v osade sústredilo 20 ozbrojených príslušníkov Zboru národnej bezpečnosti,²²⁾ ktorí mali zabrániť vstupu obyvateľov Blažova do osady, a tiež sa uvažovalo, že by sa „... *v čase sťahovania do osady mohli dostať zahraniční agenti, ktorí by chceli túto akciu zneužiť, alebo previesť nejaké iné sabotážne trestné činy*“.²³⁾ Ďalším dôvodom prítomnosti príslušníkov ZNB bolo bránenie v útekoch občanov do okoli-

20) *Tamtiež, List poverenika vnútra zo dňa 27. marca 1952.* „Robotníci a malí a strední roľníci našej Republiky vedia, že vláda má na zreteľ len ich blaho. Dokázalo to najmä tým, že na Slovensku - odkiaľ ešte nedávno desaťtisíce obyvateľov ročne odchádzalo za prácou do Ameriky, Francúzska, Nemecka a inde - odstránila nezamestnanosť a že z našich dedín celkom odstránila zjav, častý za kapitalistického štátu - exekútora, ktorý okrádal malého roľníka o kravu alebo poslednú kozu. Biedu starej republiky Ste zažili na vlastnej koži. Na Slovensku sa dnes stavajú krásne a veľké továrne, kde robotníci vyrobia stroje, čo človeku uľahča prácu v továrňach i na poliach. Na scelených poliach orú, sejú a žnú roľníci s krásnymi traktormi a kombajnami.

Robotníci a malí a strední roľníci chápú, že naša vlasť, jej napredovanie a vzrast blahobytu najširších vrstiev pracujúcich sú trňom v oku amerických imperialistov. Títo by chceli proti nám rozpútať vojnu a chceli by, aby hitlerovskí esesáci spustošili všetky výsledky sedemročnej úspešnej budovateľskej práce, ku ktorej Ste, vážení priatelia, aj Vy svojim dielom prispeli.

Keď naša vláda sa uzniesla, že vaša obec sa má presťahovať, urobila tak preto, aby zabezpečila stále lepší život - bez hrozby vojny - pre všetkých pracujúcich a aj pre Vás samých. Vláda dokázala, že jej uznesenia sú v prospech pracujúcich. Musíte jej dôverovať a musíte dôverovať i Okresnému národnému výboru, Krajskému národnému výboru, Zboru poverenikov, v ktorých dnes rozhodujú robotníci a malí a strední roľníci a ktorým ide taktiež o to, aby občania Republiky žili lepšie a bezpečnejšie.

Je bezpodmienečne potrebné uskutočniť uznesenie vlády o presídlení občanov vašej obce. Žiada si to bezpečnosť Republiky a treba to urobiť pre zachovanie mieru.

Očakávam, vážení priatelia, že pochopíte nevyhnutnosť opatrenia a že najmä Vy, prví občania - členovia národného výboru jednak príkladom, jednak rozhodným slovom získate celé občianstvo, aby uznesenie vlády o presídlení vašej obce sa urýchlene a hladko vykonalo.

Nezabúdajte na to, aké ťažké obete si vyžiadala posledná vojna od hrdinskej Sovietskej armády a sovietskeho ľudu a od ľudu Československa. Porovnajme terazšie položenie - keď miesto živorenia na vašich poliach, na ktorých sa neraz neurodilo ani toľko, koľko sa zasiaľo, ponúkajú sa Vám lepšie pracovné možnosti - s položením tých pracujúcich Nemcov alebo Francúzov, ktorých vyhánajú z dedín, okrádajú o majetok a nikto im neposkytne ani to najpotrebnejšie pre existenciu.

Verím, že pochopíte celú vec a presvedčíte aj ostatných občanov o nevyhnutnosti výkonu uznesenia vlády a že nebude proti nikomu vo vašej obci potrebné na vykonanie uznesenia vlády z vyšších miest úradne zakročiť.“

21) Štátny archív Košice, fond: Krajský národný výbor v Košiciach, odd.: Sekretariát a Rada KNV, ČK: 100, spis č.: 4, inv. j. 107, *Zápis o porade konanej na KNV v Košiciach dňa 19. 3. 1952 vo veci VO Javorina.*

22) Archív Ministerstva vnútra SR (A MV SR) Levoča, fond: U7/1, inv. j. 43. „...Výstroj: Obchádzková, nepremokavý plášť, gumové alebo remené čizmy; Výzbroj: Samopal, 2 zásobníky s plným počtom nábojov.“

23) *Tamtiež, Vysídľovanie priestoru Blažov, osada Čertež - hlásenie zo dňa 3. júna 1952.*

tých lesov, pretože aj to bol jeden zo spôsobov, ako neparticipovať na procese vysídľovania. Ďalšie hliadky pracovali v osade a mali slúžiť prípadnej ochrane verejných a politických činiteľov.

30. mája 1952 o 8.00 hodine rannej sa začalo vysťahovanie. Najprv boli vysťahované dopredu určené osoby, označené nálepkou štváčov a rebelantov.

„Po prvom prelome odporu nálada občanov zo zúrivosti klesla do beznádejnosti, teda povedané, naprosto nejavili čo najmenejšie príznaky o tom, aby čo najmenej pomáhali pri nakladaní zvrškov. Takže samotné sťahovanie v prvý deň prevažne prevádzala samotná armáda.“²⁴⁾ Išlo o štyri rodiny, ktoré boli presťahované do obce Hencovce. Na druhý deň bolo presťahovaných zvyšných deväť rodín.

Dňa 31. mája 1952 o 22.00 hodine bola osada Čertež odovzdaná vojenskej správe, ktorej jednotky mali zabrániť prípadným návratom vysídlencom.

Priebeh vysídlenia osady Čertež je ukázkou toho, akým spôsobom došlo aj k vysídleniu celej obce Blažov s osadou Blažovská Dolina.

Dňa 2. júna 1952 bolo v obci Blažov spísané hlásenie, ktoré hovorilo, že celý proces vysídlenia prebehol hladko a k žiadnemu represívnemu zároku zo strany príslušníkov ZNB nedošlo.²⁵⁾

Inak na celú udalosť spomínajú priami účastníci: „To, čo som videl v tom máji po našom sviatku oslobodenia nezabudnem nikdy v živote. Blažov obkľúčený štyridsiatimi nákladnými autami, sanitkami, kordónom vojakov a príslušníkov ZNB, mi pripomínalo také tiché stanné právo. Nik nesmel výst z domu, ani opustiť obec. Vyhrážali sa nám, že nás vysťahujú na Sibír. Ale je fakt, že sme nemali kam odísť, nikto nás nechcel.“²⁶⁾

Vysídlenie tejto obce i s osadami postihlo 837 osôb.

O priebehu vysídľovania obce Ľubické Kúpele nemáme podrobnejšie správy. Vieme, že akcia bola plánovaná na začiatok júna 1952 a ako celkom ojedinele predseda vládnej komisie pre uspo-

riadenie pomerov vo Vojenskom obvode Javorina generál J. Kokeš priznal, „... v obci Ľubické Kúpele sa vyskytli prípady nesprávneho postupu vojenskej správy voči presídlencom počas sťahovania sa.“²⁷⁾

Z obcí Ruskinovce, Dvorce, Ľubické Kúpele a Blažov bolo vysídlených okolo 2200 ľudí.

Na základe ustanovenia podľa paragrafu 36 zákona o ochrane štátu č.131/1936 Zb. Krajský národný výbor v Košiciach vyhláškou zo dňa 26. mája 1952 uzatvoril územie Vojenského obvodu Javorina, čím zakázal civilnému obyvateľstvu pod hrozbou prísneho potrestania vstup a pobyt na tomto území.

V tom istom dni Obvodný úrad Vojenského obvodu Javorina, sídliači v Levoči, stanovil podmienky vstupovania a nevstupovania do vojenského priestoru.²⁸⁾

Návraty presídlencom

Začiatkom mája 1953 sa vrátila 80-členná skupina mužov a žien z Blažova do vysídlenej obce.²⁹⁾ Chceli sa tam opätovne usadiť a začať hospodáriť. Bol potrebný politický zásah, aby došlo k zmene mienky týchto jednotlivcov a oni sa vrátili do miest svojich nových bydlísk a pracovísk. No tí už pri odchode vyhlasovali, že ak im nebude postavená nová obec, vrátia sa.

Aby sa zabránilo ďalšiemu prílevu presídlencom i z ostatných obcí, prikočila na tento účel vytvorená komisia k súpisu nedostatkov, na ktoré sa ľudia sťažovali. Súpisy nedostatkov boli odovzdané KNV v Košiciach a MNO v Prahe, no k ich odstráneniu nedošlo.

V septembri 1953 došlo k opätovnému návratu ľudí do obce Blažov, a to v ešte väčšom počte ako predtým. V novembri 1953 sa niektorí pôvodní obyvatelia vrátili do obce Ľubické Kúpele, pretože ani im neboli poskytnuté riešenia krízovej situácie, v akej sa ocitli. V decembri sa začali pomaly sťahovať i niektorí presídlencom do obce Dvorce a Ruskinovce. V januári 1954 sa počet opätovne nasťa-

24) Tamtiež.

25) Tamtiež.

26) MALOCH, Milan: A závora sa otvorila. In: *Verejnosť proti násiliu*, 8. 5. 1991.

27) Štátny archív Košice, fond: KNV v Košiciach, odd.: Sekretariát a Rada KNV, ČK: 41, 1954/184, inv. j. 125, ČR: 3 - 511, *Rozbor situace ve vojenském újezdu Javorina zo dňa 20. 1. 1954*.

28) *Vyhláška Obvodného úradu vojenského obvodu Javorina zo dňa 26. mája 1952*. Kópia v osobnom archíve F. Javorského.

29) Štátny archív Košice, fond: KNV v Košiciach, odd.: Sekretariát a Rada KNV, ČK: 35, 1953, inv. j. 121 - 122, ČR: 1107 - 3444 a 56 - 158. Reakciou na návrat obyvateľov Blažova do rodnej obce bol list predsedu KNV v Košiciach adresovaný podpredsedovi vlády a ministromi národnej obrany Dr. A. Čepičkovi „... Teba, vážený súdruh minister, by som chcel upozorniť na jednu vec, ktorá značne ovplyvňuje mienku presídlených občanov. Je to skutočnosť, že vo vojenskom výcvikovom újazde je už niekoľko mesiacov „naprostý klúd“. To za prvé. Za druhé, že pasienky, lúky a časť rolí v ich materských obciach nie je nikým obhospodávaná a využitá. Bolo by potrebné, aby boli urýchlene vybudované poľnohospodárske majetky vojenskej správy v Újazde, aby opustenosť pôdy roľníkov nedráždila. Bolo by tiež správne a pre nás veľkou pomocou, keby v tomto roku, poprípade v budúcom roku bolo v Újazde pokiaľ možno rušno, aby nevznikali zbytočné domienky, podporované reakčnými živlami, že Újazde nebude slúžiť účelu, pre ktorý bol vybudovaný a v dôsledku toho, že je možnosť pokúšať sa o návrat.“

hovaných presidlencov vo vojenskom výchovnom priestore rovnal 671 osôb, približne 158 rodín.³⁰⁾

Obyvatelia, ktorí sa vrátili do svojich pôvodných obcí, žili v ťažkých podmienkach: „...v ľadových mrazoch neboli na domoch okná a dvere (v rámci prebiehajúcich demolácií boli odstránené), deti nechodili do školy, občania nemali možnosť nákupu potravín a boli izolovaní od zvyšku sveta.“³¹⁾

Môžeme povedať, že aktom návratu do týchto podmienok sa ukázala pravá miera ich nespokojnosti s tým, ako sa k nim správali orgány starajúce sa o plynulý priebeh akcií vysídlenia, presídlenia a adaptácie v novom prostredí.

Nastala situácia, ktorá si začala vyžadovať konkrétne riešenia. Tie si vyžadovali zvýšenú pozornosť a kvalitnejšiu úroveň práce zo strany Krajskej komisie, vojenskej i ľudovej správy.

Dňa 28. januára 1954 sa konala porada u predsedu vlády V. Širokého, kde sa novovzniknutej vládnej komisii na čele s vládnym zmocnencom generálmajomom J. Kokešom odporučilo

pozornejšie preskúmať situáciu priamo na mieste a „urobiť opatrenia čo najskôr, aby vojenská príprava našej armády nebola rušená.“³²⁾

Na tej istej schôdzi bola utvorená Krajská komisia, ktorej úlohou bol každodenný styk s postihnutými občanmi a práca na úlohách týkajúcich sa vnútorných problémov Vojenského výchovného priestoru Javorina.³³⁾

Za hlavné príčiny sťahovania sa obyvateľov späť do svojich obcí boli určené nedoplatky, prípadne nevyplatenie náhrady za opustený majetok, nízka kvalita až schátralosť konfiškátov, ktoré nikto neopravil, čím ľudia bývali v nevyhovujúcich podmienkach, nezáujem o presídľencov v nových miestach pôsobenia zo strany nových zamestnávateľov či miestnych národných výborov, kde sa im namiesto pomoci dostalo dostatok vyhrážok, nadávok a zastrášovania.³⁴⁾

Zároveň bola vyslovená kritika voči ústredným orgánom, ktoré boli zodpovedné za pôvodné vysídľovanie, Ministerstvu národnej obrany a Ministerstvu vnútra, a nezabezpečili materiálnu stránku akcie v rámci pôvodného plánu, alebo nezabezpečili presun stavebného materiálu z iných plánovaných akcií.³⁵⁾

Napriek mnohým chybám, ktorých sa dopustili štátne orgány, bolo podľa predstaviteľov štátnej a vojenskej správy vidieť, že „medzi občanmi pracuje triedny nepriateľ, ktorý má záujem na oslabovaní našej armády. Ukázalo sa to pri pohovoroch, keď sa z radov občanov ozývali protištátne výroky ... doposiaľ sa však triedneho nepriateľa nepodarilo odhaliť.“³⁶⁾

Vládna komisia si vytýčila dve hlavné úlohy, a to zamedzenie vstupu občanov do Vojenského priestoru Javorina a v snahe o urýchlené vysídlenie priestoru presvedčenie ľudí, aby odišli do českého pohraničia v rámci osídľovania tohto priestoru. Ak by sa ľudia nedali presvedčiť, v krajnom prípade im postaviť náhradné domy v blízkosti priestoru s možnosťou hospodárenia.

Letecký záber na
vyludnenú obec
Ruskinovce z r. 1980, keď
bola súčasťou vojenského
výchovného priestoru.
Foto: Topografický ústav
Banská Bystrica.

30) Do obce Blažov sa vrátilo 90 rodín, do obce Ľubické Kúpele 51 rodín, do Dvorcov 12 rodín a do Ruskinoviec 5 rodín.

31) *Rozbor situácie ve vojenském újezdu Javorina z júna 1954*. Kópia v osobnom archíve F. Javorského.

32) *Tamtiež, Správa o situácii vo vojenskom priestore Javorina zo dňa 28. 1. 1954*.

33) Svoju činnosť začala dňom 6. 2. 1954 a pracovala pod vedením vládnej komisie a predsedov KNV Košice a Prešov.

34) Ako príklad takéhoto správania môžeme uviesť incident voči dvom rodinám presídleným v Sabinove, kde po tom, ako im bolo odmietnuté vyplatenie zárobku na JRD, boli označení za buričov a postavení pred súd. Za trest mali byť presťahovaní na samotu. Interpretované podľa: *Informačnej správy o situácii v Blažove zo dňa 25. januára 1954*. Kópia v osobnom archíve F. Javorského.

Dňa 29. 3. 1953 bol presídľencovi Jozefovi Chabasovi predložený výmer, ktorý vydalo JRD v Spišskom Podhradí, na základe ktorého mal opustiť byt, ktorý mu bol pridelený ako náhrada za opustenie nehnuteľnosti vo VO Javorina, pretože tento byt JRD potrebovalo pre iného družstevníka.

Podobný je aj prípad Jána Fabiana, presídlenca, ktorý si za štátnu náhradu kúpil v obci Ľubica rodinný domček. V objekte už býval zamestnanec ONV a ten ho odmietol uvoľniť. Poškodený bol nútený v núdzi odsťahovať sa do obce Majerec, odkiaľ dochádzal do práce. Hoci ONV o prípade vedel, nesnažil sa vec napraviť v prospech právoplatného vlastníka. Interpretované podľa: *Správa z porady, ktorá sa konala 19. januára 1954 na Ministerstve spravodlivosti*. Kópia v osobnom archíve F. Javorského.

35) *Tamtiež, Správa o opatreniach a situácii vo vojenskom priestore Javorina, schôdzka Predsedníctva Zboru poverenikov zo dňa 30. 3. 1954*.

36) *Tamtiež, Správa o situácii vo vojenskom priestore Javorina zo dňa 28. 1. 1954*.

Závery rokovania vládnej komisie boli prezentované na schôdzi Krajskej komisie, a tá došla k týmto záverom:

1. Pri vysťahovaní obcí sa nehľadalo na špecifické záujmy vysťahovaných a bolo im určené nevyhovujúce existenčné prostredie. 80% vysídlených občanov boli roľníci, ktorí boli presídlení do priemyselnej výroby. Z dôvodu vysťahovania presídlencom ostal veľmi krátky čas na to, aby sa dokázali výhodne zbaviť svojich hnutelností a hospodárskych zariadení. Zároveň ich okrem straty pri rýchлом predaji postihla aj menová reforma, lebo financie získané z predaja mali vo väčšine prípadov uschované doma v hotovosti.

2. Presídlencom boli určené nízke odhady zanechaných majetkov, čo ich pochopiteľne neuspokojovalo. Necítili sa byť vlastníkami novozískaných konfiškátov, zanechaných Nemcami, pretože neboli prevedené všetky potrebné prepisy a zmeny majiteľov. Získané nehnuteľnosti boli väčšinou v dezolátnom stave, ešte od vojnových udalostí, alebo boli vystavené vplyvom počasia bez pravidelnej údržby už od roku 1945. Opravy si vyžadovali veľké finančné náklady a v mnohých prípadoch nestačila na opravu ani náhrada, ktorú mali občania dostať za svoj zanechaný majetok.

Komisia a zodpovedné orgány si boli vedomí chýb, ktorých sa dopustili, no na druhej strane zo situácie vinili najviac postihnutú obec Blažov i s osadami. Tvrdili:

„Aby Blažovčania dosiahli svoj cieľ - pravdepodobne za riadenia dosiaľ nezistených páchatelov - začali organizovať širokú kampaň aj medzi vysídlencami z košického kraja a robili na nich postupný nátlak, aby sa tiež vrátili do svojich obcí a stavali voči štátu nemožné požiadavky stavania nových dedín na objektoch nepochádzajúcich z konfiškátov s tým, že do tej doby, kým sa výstavba nových dedín neuskutoční sa z vojenského priestoru nevysťahujú.“³⁷⁾

Aby došlo aspoň k zmierneniu nedostatkov, najmä sociálneho charakteru, boli uskutočnené tieto opatrenia:

1. Dočasne sa otvorili školy v obciach Blažov, Lubické Kúpele a Dvorce.

2. V tých istých obciach sa zriadili družiny mládeže.

3. Obnovili sa niektoré autobusové linky na prevoz školákov stredných škôl.³⁸⁾

4. Boli otvorené predajne najnevyhnutnejších potrieb v spomínaných obciach.

5. Zabezpečila sa dochádzka lekára.

6. Boli povolené príchody kňaza raz za tri týždne do „svojoľne“ obnoveného kostola v Blažove a v obciach Dvorce a Lubické Kúpele boli dovolené návštevy kňaza v prípade choroby, smrti, spovede, no bez možnosti slúženia svätých omší.

I keď Krajská komisia tieto zmeny povolila, členovia komisie neboli vnútorne presvedčení o ich potrebe, preto tvrdili, že *„občania všetkých obcí vidia v týchto sociálnych opatreniach krajskej komisie slabosť a preto v každom smere stupňujú svoje požiadavky.“³⁹⁾*

Spoločne došli k záveru, že termín opätovného vysídlenia treba predĺžiť do 31. augusta 1954, nepristúpiť k riešeniu ostatných problémov, kým nebude doriešená otázka vlastníctva nemeckých konfiškátov a získať súhlas na okamžité búranie konfiškátov a domov, kde s majiteľmi už bola dosiahnutá dohoda, aby sa ľudia už nemali kde vracieť. Zároveň sa komisia začala snažiť získať súhlas na trestné a priestupkové stíhanie osôb, ktoré sa už do svojich pôvodných obcí nasťahovali, alebo sa v budúcnosti budú o to pokúšať, či v dôsledku svojho pobytu v obciach budú kradnúť národný majetok ako drevo, seno a iné.

V tých dňoch bola obnovená intenzívna politická kampaň. Ľudia si zvolili svojich zástupcov, ktorí boli v styku s vládou i Krajskou komisiou. Aj keď pôvodný odpor obyvateľov proti vysídleniu mizol a ľudia si uvedomovali nevyhnutnosť opätovného vysťahovania sa, kategoricky odmietali sťahovanie do českého pohraničia, prípadne do objektov, ktoré už raz kvôli uvedeným nedostatkom opustili. Poznali pravdepodobnosť získania kvalitnej nehnuteľnosti, a tak radšej prezentovali teóriu „kľúč za kľúč“.

Situácia bola čoraz komplikovanejšia, čo prinášalo znechutenie nielen v radoch vysídlených ľudí, ale aj medzi členmi vládnej a Krajskej komisie. Spoločne sa obidve komisie stretli dňa 24. apríla 1954 v Kežmarku. Uvedomili si, že jednou z chýb, ktorých sa dopustili, bolo nezosúladenie práce obidvoch komisií a snaha riešiť všetky problémy, týkajúce sa vojenského priestoru Javorina, naraz a nie etapovite, so zreteľom na jednotlivé obce. Pri zameraní sa na každú obec osobitne došli k záverom, že obyvatelia Ruskinoviec, pretože ide „iba“ o päť rodín, budú uspokojení potom, ako sa im oznámia presné výšky peňažných čiastok, ktoré dostanú za svoje opustené nehnuteľnosti, a zároveň sa im oznámia ceny nehnuteľností, ktorých majiteľmi sa stanú. To isté platilo v prípade dvanástich rodín v Dvorcoch.

37) *Tamtiež, Správa o priebehu prác vysídlenia vojenského obvodu Javorina zo dňa 22. 2. 1954.*

38) MO SR, Obvodný úrad vojenského obvodu Javorina: *Zápisnica o komisionálnom jednaní o vytýčení hraníc VO Javorina zo dňa 18. 8. 1953.*

Z bezpečnostných dôvodov boli všetky komunikácie pretínajúce priestor Vojenského obvodu Javorina trvalo uzatvorené pre verejný prechod, okrem cesty spájajúcej križovatku v obci Levočské Kúpele s Levočskou dolinou, ktorá sa uzatvárala iba v čase vojenského prevozu.

39) *Správa o priebehu prác vysídlenia vojenského obvodu Javorina zo dňa 22. 2. 1954.* Kópia v osobnom archíve F. Javorského.

Komplikovanejšie sa črtala situácia v obciach Ľubické Kúpele a Blažov. Išlo o oveľa väčší počet ľudí, pričom orgány ľudovej či vojenskej správy nemali presné a aktualizované záznamy o pohybe a celkovom počte postihnutých osôb. Jednoznačná lajdáckosť zo strany verejných činiteľov nielenže spomaľovala celý proces, ale zároveň narušovala život ľudí, ktorým nebola poskytnutá istota týkajúca sa ich možného budúceho bydliska či pracoviska. Napriek tomu sa člen Krajskej komisie na margo celkovej situácie vyjadril: „Myslím si, že príliš týchto ľudí hýčkame a bude potrebné s nimi jednať tvrdšie.“⁴⁰⁾

„Hýčkanie“ malo podobu zatknutia niekoľkých osôb z inkriminovaných obcí⁴¹⁾ a neustálej demolácie domov, pretože „je nesporné, že toto (demolácie domov) hodne pomôže veci a bude hnať ľudí k jednaniu.“⁴²⁾

Bolo potvrdené, že Zbor povereníkov na základe návrhu Povereníctva vnútra poslal vláde návrh týkajúci sa výstavby sídlisk pre obyvateľov obcí Blažov a Ľubické Kúpele v obciach Žakovce a Vrbov. Predpokladalo sa, že vláda tento návrh schváli, no i tak na prvom mieste v presvedčovaní bola propagácia konfiškátov. Slovom generála J. Kokeša: „Nebudeme však ľudí do konfiškátov na silu hnať, doporučujeme však všetkými dešiatimi.“⁴³⁾

Prvou zo zásad vytýčených počas rokovania bola snaha získať ľudí pre konfiškáty.

Členovia zmiešanej komisie si sami uvedomovali, že konfiškáty nebudú postačujúcim okamžitým riešením vzniknutej situácie, pretože napriek tomu, že mali urobený presný výpočet konfiškátov

Povereníctvom pôdohospodárstva, bolo celkom možné, že tieto výpočty sa robili na základe leteckého prieskumu a skúmané budovy nemusia byť vhodné na bývanie, alebo by si vyžiadali obrovské náklady na opravy.⁴⁴⁾

Nebol na to jednotný názor, pretože sa vyskytla mienka, že treba začať so sťahovaním ľudí z Ľubických Kúpeľov aj do nevyhovujúcich konfiškátov, ktoré si sami neskôr opravajú presne tak, ako to boli nútení urobiť niektorí vysťahovalci z obce Dvorce.

Na druhom mieste bola snaha presvedčovaním získať ľudí pre pohraničie, čiže línia propagácie vysťahovania sa do českého pohraničia, konkrétne do obce Húzová na Morave (okres Rýmařov, kraj Olomouc). I keď agitácia obce Húzová už medzi obyvateľmi prebiehala za pomoci letákov a fotografických záberov, nemala veľký úspech. Agilný člen komisie na základe poznatku očividného odporu obyvateľov k myšlienke sťahovania sa do českého pohraničia došiel k záveru, že aj táto skutočnosť sa dá využiť na prospech veci: „Navrhujem, aby sme čím viac hovorili o Húzovej, aby po nátlaku na občanov táto sa rozhodli sami si niečo vyhliadnuť, iste by si našli a ľahšie by sa nám riešilo, lebo do Húzovej by ísť nechceli.“⁴⁵⁾

Novým prvkom v prebiehajúcom presvedčovaní obyvateľov malo byť využitie tých presídlencom, ktorí boli spokojní s novým miestom. Komisia zjavne nepochopila, že dôvodom, prečo musia už dlhé mesiace hľadať riešenie návratu vysídlencom do pôvodných obcí, bola v prvom rade práve nespokojnosť presídlencom s novým miestom pôsobiska a s podmienkami, ktoré tam na nich čakali.

40) Tamtiež, Zápis č. 13 o priebehu zasadnutia vládnej a krajskej komisie pre vojenský obvod Javorina dňa 24. 4. 1954.

41) A MV SR Levoča, fond: U8, inv. j. 945, *Trestné oznámenie zo dňa 2. 4. 1954*. V dobe konania zasadnutia vládnej a Krajskej komisie dňa 24. februára 1954 vieme o dvoch prípadoch uvalenia väzby na pôvodných obyvateľov obcí. Prvým z nich bol Mikuláš Gerčák, narodený v Blažove, ktorého odsúdili za trestný čin poburovania proti republike, hanobenie ústavného činiteľa, násilie na verejnom činiteľovi a rušenie výkonu právomoci verejného činiteľa. Nie je nám známa dĺžka väzby, pretože k dispozícii sme mali iba trestné oznámenie o zatknutí menovanej osoby, no nie samotný rozsudok. Mikuláš Gerčák bol podozrivý, že už v roku 1952 organizoval spoluobčanov na návrat do pôvodnej obce, k čomu aj neskôr došlo. Po nasťahovaní do obce sa mal stať vodcom obyvateľov Blažova a mal vždy v neprospech opätovného vysídlenia rokovať s verejnými činiteľmi. Dňa 30. marca 1954 bol zadržaný vo vlastnom dome a pri zatýkaní „vykonal násilie na verejnom činiteľovi“ brániac sa zatknutiu a odvedeniu. „V dôsledku toho, že Mikuláš Gerčák všade vystupoval proti uzneseniu strany a vlády vo vojenskom újazde Javorina, organizoval občanov k porušovaniu socialistickej zákonitosti, po nasťahovaní občanov do obce Blažova, týchto organizuje a vedie k tomu, že nerespektujú právny poriadok ľudovodemokratickej republiky Československej, vedie ich k násilným aktom proti všetkým verejným činiteľom, ktorí sú vysielaní do bývalej obce Blažov za akýmkoľvek účelom, takže v súčasnej dobe je tam taký stav, ktorý ohrozuje bezpečnosť a poriadok nášho štátu, bolo prikrôčené príslušníkmi bezpečnosti k zadržaniu v nočnej hodine dňa 30. marca 1954 Mikuláša Gerčáka. Volebná doba zadržania bola nutná v nočnej dobe, nakoľko Mikuláš Gerčák má pod vplyvom všetkých občanov, ktorí by mu boli zaručene prišli na pomoc, a tak znemožnili previesť úkon príslušníkom bezpečnosti, nevynímajúc ohrozenie ich aj na životoch za danej situácie, ktorá je toho času v bývalej obci Blažov.“ V druhom prípade poznáme iba priezvisko odsúdeného. Porov. *Zápisnica o priebehu zasadnutia Krajskej komisie pre vojenský obvod Javorina zo dňa 9. apríla 1954*. Kópia v osobnom archíve F. Javorského.

42) Zápis č. 13 o priebehu zasadnutia vládnej a krajskej komisie pre vojenský obvod Javorina dňa 24. 4. 1954. Kópia v osobnom archíve F. Javorského.

43) Tamtiež.

44) Slovom člena komisie môžeme ilustrovať vznikajúcu situáciu: „Myslím, že bude účelnejšie ak od výstavby vôbec ustúpime začneme znovu s presvedčovaním na konfiškáty. Neverím však, žeby sme mali v tunajšom okolí ešte 30 dobrých konfiškátov, lebo i dosiaľ sa stávajú prípady, že sme o konfiškáte hovorili, ale keď sme sa šli pozrieť, museli sme sa hanbiť, že sme tam ešte doviedli ľudí.“ Porov. Zápis č. 13 o priebehu zasadnutia vládnej a krajskej komisie pre vojenský obvod Javorina dňa 24. 4. 1954. Kópia v osobnom archíve F. Javorského.

45) Tamtiež, Zápis č. 13 o priebehu zasadnutia vládnej a krajskej komisie pre vojenský obvod Javorina zo dňa 24. 4. 1954.

Ukazovať tých pár jednotlivcov, ktorí boli zhodou náhod spokojní, by celkovú situáciu, podľa nášho názoru, len zhoršilo.

Treťou z možností mal byť súhlas vysídlenia s novostavbou, ak mu komisia poskytne stavebný pozemok a on ju postaví svojpomocne.

Ďalším možným riešením mala byť dohoda, kde vysťahovaná osoba bude súhlasiť, že čiastka, ktorá jej mala byť vyplatená, bude použitá na výstavbu usadlosti v obciach Vrbov alebo Žakovce.

Počas porady prišli členovia oboch komisií k záveru, že celkové pracovné nasadenie a plán práce, ako i práca v jednotlivých úsekoch je nepostačujúca a bude potrebné razantnejšie riešenie, ak má byť dodržaný dátum celkového vyprázdnenia vojenského výcvikového priestoru, ktorý bol predtým určený na 31. augusta 1954.

Z dôvodu snahy o vysídlenie priestoru do 31. augusta 1954 bola vytvorená špeciálna skupina zo zástupcov zainteresovaných povereníctiev, ktorá mala zrýchliť komunikáciu medzi komisiami a poverenictvami. Jej úlohou bolo:

1. Zabezpečiť uvoľnenie stavebného materiálu na opravu konfiškátov a na individuálnu svojpomocnú opravu.

2. Zabezpečiť ekonomický rozbor existujúcich zdrojov v obciach Vrbov a Žakovce a na základe možnosti využitia miestnych verejných investícií a objektov pripraviť plán pre výstavbu nových objektov.

3. Poverenictvo pôdohospodárstva malo zabezpečiť sumu 465 000 Kčs z prostriedkov majetkovej podstaty pozemkových reforiem, pričom určená suma mala slúžiť na pokrytie nákladov spojených s opravami dovtedy nepridelených konfiškátov.

4. Poverenictvo financií malo zabezpečiť sumu 1 000 000 Kčs na uhradenie cenového rozdielu medzi cenou maloobchodnou a zľavou na stavebný materiál, poskytovanou vysídlencom, ktorí sa rozhodli svojpomocne si pridelenú nehnuteľnosť opraviť.

Žiadna z vyššie uvedených úloh, ktorých splnenie bolo pre postupné upokojenie pomerov vo vojenskom priestore nevyhnutné, nebola do mája 1954 splnená.

O tomto nedostatku nebola Krajská komisia informovaná a i naďalej vyvíjala aktivity, ktoré mali

presvedčiť ľudí, aby pristúpili na vysťahovanie. Zároveň tým, ktorí už boli vysťahovaní a mali uzavreté pokonávky, nebola schopná zabezpečiť potrebný stavebný materiál, ktorý im bol predtým prisľúbený.⁴⁶⁾

Kvôli čiastočnej záchrane celej akcie predseďa Krajského národného výboru v Košiciach súhlasil s použitím zálohových krajských kvót stavebnín, ktoré mal Krajský národný výbor k dispozícii v prípade individuálnej výstavby v celom Košickom kraji. Ústredné orgány však museli sľúbiť, že materiál plánovaný pre akciu Javorina skutočne načas dodajú, i napriek tomu, že stavebný materiál sa „kvôli nespĺneniu plánu výroby“ na celom území Slovenska nenachádzal.⁴⁷⁾

V júni 1954 celková situácia vyzerala približne takto: Krajskej komisii sa podarilo po dlhom presvedčovaní občanov z Dvorcov a Ruskinoviec „presvedčiť o správnosti politiky strany a vlády“ a utvrdiť v nich dôveru ku konfiškátom najmä preto, lebo boli okamžite k dispozícii v prijateľnom technickom stave. Občania sa v konfiškátoch usadili a vo väčšine prípadov ich prijali do vlastníctva a podpísali pokonávky. Môžeme tvrdiť, že Ruskinovce a Dvorce boli celé opätovne vysídlené a priestor v rozsahu rozlohy týchto obcí sa mohol používať na armádne účely.

V prípade obce Ľubické Kúpele bolo k dispozícii iba 26 schátralých konfiškátov a pre obyvateľov obce Blažov sa voľné konfiškáty ani nenašli.⁴⁸⁾

Krajský národný výbor v Košiciach z nevyriešenej situácie, ako obyčajne, obviňoval existenciu novej nepriateľskej agitácie:

„...občania sú pod vplyvom nepriateľskej propagandy a samozrejme sú infikovaní rôznymi elementami, ktorí chcú celú akciu brzdiť. Hoci bola do obvodu dodaná skupina štátnej bezpečnosti, tejto sa doposiaľ veľmi ťažko darí pri zisťovaní iniciátorov návratov a odporu, lebo občania odmietajú usvedčiť jeden druhého a na každú osobu, ktorá má len trošku sklon k jednaniu s Krajskou komisiou útočia jednak vyhrážkami a jednak s nahrážkami ako zradca a pod.“⁴⁹⁾

Kriticky sa komisia vyjadrila aj o niektorých ľuďoch vo verejných politických funkciách, ktorí buď pochádzali z vysídlených obcí, alebo tam mali svojich príbuzných. Nielenže, podľa ich slov, ne-

46) Zasadnutie krajskej komisie dňa 8. 5. 1954. Kópia v osobnom archíve F. Javorského.

47) Zápis č. 16 o priebehu zasadnutia krajskej komisie pre VO Javorina zo dňa 18. 5. 1954. Kópia v osobnom archíve F. Javorského.

48) Zápis č. 18 o priebehu zasadnutia krajskej komisie pre VO Javorina zo dňa 20. 5. 1954. Kópia v osobnom archíve F. Javorského. O nedostatku voľných konfiškátov v košickom a prešovskom kraji bol urobený prieskum i v kraji banskobystrickom a žilinskom. Nijaké vhodné objekty neboli zistené. Komisia sa uzniesla aj na tom, že odstupuje od snahy presvedčiť ľudí vysťahovať sa do obce Húzová, pretože po návšteve obce členom komisie bolo potvrdené, že domy nezodpovedajú sľúbenému stavu a „v obci sú nasťahované nespohľadlivé elementy“.

49) SNA, Fond: Krajský národný výbor košického kraja 1949-60, ČK: 100, spis č. 18, inv. j. 107, Správa pre radu KNV o situácii vo vojenskom obvode Javorina k dňu 11. 6. 1954.

pomáhali presvedčiť svojich príbuzných, ale ich i nepriamo navádzali k odporu.⁵⁰⁾

V rozsahu troch letných mesiacov roka 1954 začali verejné orgány tvrdšie pristupovať k jednotlivým prípadom odmietania občanov uzatvoriť dohody a vystahovať sa z vojenského výcvikového priestoru či možného kladenía odporu.

Ako prví boli zatknutí traja obyvatelia inkriminovaných obcí, z delegácie, ktorá v marci a v septembri 1953 navštívila Kanceláriu prezidenta republiky v Prahe. Členovia delegácie boli zvolení svojimi spolubčanmi za zástupcov ich záujmov.⁵¹⁾

Voči jednému z nich, Jánovi Karasovi, bolo dňa 26. júna 1954 začaté trestné konanie. Obžalovali ho z poburovania proti republike a násilia na verejnom činiteľovi.⁵²⁾

Bol odsúdený na 1 mesiac odňatia slobody nepodmienečne a na náhradu súdnych výdavkov, pretože „...keď zhrnieme všetky okolnosti jednania obvineného, ako po stránke objektívnej (zvolávanie tajných schôdzí) tak aj subjektívnej (dopustil sa činu úmyselne), je vinný trestným činom nepriateľského konania proti republike § 129 trestného zákona. Ohrozil všeobecný záujem konaním nepriateľským ľudovodemokratickému štátnemu zriadeniu a spoločenskému poriadku.“⁵³⁾

Trestné konanie bolo začaté dňa 25. júna 1954 i voči Františkovi Pirožkovi, rodákovi z Ľubických Kúpeľov, ktorý bol obvinený z poburovania proti republike a násilia na verejnom činiteľovi.⁵⁴⁾

F. Pirožek bol odsúdený na základe porušenia § 22 a § 30 a § 177 ods. 1. trestného zákona na 6

mesiacov odňatia slobody (výkon trestu sa odložil na dvojročnú skúšobnú dobu) a podľa § 68 ods. 2. trestného zákona na náhradu súdnych výdavkov, pretože „úmyselne ohrozil všeobecný záujem konaním nepriateľským ľudovodemokratickému štátnemu zriadeniu a spoločenskému poriadku, ktoré sú zaručené ústavou. Použil násilie alebo hrozbu násilia pôsobiť na výkon právomocí verejného činiteľa.“⁵⁵⁾

V obci Blažov 15. júla 1954 o 12.00 hodine začali príslušníci armády za asistencie členov Krajskej komisie s demoláciou piatich domov, ktoré už nikto neobýval.⁵⁶⁾ Akt vyvolal zhromaždenie asi 150 ľudí, ktorí sa snažili demolácii zabrániť. Krajská komisia, podľa predchádzajúcich skúseností, dala odstrániť povrazy zo zvonov, aby sa zvonením na poplach nezhrmáždil ešte väčší počet ľudí, ktorí by bránili uskutočneniu zámeru. Po demolácii piatich domov príslušníci armády opustili priestor, no členovia Krajskej komisie ostali v budove vojenskej bezpečnostnej hliadky. Občania budovu obkľúčili a situácia bola podľa slov okresného prokurátora taká kritická, že „skoro boli použité zbrane (zo strany príslušníkov bezpečnosti), lebo občania boli odvážni pobiť členov Krajskej komisie a príslušníkov bezpečnosti v civilnom odevu.“⁵⁷⁾

Nemáme možnosť porovnať mieru pravdivosti tohto vyjadrenia o vzniknutej situácii s vyjadreniami z iných zdrojov, no na jeho základe bolo začaté trestné konanie voči piatim obyvateľom obce Blažov. Za hlavného aktéra nepokojov bol považovaný Juraj Valko, ktorý bol 17. júla 1954 daný do väzby vo veci trestného činu násilia na verejnom činiteľovi.⁵⁸⁾

50) *Tamtiež*, „Nepriateľskú propagandu v Ľubických Kúpeľoch šíria rodičia s. Compla Augustína, pracovníka ONV v Kežmarku, taktiež súdruh Hlaváč a súdruh Tropp, pracovníci na ONV v Kežmarku len pri väčšom nátlaku konečne v poslednej dobe uzavreli dohodu. Obdobne na prešovskej strane technický zamestnanec pošty Parimucha protištátnej akcii napomáha tak, že potom ako člen krajskej komisie s. Pivovarník nariadil u národných podnikov, aby neboli poskytnuté vysídlencom autá pre návrat do Blažova, zariadil dodávku poštových auto vysídlencomi, ktorý sa na ňom odviezol do Blažova.“

51) A MV SR Levoča, fond: U9/2, inv. j. 46, 646/54, *Trestné oznámenie zo dňa 26. 6. 1954*. Obyvatelia obce Ľubické Kúpele žiadali o povolenie návratu do svojej pôvodnej obce, no na základe toho, že žiadosť do Kancelárie prezidenta republiky doniesli len traja občania, bolo zamietnuté o celej veci rozhodovať. Po návrate dvaja členovia delegácie chodili po všetkých vysídlených obciach a robili podpisovú akciu medzi občanmi. Po zbieraní dostatočného počtu podpisov sa dvaja členovia delegácie vrátili do Prahy, kde predniesli svoju žiadosť.

52) *Tamtiež*. Súčasťou tohto obvinenia bola vina za organizovanie tajných schôdzok, kde mal obžalovaný Ján Karas burcovať občanov k tomu, aby neboli spokojní s vysídlením a vyslali svojich zástupcov na úrad Kancelárie prezidenta republiky. Bol obžalovaný z úspešného zorganizovania návratu obyvateľov obce Ľubické Kúpele v novembri 1953 a z organizovania spoločného odporu žien, ktoré mali svojím krikom znemožňovať akékoľvek konanie Krajskej komisie v prípade, že by táto navštívila vysídlencom. Bola snaha mu dokázať, že na svoju cestu do Prahy si nechal urobiť medzi občanmi zbierku po 100 Kčs. Na základe zhotoveného profilu ho považovali za stredne bohatého roľníka, ktorý v obci Ľubické Kúpele vlastnil 12 ha pôdy, rodinný dom s hospodárskymi budovami. Po stránke politickej bol jeho postoj k republike ohodnotený ako vážavý.

53) *Tamtiež, Rozsudok zo dňa 5. 8. 1954*.

54) *Tamtiež, Trestné oznámenie zo dňa 25. 6. 1954*. Súčasťou obvinenia bola účasť či prípadná organizácia tajných stretnutí, ktoré mali viesť k organizovanému odporu občanov proti vystahovaniu. František Pirožek bol obžalovaný i z toho, že pri svojom zatýkaní dňa 25. 6. 1954, brániac sa krikom „ratujte ma“ vyvolal zhluk asi 100 ľudí, ktorí sa mu snažili pomôcť čiže bránili jeho predvedeniu. Na základe zhotoveného triedneho profilu bol F. Pirožek považovaný za stredného roľníka, ktorý vlastnil 6 ha pôdy a rodinný dom s hospodárskymi budovami. Po stránke politickej bol jeho postoj k republike ohodnotený ako vážavý.

55) *Tamtiež, Rozsudok zo dňa 5. 8. 1954*.

56) *Rozbor situace ve vojenském újezdu Javorina z júna 1954*. Kópia v osobnom archíve F. Javorského. Demolácie domov v obciach Blažov a Ľubické Kúpele boli neskôr z politických dôvodov Ministerstvom národnej obrany zastavené.

57) A MV SR Levoča, fond: U9/2, inv. j. 46, 737/54, *Trestné oznámenie zo dňa 17. 7. 1954*.

58) *Tamtiež, Trestné oznámenie zo dňa 5. 8. 1954*. Obžalovaný Juraj Valko bol dôvodne podozrivý z návštev tajných schôdzí. Na základe zhotoveného triedneho profilu bol považovaný za stredného roľníka, ktorý vlastnil 15 ha pôdy vo väčšej miere tvorenej pasienkami, lúkami a lesom. Po stránke politickej bol jeho postoj k republike ohodnotený ako vážavý, politicky málo vyspelý. Trestných činov sa mal dopúšťať z dôvodu nahovárania iných a aj preto, že sa nevedel zmieriť, že po vystahovaní by musel pracovať na štátnych majetkoch.

J. Valko bol odsúdený podľa § 177 ods. 2. (útok na verejného činiteľa) a § 98 trestného zákona (neoprávnený pobyt) na 1 rok odňatia slobody (výkon trestu sa odložil o rok skúšobnej doby).

Ďalším odsúdeným bol Mikuláš Parimucha, odsúdený za rovnaký čin ako v predchádzajúcom prípade za trestný čin násillia na verejnom činiteľovi podľa § 177 ods. 2. trestného zákona na 1 mesiac odňatia slobody nepodmienečne.⁵⁹⁾

V ten istý deň boli za rovnaké priestupky súdení a odsúdení Juraj Koľ na dva mesiace odňatia slobody, pričom výkon trestu sa odložil o jeden rok skúšobnej doby,⁶⁰⁾ a Jan Kravec na štyri mesiace odňatia slobody. V oboch prípadoch došlo k odloženiu výkonu trestu o jeden rok.⁶¹⁾

Posledným súdeným bol Michal Sekerák, ktorý bol odsúdený na dva mesiace odňatia slobody za rovnaké priestupky. Aj v jeho prípade došlo k ročnému odkladu výkonu trestu.⁶²⁾

V troch posledných prípadoch išlo o malých roľníkov, čomu bola prispôsobená i výška trestu. Zohľadňovanie triedneho hľadiska pri určovaní výšky trestu malo napomôcť v ovplyvňovaní celkovej mienky občanov, ktorí týmto spôsobom mali vidieť, že štátnej moci záleží na malom a strednom roľníkovi, no bude potierať boháčov.

Pretože sa blížil termín 31. august 1954, ktorý bol určený za deň vyprázdnenia priestoru vojenského obvodu od všetkých navrátilcov a pre nedostatok vhodných obytných priestorov, ktoré by mohli byť okamžite poskytnuté obyvateľom obcí Blažov a Ľubické Kúpele, súhlasil Vládny výbor pre výstavbu na základe žiadosti ministra miestneho hospodárstva s udelením výnimky na výstavbu náhradných domov pre presídlencov z vojenského obvodu Javorina.

Predseda KNV v Košiciach obdržal vyrozumienie, že Vládny výbor pre výstavbu sa uzniesol okrem iného:

1. Nariadil ministromi financií a stavebníctva uskutočniť financovanie 110 domov v obciach Vrbov a Žakovce.

2. Nariadil ministromi miestneho hospodárstva, aby do 30. júna 1954 pripravil schválenie investičných úloh, zostavovacích plánov, komplexného vzorového projektu, ktorý sa použije na výstavbu a návrh hospodárskej zmluvy investora so stavebnou výrobou.

3. Nariadil ministromi stavebníctva, aby hneď po uzatvorení hospodárskej zmluvy nariadil prípravu stavebného pozemku a do 1 mesiaca i stavbu domov.

Priamym investorom výstavby náhradných domov mala byť správa miestneho hospodárstva KNV v Košiciach, ktorá mala vyriešiť otázku typu domov, ktoré sa mali stavať.⁶³⁾

Podľa vládnej komisie je „*hromadná výstavba hospodárskych usadlostí v Žakovciach a Vrbove závislá od toho ako rýchlo krajská komisia docieli súhlas občanov na uzatvorenie zmlúv s vojenskou správou a na uvoľnení stavebného materiálu z vládnych rezerv.*“⁶⁴⁾

Súhlas občanov, podľa nášho názoru, nebol kameňom úrazu celej operácie, pretože na verejnej schôdzi Krajskej komisie s občanmi obce Blažov bol istý stopercentný súhlas s podpisovaním zmlúv s vojenskou správou.⁶⁵⁾

Problémom sa stala nezodpovednosť pri tvorbe rozpočtu výstavby domov. Vybraný typ domu, označený ako H1, mal byť postavený za náklady v čiastke 47 000 Kčs, s čím sa rátalo i pri tvorbe rozpočtu celej výstavby. Neskôr sa však zistilo, že tieto výpočty sú nesprávne a skutočná cena stavby domu sa pohybovala okolo 73 000 Kčs. Pri rozdieli vo výške 26 000 Kčs a počte 110 domov vznikol schodok, ktorý predstavoval sumu 2 860 000 Kčs.⁶⁶⁾

Otázkou ostalo, z čoho sa bude hradiť rozdiel a jedna z možností, ktoré boli navrhnuté, bolo od-

59) *Tamtiež, Rozsudok zo dňa 8. 10. 1954.* Obžalovaný Mikuláš Parimucha bol vinný z toho, že sa zúčastnil dňa 15. júla 1954 viac ako 150 členného zhromaždenia pred budovou bezpečnostnej hliadky, čím naplnil skutkovú podstatu tohto činu, lebo za zhromaždenie sa považoval zhluk troch a viacerých osob. Triedny profil ho označil za stredného roľníka, pričom za prvej ČSR pôsobil v obci Blažov ako richtár a za Slovenského štátu bol v obci vládny komisárom. Nechce pracovať na JRD, i keď doma pracuje, čím „*neprispeje k socializácii dediny.*“

60) *Tamtiež.*

61) *Tamtiež.*

62) *Tamtiež, inv. j. 46, 755/54, Rozsudok zo dňa 9. 10. 1954.* Obžalovaný Michal Sekerák sa pri výpovedi bránil tvrdením, že krajský náčelník Zboru národnej bezpečnosti, ktorý pri nich býval, im povedal, že sa môžu nasťahovať späť do Blažova. Ako tvrdil prokurátor: „*Náčelník im nemohol dať takúto správu, keďže obec Blažov je vo vojenskom pásme v „obvode“ Javorina.*“

63) Štátny archív Košice, fond: KNV v Košiciach, odd.: Sekretariát a Rada KNV, ČK: 42, inv. j. 125-126, ČR: 663-1750, *List predsedovi KNV v Košiciach zo dňa 25. 6. 1954.*

64) *Informatívna správa o situácii vo vojenskom priestore Javorina zo dňa 5. 7. 1954.* Kópia v osobnom archíve F. Javorského.

65) *Tamtiež, Správa o vykonanej ceste vo vojenskom priestore Javorina zo dňa 27. 7. 1954.* V správe je uvedené, že „...po dokončení prác v Ľubických Kúpeľoch Krajská komisia sústredila všetky svoje sily na presvedčovanie občanov z Blažova“. Dá sa teda predpokladať, že obyvatelia obce Ľubické Kúpele súhlasili s vysťahovaním z vojenského priestoru do nových domov vo Vrbove alebo v Žakovciach.

66) *Tamtiež.* V dokumente sa opakovane nachádza chyba pri výpočte rozdielu predpokladanej a skutočnej ceny stavby domu typu H1, ktorý sa mal rovnať iba 23 000 Kčs, čo podľa autora správy (vedúci odboru, ďalej len nečitateľný podpis) pri počte 110 domov spolu tvorilo, opäť chybné, schodok iba 2 300 000 Kčs a nie 2 530 000 Kčs.

porúčanie pracovníkom Poverenictva ministerstva hospodárstva pozrieť sa na projekt domu označený ako K2, a zároveň vynechať niektoré veci v stavbe, čím by sa stavba podstatne zlacnila. Zmluvy občanov sa však uzatvárali na domy typu H1 v cene 47 000 Kčs.⁶⁷⁾ Občanom bolo blahosklonne dovolené rozobrať si svoje domy a materiál použiť na odstránenie prípadných nedostatkov.

Zároveň sa opätovne objavoval problém s nedostatkom stavebného materiálu, ktorý mal byť poskytnutý vysídlencom kvôli svojpomocným opravám získaných konfiškátov, a ktorý Krajské národné výbory neboli schopné vyriešiť. Situácia sa zdala bezvýchodisková a vyústila do napísania listu predsedovi vlády V. Širokému, kde v prípise môžeme čítať:

„...K obsahu listu chcem len podotknúť, že naozaj nesmierne ťažká úloha presvedčiť obyvateľov újazdu o nutnosti priestor uvoľniť je pomerne ľahšia ako úloha presvedčiť zodpovedné poverenictva o vážnosti situácie vysídlených občanov a o nutnosti statočne realizovať príkaz predsedu vlády o dotácii vysídlencom potrebným stavebným materiálom. Veľmi snažne prosím o podporu.“⁶⁸⁾

Ďalším problémom mohla byť otázka pracovných síl potrebných pri výstavbe takého vysokého počtu domov. Pretože sa na výstavbe svojou činnosťou mal podieľať i stavebný podnik VRB v Poprade, ktorý bol charakterizovaný ako „najhorší stavebný podnik v košickom kraji“, ⁶⁹⁾ odporučilo sa, aby Poverenictvo stavebníctva vyslalo svojich schopných pracovníkov zorganizovať počiatočné práce.⁷⁰⁾

Práce na výstavbe sídlisk v obciach Vrbov a Žakovce sa postupne urýchlňovali, pričom termínom na dokončenie prác a vysťahovanie posledných rodín z výcvikového priestoru bol apríl 1955.⁷¹⁾

V decembri 1954 bol určitému počtu obyvateľov obce Lubické Kúpele poskytnutý štátny príspevok vo výške od 25 000 do 29 000 Kčs kvôli vyrovnaniu rozdielu stavebného nákladu stanoveného v pokonávkach a skutočnými nákladmi, no trvalo ešte šesť mesiacov, kým bol priestor Vojenského obvodu Javorina vysťahovaný.

K vysťahovaniu posledného obyvateľa obce Blažov došlo 26. mája 1955. O splnení úlohy sa dozvedáme z nadšeného listu správcu VO Javorina predsedovi KNV v Košiciach: *„...s úprímnou radosťou a hrdosťou za celý kolektív újazdného úradu VÚ Javorina a krajské komise Ti hlásim, že dne 26. května 1955 v dopoledních hodinách jsme ukončili vysídlení VÚ Javorina úplným vyklizením zaniklé obce Blažov. Prostor vojenského újezdu je tedy připraven pro plné využití bojovými úkoly.“⁷²⁾*

Posledná dohoda bola podpísaná, no až 1. júna 1955 bol priestor Vojenského obvodu Javorina odovzdaný na plnenie štátnych účelov.

Krajská komisia ukončila prácu ku dňu 30. júna 1955. Vo vojenskom obvode ostal sídlieť Obvodný úrad VO Javorina, ktorý mal zastávať úlohu miestneho národného výboru. Inými slovami:

„...mal sledovať i naďalej život vysídlencom. Je pochopiteľné, že nemôže zasahovať do príslušnosti národných výborov a preto, aby sa už nikdy nezopakovalo, že by vysídlenec vo svojej nespokojnosti boli využívaní triednym nepriateľom k protištátnemu konaniu, aby už nedošlo k narušeniu veľkých bojových úloh vo vojenskom obvode Javorina prosím, aby KNV Košice a Prešov uskutočnili dôkladne a zodpovedne všetky opatrenia vedúce k trvalej starostlivosti o politické, kultúrne, sociálne, zdravotné a ostatné potreby našich vysídlencom, aby trvalo sledovali rýchly rast ich životnej úrovne, poskytovali im potrebnú pomoc a aby tieto opatrenia neustále kontrolovali.“⁷³⁾

Dňa 1. júna 1955 bol priestor, vzniknutý vysídlením štyroch obcí spolu s osadami, odovzdaný do vojenskej správy na plnenie úloh, týkajúcich sa obrany Československej republiky. Upokojenie situácie vo vojenskom priestore úplným vysťahovaním spomínaných obcí spolu s osadami netrvalo dlho. Ešte počas podpisovania posledných pokonávok s obyvateľmi dnes už zaniknutých obcí sa začali prejavovať problémy týkajúce sa obcí okrajových.

Zriadením Vojenského obvodu Javorina bola vyvlastnená pomerne veľká výmera poľnohospo-

67) Tamtiež.

68) Tamtiež, List predsedu KNV v Košiciach predsedovi vlády zo dňa 30. 6. 1954.

69) Tamtiež, Záznam zo dňa 27. 7. 1954.

70) Tamtiež, Zpráva o plnění úkolů krajské komise pro vojenský újezd Javorina. Dňa 30. 9. 1954 sa na porade zástupcov Krajskej komisie a Poverenictva miestneho hospodárstva konštatovalo, že „stavby (novostavby sídlisk v obciach Žakovce a Vrbov) trpia dezorganizáciou práce, pretože stavebná výroba si celú akciu nevzala za vlastenecký čin a tak stavby trpia nedostatkom kvalifikovaných síl a mechanizácie“.

71) Tamtiež, Zpráva o terajšom stave na okolí Vojenského obvodu Javorina a návrh na kompletné riešenie zo dňa 14. 2. 1955.

72) Štátny archív Košice, fond: Krajský národný výbor v Košiciach, odd.: Sekretariát a Rada KNV, ČK: 48, 1955/549, inv. j. 128, ČR: 346 - 711, List predsedovi KNV v Košiciach zo dňa 25. 6. 1954.

73) Tamtiež.

dárskej pôdy, čím sa značne obmedzila a ohrozila živočíšna výroba v zasiahnutých mestách a okresoch. V Košickom kraji boli najviac postihnuté okresy Kežmarok a Levoča, kde došlo k vyvlastneniu až 2 715 ha poľnohospodárskej pôdy v podobe rólí, lúk, pasienkov, záhrad a inej. Nedostatok priestorov na pasenie hovädzieho dobytku, ktorý vznikol vyvlastnením, začal spôsobovať podvýživu dobytku, a tým aj nespokojnosť jeho majiteľov.⁷⁴⁾

Tu sa opäť prejavila nedôslednosť v činnosti riadiacich orgánov. Plánovanie poľnohospodárskej výroby na nasledujúce obdobie prebehlo na základe „zistených predpokladov“ z roku 1953, keď ešte nebola presne zistená výmera poľnohospodárskej pôdy zabratej VO Javorina. Dôsledkom toho bol pre živočíšnu i poľnohospodársku výrobu vytvorený plán nereálny a príliš vysoký. Ten mal za následok to, že chovatelia hospodárskych zvierat z tzv. „okrajových obcí“ po značnom obmedzení krmovínovej základne začali porušovať zákaz vstupu do vojenského výcvikového priestoru a dopúšťali sa nezákonného vypásania a vykásania plochy ležiacej v priestore.⁷⁵⁾

Členovia miestnych národných výborov si uvedomovali ťažkú situáciu svojich spoluobčanov a na rozdiel od predstaviteľov Krajskej komisie či vojenskej správy sa v niektorých prípadoch snažili spoluobčanom pomôcť.⁷⁶⁾

Okrem nedostatku pôdy sa postupne objavovali problémy s nedostatočným zásobovaním obyvateľstva v týchto obciach. Ich životné podmienky sa neustále zhoršovali, až bývali v starých prehnitých domoch, v najhorších hygienických pomeroch. Vzniknutý stav vytváral podmienky na nespokojnosť obyvateľov, o čom boli informované i riadiace orgány v okresoch a kraji a uvedomovali si, že obyvateľstvo, ktoré sa cíti ukrivdené, je prístupné štátu nepriateľskej propagande.⁷⁷⁾

Na zasadnutí predsedníctva Zboru povereníkov dňa 14. februára 1955 analýzou vznikajúcej situácie dospeli k súboru úloh, ktoré bolo potreb-

né vykonať na celkové upokojenie krízovej situácie. Boli nimi:

1. Zneškodnenie práce triedneho nepriateľa zlepšením celkového stavu v okolitých obciach a energickým zásahom proti hlavným organizátorom nespokojnosti.

2. Vytvorenie vhodného prostredia susediaceho s vojenským priestorom zlepšením celkovej hospodárskej a kultúrnej situácie v okolitých obciach ich výstavbou či postupným odsunom obyvateľstva na základe dobrovoľnosti a zlepšením a zosúladením práce národných výborov v okolitých obciach.⁷⁸⁾

K vysťahovaniu sa malo pristupovať „mechanicky“ a kompaktné presídlenie sa malo uskutočniť do kraja s podobnou štruktúrou pôdy i obyvateľstva.⁷⁹⁾

Presídlenie či iné metódy, ktoré mali vyriešiť situáciu v okrajových obciach, podliehali rovnakým zákonitostiam a nedostatkom pri organizácii a uskutočňovaní práce vojenskej i štátnej správy, ako sme mohli vidieť pri riešení podobných problémov vo vnútri vojenského výcvikového priestoru. Rozbor a analýza procesu vysídľovania „okrajových obcí“ presahuje tematické zameranie tejto práce.

Záver

Zriadenie Vojenského obvodu Javorina a pod jeho správou vojenského výcvikového priestoru bolo, podľa vtedajších predstaviteľov štátnej moci, otázkou najvyššej dôležitosti.

Hoci vznik Vojenského výcvikového priestoru Javorina bol právne odobrený zákonom č. 169/1949 Zb., je viac ako očividné, že pri procese vzniku tohto vojenského priestoru i obvodu a vyvlastňovania pozemkov sa práve spomínaný zákon porušoval. Zo strany vojenskej i štátnej správy opätovne dochádzalo k porušovaniu paragrafov 7, 10 a 11. Archívne pramene potvrdzujú, že vo väč-

74) *Správa o terajšom stave na okolí Vojenského obvodu Javorina a návrh na komplexné riešenie zo dňa 14. 2. 1955.* Kópia v osobnom vlastníctve F. Javorského.

75) *Tamtiež, Zpráva o plnění úkolů krajské komise pro vojenský újezd Javorina.* Pohyb osôb vo výcvikovom priestore mohol mať za následok vážne straty na majetku a životoch. Zároveň pohyb neznámych osôb bez „overenia politickej spoľahlivosti“ dával možnosť preniknúť životom nepriateľským voči ľudovodemokratickému zriadeniu a tak dával možnosť i vážne ohroziť vojenské tajomstvo našej armády“.

76) *Tamtiež, Zpráva o plnění úkolů krajské komise pro vojenský újezd Javorina.* Ako príklad by sme uviedli konanie predsedu MNV v obci Stotince, ktorý vidiac, že ONV berie na zodpovednosť pastierov za porušovanie zákazu vstupu do vojenského priestoru, sa snažil „podplatiť“ vedúceho poľnohospodárskeho odboru piatimi kilami ovčieho syra, čím chcel dosiahnuť povolenie pasenia dobytku vo výcvikovom priestore. V tej istej správe je uvedené, že VS a Krajská komisia v spolupráci s ONV v Levoči, Kežmarku a Starej Lubovni pristúpila v jednotlivých prípadoch nezákonného vstupu dobytku do výcvikového priestoru k jeho zabavovaniu.

77) *Tamtiež, Správa o terajšom stave na okolí Vojenského obvodu Javorina a návrh na komplexné riešenie zo dňa 14. 2. 1955.* I keď väčšinu obyvateľstva v tejto oblasti nepovažovala vojenská a štátna správa za triednych a iných nepriateľov, nebolo vhodné, aby takéto prostredie susedilo s vojenským obvodom.

78) *Tamtiež.*

79) Najviac postihnutou obcou boli Torysky, ktoré stratili 24% ornej pôdy, 89% lúk a 69% pastvín. V dôsledku toho sa vysťahovanie 80 rodín, približne 400 osôb, javilo ako správne riešenie, ktoré malo zabezpečiť hospodársku základňu pre zvyšných 66 rodín. Časť presídlených mala byť umiestnená v pohraničí a dokonca sa vyskytla i zmienka o vysídlení celej obce, s čím napríklad súhlasil ONV v Levoči. V konečnom dôsledku Zbor povereníkov súhlasil s presídlením 200 rodín zo všetkých tzv. okolitých obcí.

šine prípadov členovia vysídľovacej komisie žiadali využiť celú akciu presídlenia na odhaľovanie triedneho nepriateľa, trvali na triednych kritériách pri finančnom ohodnocovaní nehnuteľného majetku vysídlencom a používali rôzne spôsoby zastráňovania a nátlaku, napríklad aj formou uväznenia občanov „pre výstrahu“.⁸⁰⁾

Dôvodom pre napísanie tejto štúdie bola skutočnosť, že dňom 31. december 2006 bude celý Vojenský výcvikový priestor Javorina zrušený.

Jeho zrušenie je výsledkom neustáleho snaženia poškodených občanov a obcí, ktorí sa po roku 1989 začali domáhať nápravy krívd, ktorých sa na nich dopustili predstavitelia moci pofebruárového režimu. To, ako silno zasiahli udalosti sprevádzajúce vznik vojenského výcvikového priestoru v päťdesiatych rokoch do života ľudí v poškodených obciach, sa odráža v ich odhodlaní vrátiť sa do zničených rodísk svojich či svojich rodičov. Spoločne začali vystupovať ako Združenie vlastníkov pôdy vo Vojenskom výcvikovom priestore Javorina a ich neustále snaženie postupne viedlo k schváleniam zákonov č. 245/1994 Z. z. a 147/1995 Z. z.⁸¹⁾

Fyzické osoby žiadali prinavrátenie vlastníckych práv na základe zákona č. 229/1991 Z. z., ktorý však nebral do úvahy špecifickú situáciu

vyvlastneného majetku vo výcvikovom priestore. Až dňa 24. apríla 2003 bola prijatá novela tohto zákona, znenie bolo upravené a fyzickým osobám sa priznal nárok na ich pôvodný majetok.

V týchto dňoch prebieha proces opačný k procesu, ktorý bol popísaný v tejto štúdií. Pôvodní majitelia či ich potomkovia a dedičia sa snažia získať naspäť majetky, ktoré im boli vyvlastnené. No skutočnosť, že celá akcia vysídlenia prebiehala v mnohých prípadoch lajdácky, masovo, a nie na takej úrovni organizácie, akú by si projekt takejto „dôležitosti“ v minulosti vyžadoval, sa dnešní majitelia nehnuteľností stretávajú s nekompletnými záznamami vyvlastňovania či ich prípadnou absenciou.

Na základe výskumu a analýz dostupných archívnych materiálov⁸²⁾ bola popísaná celková atmosféra tej doby, reflektujúca malý tematický priestor, akým proces vzniku Vojenského výcvikového priestoru Javorina nepochybne bol. Napriek neustálemu zdôrazňovaniu dobra občanov vtedajšej „ľudovej demokracie“ ako najvyššieho štátneho záujmu, dochádzalo svojvoľnosťou pracovníkov štátnej i vojskej správy k činom, ktoré z dnešného pohľadu nadobúdajú až represívny charakter.

RESUME

The Creation of the Javorina Military Training Area

On February 5, 1952, the government, based on Act No. 169/1949 Coll. on Military Districts, adopted a resolution to create new military districts and expand some of those already existing. Among these new districts was the Javorina Military District, with its training area in the Levočské vrchy mountains, which included parts of more than twenty municipalities. The result was the complete evacuation of four villages and their adjacent settlements. The evacuation directly affected about 2200 people, while about 8000 were indirectly affected.

The Act on Military Districts provided a legal basis to create the district, but it is apparent that during the process of expropriation and the subsequent displacement of the people to a new, inhospitable environment, both the military and public administration did not adhere to the law. The available archival documents prove that in most cases, the members of the Relocation Committee sought to use the displacement procedures to crack down on „class enemies“, and insisted on the rigorous application of class criteria when estimating the financial compensation for the expropriated land of the displaced. The members of the Committee also resorted to a multitude of harassment and intimidation tactics, in order to „issue a premonition,“ to cover up the weak points in the organization of the relocation and the hostile attitude of the responsible officials. The general mismanagement of the relocation, despite public proclamations that the people's democracy citizens' welfare is the supreme interest of the state, led the state and military administration to commit what would be considered today repressive activities.

80) O týchto skutočnostiach nie sú pochybnosti, pretože neboli získané analýzou sekundárnej literatúry alebo zo spomienok prípadných postihnutých, ale zo zápisníc a záznamov či správ zo zasadnutí presídľovacej komisie a Krajských národných výborov v Košiciach a Prešove v rozsahu rokov 1952 - 1955.

81) Zákony priznali oprávnenosť vlastníctva obciam, ktorých majetok sa nachádzal vo Vojenskom výcvikovom priestore Javorina.

82) V čase zberania poznatkov na základe archívnych materiálov sme sa stretávali s určitým stupňom utajenia obsahu niektorých dokumentov, pretože Vojenský výcvikový priestor Javorina bol a stále je činnou súčasťou obranného systému SR.

Nedoručený odkaz

Správa Antonína Novotného z augusta 1968 o udalostiach Pražskej jari

Łukasz Kamiński

Po nečakanej smrti Klementa Gottwalda v marci 1953 prevzal Antonín Novotný funkciu prvého tajomníka Komunistickej strany Československa. Napriek názorom, ktoré považovali tú voľbu za prechodnú, ukázal sa ako zručný politický hráč. Prežil krízu v júni 1953, keď došlo po podvodnej výmene peňazi k masovým spoločenským protestom, a takisto bez väčších ústupkov previedol komunistickú stranu cez búrlivý rok 1956. V novembri 1957, po smrti Antonína Zápotockého, sa ujal aj úradu prezidenta republiky. Za jeho vlády prechádzalo Československo neostalínovským kurzom, pretrvávali represie vo vzťahu k skutočným aj vymysleným nepriateľom systému (posledný trest smrti z politických dôvodov bol vynesený v roku 1960). V druhej polovici 50-tych rokov bol urýchlený proces kolektívizácie, aby sa na začiatku nasledujúcej dekády ukončil úplne aj prakticky. Obmedzená destalinizácia bola prijatá až v jeseni 1962, pod nátlakom Sovietov po XXII. zjazde KSSZ. V nasledujúcom roku bola časť nevinne odsúdených rehabilitovaná a pod vplyvom narastajúcej krízy sa vyskúšali ohraničené ekonomické reformy.

Skutočný zlom však priniesli až udalosti z roku 1967. Najprv v júni, počas zjazdu Zväzu československých spisovateľov, došlo k otvorenej a búrlivej kritike kultúrnej politiky strany. Potom koncom októbra vyšli do pražských ulíc študenti. Aj keď zámienkou na demonštráciu boli problémy a nedostatok elektriny, predseda len heslá „chceme svetlo“ zneli v danej dobe prinajmenej dvojznačne. Brutálny útok polície problém nevyriešil, skôr naopak – zaktivizovala sa vnútrostranická opozícia. Keď v decembri 1967, počas neplánovanej návštevy v Prahe, nechal Brežnev lídrom KSČ voľnú ruku so slovami „je to vaša vec“, osud Novotného bol spe-

čatený. Dňa 5. januára 1968 ho na mieste prvého tajomníka vymenil Alexander Dubček a 23. marca prišiel aj o funkciu prezidenta. Československo zasiahol reformátorský duch, ktorý vošiel do dejín pod názvom Pražská jar.

Tieto zmeny v ČSSR čoraz viac znepokojovali severných susedov. Hoci v prvých mesiacoch roku 1968 sa musel Władysław Gomułka¹⁾ zaoberať predovšetkým vnútornými problémami svojej krajiny, angažoval sa v tejto záležitosti najmä na medzinárodnom poli.²⁾ Po zvládnutí sociálnych nepokojov medzi študentmi a inteligenciou sa s celou silou pustil do konania namiereného proti Pražskej jari. Odštartovala ho protestná nóta vlády PLR v tzv. „antipološkej kampani“, ktorá sa mala rozvíjať v československých masovokomunikačných prostriedkoch.³⁾ Obvinenia sa vzťahovali na pomerne verné spravodajstvo, ktoré poskytovali čs. masmédiá o marcových udalostiach a antisemitskej kampani podporovanej vedením PZRS (Poľská zjednotená robotnícka strana – Polska Zjednoczona Partia Robotnicza). Už niekoľko dní pred tým sa začali prípravy aj na poľskom ministerstve vnútra (Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, ďalej MSW). Dňa 3. mája 1968 pripravila III. správa MSW *Ideový plán protiopatrení voči niektorým tendenciám na pozadí udalostí v ČSSR*. Ako dva hlavné ciele začatej práce bolo vytýčené „ohraničenie možnosti vplyvu československých sionisticko-reakčných síl na situáciu v Poľsku“ a „rušenie pokusov sionisticko-revizionistických prvkov rozvíjať v krajine akcie, ktoré by boli v súlade so zámermi reakčných síl v ČSSR“. Realizácii týchto cieľov, aj za pomoci „operačnej kontroly“, malo poslúžiť predovšetkým obsiahnutie kontaktov obyvateľov PLR a ČSSR, so zvláštnym zreteľom na „revizionisticko-sionistické centrá“

Dr. Łukasz Kamiński (1973), absolvent Vratslavskej univerzity, vedúci Vzdělávacieho oddelenia Ústavu národnej pamäti (Instytut Pamięci Narodowej – IPN) vo Vratslavi a asistent na Historickom ústave Vratslavskej univerzity.

Preklad: Peter Balun

1) Władysław Gomułka (1905 – 1982) – komunistický politik. Od roku 1925 člen Komunistickej strany Poľska. V r. 1945 – 1948 bol generálnym tajomníkom Poľskej robotníckej strany. V r. 1948 odvolaný z funkcie, 1951 vylúčený z Poľskej zjednotenej robotníckej strany (PZRS) a uväznený. Prepustený v r. 1954 a postupne rehabilitovaný. Od roku 1956 až do odvolania v r. 1970 zastával funkciu prvého tajomníka PZRS (pozn. prekladateľa).

2) Príkladom môže byť prvá porada štátov Varšavskej zmluvy venovaná situácii v Československu. Uskutočnila sa 23. marca 1968 v Drážďanoch a intenzita útokov na vedenie KSČ spôsobila, že toto stretnutie vošlo do histórie pod názvom „Drážďanský tribunál“. Jedným z hlavných žalobcov Pražskej jari bol vlastne Gomułka, ktorý medzi iným povedal: „Nechceme sa miešať do vnútorných záležitostí, ale sú jasné situácie, kedy sa tzv. vnútorné záležitosti stávajú záležitosťami celého socialistického tábora (...) Všetko, čo sa deje v Československu, a v istom zmysle aj u nás v Poľsku, sa týka našich dohôd, našich zmlúv a vyžaduje si konzultácie, vyžaduje si použitie nami stanovených prostriedkov, aby, povieť to celkom otvorene, sa kontrarevolúcii zatarasila cesta.“ Bola to prvá otvorená hrozba ozbrojenej intervencie, ale okrem toho nám táto výpoveď umožňuje tvrdiť, že „Wiesław bol prinajmenšom spoluautorom slávnej «Brežnevovej doktríny»“. Porov. Stenografický záznam porady šiesti komunistických stran v Drážďanech 23. března 1968. In: *Prameny k dějinám československé krize 1967 – 1970*, zv. 4/1, *Mezinárodní souvislosti československé reformy 1967 – 1970*. Prosinec 1967 – červenec 1968, vypracoval J. Vondrová a J. Navrátil, Praha-Brno 1995, s. 73 - 114 (anglická verzia v: *The Prague Spring 1968. A national security archive documents reader*, ed. J. Navrátil, A. Benčík, V. Kural, M. Michálková, J. Vondrová, Prague 1998, s. 64 - 72); P. MACHCEWICZ: „Do diabla z suverennošcia“. *Władysław Gomułka wobec Praskiej Wiosny*. In: *Wokół praskiej wiosny. Polska i Czechosłowacja w 1968 r.*, red. Ł. Kamiński, Varšava 2004, s. 62.

3) AAN (Archiwum Akt Nowych), ÚV PZRS, sig. XI/379, Nóta Ústredného výboru PZRS a vlády PLR, odoslaná ÚV KSČ a vláde ČSSR 6. mája 1968, k. 11 - 14.

a osoby zamestnané v kultúrnych a vedeckých inštitúciách, ako aj v obchodných centráloch, ktoré majú kontakty s Československom. Plánovala sa urobiť aj bližšia analýza kultúrnej výmeny s ČSSR od roku 1966, ktorá sa mala osobitne zamerať na typy a autorov diel zakúpených na preklad. V pláne bolo aj dokončenie „vhodného výberu kandidátov“ na všetky výjazdy, sympóziá alebo konferencie organizované u južného suseda, aby tam vystúpili osoby, ktoré „zaujímú ofenzívnu pozíciu v obrane socialistických myšlienok“. Ďalším prvkom plánu bolo rozoznávanie situácií v oblasti vzájomných ekonomických vzťahov a definovanie následkov „eventuálneho prerušenia spolupráce z českej strany“. Veľký dôraz sa kládol aj na „rozšírenie operačných záujmov“ vo vzťahu k českej a slovenskej menšine v PLR. Objavili sa aj požiadavky pod hlavičkou iných jednotiek v rámci MSW. Medzi inými tam bolo aj obmedzenie malého pohraničného styku, zmena pasovej politiky s cieľom obmedziť výjazdy do ČSSR, zmenšenie možnosti cestovania československých občanov do PLR, zvýšenie kontroly korešpondencie prechádzajúcej medzi oboma krajinami, ako aj vytvorenie úzkej spolupráce v oblasti „využívania možnosti agentúrneho prenikania do sionistických a revizionistických síl v ČSSR“. Pod hlavičkou Hlavného úradu kontroly tlače, publikácií a predstavení bola sformulovaná požiadavka zväčšenia kontroly v oblasti vydávania diel súčasných českých a slovenských autorov, ako aj obmedzenie vydávania „materiálov z ČSSR s revizionisticko-sionistickými tendenciami“. Dňa 4. mája pripravila podobné tézy aj IV. správa MSW.⁴⁾

Výsledkom činnosti centrálnych i krajských štruktúr SB (Służba Bezpieczeństwa)⁵⁾ bolo zhromaždenie ohromného množstva informácií, dokumentov, ale aj prihlášok tajných spolupracovníkov, ktorí boli v tom čase v Československu alebo mali styky s obyvateľmi ČSSR. Jedným z najcennejších dokumentov tohto typu je aj nižšie publikovaná správa bývalého tajného spolupracovníka (TS) pod krycím menom „Ster“ („Kormidło“) zo stretnutia s Antonínom Novotným, ktorú získal III. odbor SB Vojvodského veliteľstva Verejnej bezpečnosti v Opole. Jej význam je v skutočnosti, že nepoznáme žiadnu inú Novotného správu, v ktorej by predstavil svoju verziu udalostí z roku 1968.⁶⁾

„Ster“ bol tajným spolupracovníkom bezpečnostného aparátu v rokoch 1947 – 1959. Ako sa píše v správe opolskej SB, „bol cennou osobou,

niekoľko násobne preverenou, dôkladne a zanechane spolupracoval s našim aparátom“. Jeho vylúčenie z agentúrnej siete bolo spojené s rastúcim angažovaním sa „Stera“ v politickom dianí a vstupe do PZRS. Ale ako vidieť, neprestal vykonávať služby pre SB. Po začatí procesu zmien v Československu sa sám prihlásil na III. odbore, aby ponúkol svoju pomoc. Ako výhodu uviedol dobrú znalosť českého jazyka a početné kontakty, medzi nimi aj s Novotným. Je zaujímavé, že pred jeho výjazdom SB vyhlásila, že „prípadná návšteva Novotného je jeho súkromnou záležitosťou“.⁷⁾

Úprimnosť Novotného v rozhovore so „Sterom“ vychádzala z dvoch príčin. Po prvé, obaja sa poznali už niekoľko rokov, počas vojny boli spoluväzňami v Mauthausene. Po druhé, Novotný videl v návšteve dávneho priateľa šancu doručiť prostredníctvom neho osobitný odkaz Władisławowi Gomułkovi a možno aj vďaka jeho pomoci opätovne získať čo len časť niekdajšieho vplyvu. Pod vplyvom návrhu SB odovzdal svoju správu do rúk prvého sekretára Vojvodského výboru PZRS v Opole, Mariana Miśkiwicza.⁸⁾ Zdá sa, že Novotného osobitný odkaz sa nikdy nedostal ku Gomułkovi. Vyplýva to zo skutočnosti, že zápis rozhovoru so „Sterom“ bol poslaný na I. správu MSW 17. augusta 1968, teda v čase, keď bol Gomułka už na ceste do Moskvy, aby sa zoznámil s rozhodnutím Politbyra KSSZ o uskutočnení ozbrojenej intervencie v ČSSR. Dňa 21. augusta, po začatí invázie, hodnota kontaktu naviazaného „Sterom“ náhle stratila na cene. Interventi nikdy nebrali Novotného ako možného partnera v procese „normalizácie“ v Československu.

Dokument sa nachádza v Archive Instytutu Pamięci Narodowej vo Varšave pod signatúrou 0753/10, k. 328-343. Je to prepis rozhovoru, ktorý mal „Ster“ s náčelnikom III. odboru SB Vojvodského veliteľstva Verejnej bezpečnosti v Opole, pplk. Józefom Adamczykom, 13. alebo 14. augusta 1968. Preto má niekedy trochu chaotický charakter, ktorý som sa rozhodol zachovať, rovnako aj chybné písanie niektorých mien. Opravil som iba zrejme ortografické a písárske chyby.

Správa bývalého TS „Ster“ zo stretnutia s bývalým prezidentom ČSSR, Antonínom Novotným

S. – 1. – 12. augusta tohto roku som bol v Československu. Medzi inými som navštívil aj bý-

4) AIPN (Archiv Instytutu Pamięci Narodowej) Varšava, sig. 0365/47, zv. 2. Ideový plán protipatrení voči niektorým tendenciám na pozadí udalostí v ČSSR, 3. 5. 1968, nepag., AIPN Varšava, sig. 01283/565, časť 1, *Tezy dot.: kierunków działań pionu IV SB w związku z sytuacją w CSRS*, 4. 5. 1968, mikrofiš; G. MAJCHRZAK: *Operacja „Podhale”*. In: *Wokół praskiej wiosny*, s. 107.

5) Ekvivalent československej ŠtB (pozn. prekladateľa).

6) Názory A. Novotného na udalosti na prelome rokov 1967/1968 sú obsiahnuté v jeho „rozhovoroch“ s R. Černým. Porov. ČERNÝ, Rudolf: *Exprezident*. Praha 1999. II., s. 68 ad. (pozn. ed.).

7) AIPN Varšava, sig. 0753/10, List riaditeľovi 1. správy MSW, 17. 8. 1968, s. 346 - 347.

8) V bohato zachovanej dokumentácii ÚV PZRS, týkajúcej sa udalostí v Československu, sa nenašli nijaké stopy, na základe ktorých by sa dalo usúdiť, že Miśkiwicz poslal získané informácie do Varšavy.

valého prezidenta Československej republiky, Antonína Novotného, v jeho súčasnom byte na Smíchově, Mrázovka 17. Mal som isté komplikácie dostať sa do toho domu a to nie preto, že by bolo ťažké nájsť Novotného byt, ale preto, že jednoducho dlhší čas nikto neodpovedal na zvonenie pri vchodových dverách. Keď som už do istej miery zrezignovane odchádzal od dverí, na ulici ma zastavila jedna obyvateľka tej istej ulice, ktorá býva na opačnej strane. Povedala, že tu zriedka kedy niekto otvorí dvere a ak sa tam nemôžem dostať – mohol by som skúsiť dostať sa k Novotného synovi – ktorý býva o niekoľko ulíc ďalej, a ktorého dom bolo vidieť z miesta, na ktorom sme stáli. Poslúchol som jej radu, vybral som sa tým smerom, našiel som ten dom, ale ani tam mi neotvorili. Pravdepodobne tam nikto nebol, o čom svedčili aj okná s úplne zatiahnutými roletami i absolútne ticho panujúce v dome aj okolo neho. Odtiaľ som sa opätovne vrátil k Novotného domu, skúšajúc dostať sa do bytu ešte raz. Všimol som si, že keď som bol prvý raz pri Novotného dome, stáli tam dve autá typu „Tatra 603“ a keď som sa tam vrátil, stálo tam len jedno auto, teda to ma presvedčilo, že predsa len niekto v dome je, že predsa niekto musel už tým jedným autom odísť. O tom, že niekto je v dome, svedčilo aj pootvorené okno – viditeľné z ulice. Po opätovnom zazvonení sa dvere bytu predsa len otvorili. Vyšiel asi šófer, spýtal sa, čo chcem, predstavil som sa a že by som chcel navštíviť Novotného. S tou informáciou sa vrátil do domu, mňa nechal pred brámkou a asi po 5 min. vyšiel a povedal mi, že prezident čaká. Otvoril dvere a vpustil ma do vnútra. Vošiel som do budovy, ktorá je obýčajným obytným domom, pravdepodobne štvorrodinným. Prezident má byt na 1. poschodí. Idúc do jeho pracovne, prešiel som cez izbu, ktorá mohla slúžiť aj ako prechodný salónik alebo audiéncny priestor a ktorá bola v tom čase plná rôznych nábytkov, závesov a záclon znosených z podkrovia, ako som sa neskôr dozvedel. Prezident ma privítal v salóne. Prvé slová pozdravu zneli viac-menej: „Ty si Kazík? Ako veľmi sa teším, že si prišiel. A ako vidíš, ja som na dôchodku.“ Prezident bol v krátkej košeli s trochu vyhrnutým rukávom. Bolo vidieť, že sám sa zapojil do domácich prác. Ponúkol mi miesto a náš rozhovor sa začal asi takto: „Čo máš nové, kde pracuješ, ako sa ti žije, ako deti, ako zdravie.“ Odpovedal som krátko, že u mňa sa toho veľa nezmenilo. Ale že viem o dobrých zmenách, ktoré sa stali v Česko-

slovensku. No prezident sa trochu zachmúril, položil lakeť na stôl, rukou si podoprel čelo a hovorí – Kazík, to bolo pre mňa niečo, z čoho sa doteraz nedokážem spamätať a z čoho sa asi ani rýchlo nespamätám. Rovno som sa ho spýtal, že ako sa to mohlo stať, veď ešte nedávno som bol u neho v kancelárii a že napokon čo som sa aj stretal s Čechmi v posledných rokoch, nikdy som nepočul na neho žiadne obvinenia, ani žiadne nepriaznivé úvahy. Povedal mi, že to bola jednoducho zrada. Celá záležitosť sa pripravovala podľa neho od roku 1964 a pripravovali ju tu a jej iniciátormi boli súdruhovia zo straníckej skupiny v Ostrave – Ostravskej Panve. Len ťažko si teraz spomeniem na priezviská, o to viac, že podľa mňa to boli len ľudia druhoradého významu, ktorí v podstate teraz nemajú veľkú úlohu v československej politike a ktorých mená som tam počul po prvý krát. Prezident sa mi ďalej zdôveril, že najviac ho zradil jeho najlepší priateľ, jeho zástupca Hendryk,⁹⁾ ktorý ešte niekoľko hodín pred plenárnym zasadnutím predsedníctva KSČ rozprával s prezidentom a spolu schválili dokonca aj program toho zasadnutia, že sám od seba vyjadroval podporu Novotnému osobne ako aj jeho politike. A potom v čase zasadania predsedníctva sa ako prvý postavil proti Novotnému. Prvý mu vytkol prešľapy vo vedení štátu, určitý politický dogmatizmus, isté ekonomické skostnatenie, zlú ekonomickú politiku. Novotný o tom hovoril rozhorčene. Hovoril, že to absolútne nie je pravda, že predsa zmeny, ktoré zaviedla súčasná československá vláda – ekonomické zmeny boli pripravené už pred rokom. Oni to predsa neurobili zo dňa na deň, hádam si uvedomujú, že o tých záležitostiach sa hovorilo už skôr. A boli by zavedené, či by nastali nejaké personálne zmeny v československej vláde, aj tak by boli zavedené. Novotný spomínal aj o takom veľmi falošnom postoji Jozefa Smrkovského¹⁰⁾ vo vzťahu k nemu. Vrazil, že keď vyšiel z väzenia, prijal ho na audiencii, dal mu 5 tisíc korún na prvé živobytie, pomohol mu nájsť prácu, všelijako sa snažil pomôcť tomu človeku zariadiť si život. A on bol tiež u neho na niekoľko hodín pred začiatkom zasadnutia predsedníctva, zodvihol zavretú päšť – kedysi sa to chápalo ako komunistický pozdrav a povedal mu: Súdruh prezident, „tak sa drž, silno sa drž s robotníckou triedou“. A po niekoľkých hodinách takisto vystúpil proti nemu. Novotný za tým videl nejaké sionistické skupiny, z ktorých mi nemohol nikoho vymenovať, možno nemohol a možno nechcel po-

9) Jiří Hendrych (1913 – 1979) – komunistický politik, 1941 – 1945 väzeň v Mauthausene, 1946 – 1971 člen ÚV KSČ, 1948 – 1969 poslanec Národného zhromaždenia. Jeden z najbližších spolupracovníkov Antonína Novotného.

10) Josef Smrkovský (1911 – 1974) – komunistický politik, 1945 – 1951 a 1966 – 1969 člen ÚV KSČ, 1946 – 1951 poslanec Národného zhromaždenia. V r. 1951 uväznený a odsúdený na doživotie, prepustený v r. 1955, rehabilitovaný v r. 1963. V r. 1967 – 1968 minister lesného a vodného hospodárstva. V r. 1968 predseda Národného zhromaždenia a člen predsedníctva ÚV KSČ. Po začatí intervencie vojsk Varšavskej zmluvy v ČSSR chytený a internovaný do ZSSR. V r. 1970 vylúčený zo strany.

vedieť žiadne mená, okrem Krygera.¹¹⁾ Ja som však Novotnému položil niekoľko dosť chúlостivých otázok vyplývajúcich z názorov, ktoré sú teraz rozšírené v Československu. Názory, s ktorými som sa stretol či už u svojich známych, alebo niekedy dokonca aj v rozhovoroch s náhodnými ľuďmi, napríklad sa hovorilo, že Novotný vlastní veľký majetok uložený v zahraničí, že má niekoľko vil aj samotnom Československu. Podobne že má veľké úspory v devízach aj vo svojom dome, a takéto historicky nastavujúce taký obraz, akoby vlastne Novotný využíval svoj prezidentský a ešte aj vedľajší úrad na vlastné obohatenie sa. Novotný mi na to povedal, že nemá doma ani jeden dolár, ani jednu libru, že absolútne nemá žiadny dom na území Československa, dokonca ani vikendovú chatku, ktorých je v Československu už na desaťtisíce. Že vôbec nemá ani bankové konto. Že jeho úspory z funkcie poslednej práce sú také malé, že by tomu nikto neuveril. Že sa nachádza v takej situácii, že sa musí vysťahovať z tohto bytu, pretože nie je schopný platiť zaň nájom. Samozrejme, že jeho syn vlastní malú vilu neďaleko od bytu prezidenta, ale jeho syn ju získal úplne legálne a zaplatil za ňu v dvoch splátkach, a samozrejme že on mu pomohol získať prostriedky na ten účel, ale že to bola obyčajná otcovská povinnosť, ktorú by splnil pre svojho syna každý otec. Potom som mu povedal, že mu vytykajú konštruovanie, režirovanie politických procesov, obvinenie nevinných ľudí z politickej, protisocialistickej činnosti a ich odsúdenie na ťažké dlhoročné väzenie, niekedy dokonca aj na smrť. Spomenul som aj prípad syna Niského, o ktorom sa vtedy nahlas hovorilo. Spomenul som aj prípad bývalého ministra vnútra Baráka,¹²⁾ ktorý zoširoka rozhrala československá tlač. Čo sa týka Synaňského¹³⁾ – Novotný ďalej vravel, že Synaňský bol zradca, bol nepriateľom ľudu a že dostal zaslúžený trest. Že je možné, že za súčasných okolností, keď je politická situácia trochu iná, ako v rokoch, kedy bol súdený Synaňský, že Synaňský by dostal nižší trest, že určite by nebol odsúdený na smrť, najviac na nejakých 12 rokov väzenia, ale že vtedajšia politická situácia si vlastne vyžadovala také drastické prostriedky činnosti. A čo sa týka prípadu Rudolfa Baráka, prezident povedal, že Baráka mal naozaj rád. Že to bol pomerne mladý človek v československej vláde a že ten človek skutočne využil svoju pozíciu na osobné obohatenie sa, že stratil akékoľvek hranice etického konania.

Že si dovoľoval veci, o ktorých by sa inému smrteľníkovi, dokonca aj v inom ako socialistickom štáte, ani nesnívalo. Uvediem fakt, že Barák kúpil a vlastnil zlaté hodinky za 1500 dolárov, a boli to skutočne hodinky s vodotryskom, ktoré okrem toho, že ukazovali čas, mali miniatúrny zapalovač a bola v nich aj miniatúrna nádobka na parfém. Po stlačení malého gombíka vydávali hodinky okolo seba príjemnú vôňu. Novotný, ktorému Barák ukázal tie hodinky, ho za to vyhrešil, že sa to za prvé nehodí človeku na jeho mieste a za druhé ani v takom socialistickom štáte. Spomínal, že raz mu napísal vrátnik jedného hotela v Krkonošiach, ktorý v liste udával, že syn toho Baráka – 16 ročný chlapec – sa objavil v noci s tromi slečnami v tom hoteli a preukázal sa kým je, pretože ho nechceli vpustiť. Nakoniec, keď ho už vpustili, vrátnik si vypýtal za vpustenie istý poplatok, tak on hodil na stôl väzok českých bankoviek – 10 tisíc korun a kázal mu vybrať si nich toľko, koľko uváži za vhodné. Ďalej hovoril, že Barák konal demagogicky. Špeciálnym lietadlom letel do Prahy, alebo skôr z Prahy do Brna. Tam ho VB odviezla do svojho sídla, kde sa prezliekol do normálneho robotníckeho oblečenia, nechal sa odviezť na železničnú stanicu a na stretnutie so svojimi voličmi už cestoval v 2. triede osobného vlaku, rozprávac sa pri tom s dochádzajúcimi do práce, ktorí si o ňom robili názor, že „to je minister, vyšiel spomedzi nás a zostal medzi nami“. Vravel, že Barák sa dopustil finančnej sprenevery v miliónových číslach. Že tej sprenevery sa dopustil v českej aj zahraničnej valute. Rozprával mi o prípade 70 tisíc dolárov, ktoré mala priniesť pravdepodobne československá kontrarozvedka ako odmenu udelenú podnikom pri nákupe stavbárskych strojov vo Švajčiarsku. Hovoril mi aj o podobných odškodneniach pochádzajúcich z Anglicka, Japonska, Talianska a že takým spôsobom robil Barák čierne kšefty. Zamyslel som sa trochu, ako sa môže minister vnútra zaoberať takými záležitosťami. On predseda nemal nič spoločné so zahraničným obchodom. Novotný mi teda vysvetlil, že on skutočne nemal nič spoločného, ale že to boli odškodnenia zodpovedným pracovníkom rezortu zahraničného obchodu, ktorí si otvárali kontá vo Švajčiarsku, teda na Západe, a že tie peniaze získali pracovníci Štátnej bezpečnosti podriadení Barákovi a že tie sa vrátili do štátu, ale nedostali sa do štátnej pokladnice. Prezident zopakoval, ako vyzerala tá epizóda, ako prebiehalo prijatie 70 tisíc

11) František Kriegel (1909 – 1979) – lekár a komunistický politik, 1949 – 1950 viceminister zdravotníctva, 1960 – 1963 poradca Fidela Castra. 1964 – 1969 poslanec Národného zhromaždenia, 1966 – 1969 člen ÚV KSČ. Po začatí intervencie vojsk Varšavskej zmluvy v ČSSR chytený a internovaný do ZSSR. 1969 vylúčený zo strany. Signatár Charty 77.

12) Rudolf Barák (1915 – 1995) – komunistický politik, 1953 – 1961 minister vnútra, 1959 – 1962 vicepremiér, 1954 – 1963 člen predsedníctva ÚV KSČ. Hlavný nepriateľ Novotného, v r. 1962 uväznený v dôsledku vnútrostraníckych zápasov, odsúdený na 15 rokov na základe pripravených obvinení kriminálneho charakteru. V r. 1968 prepustený z väzenia. Najvyšší súd vyhlásil jeho trest za nezákonný.

13) Rudolf Slánský (1901 – 1952) – komunistický politik, 1935 – 1938 poslanec Národného zhromaždenia, 1945 – 1951 prvý tajomník KSČ. V r. 1951 uväznený, 1952 na základe fingovaného obvinenia zo špiónstva odsúdený na trest smrti a popravený.

dolárov Barákom, ktoré priviezli dôstojníci kontrarozvedky zo Švajčiarska. Povedal, že Barák s ním dohodol, že istého dňa prijme tých, ktorí preukázali osobitný záujem v tom prípade a ktorí nakoniec dosiahli to, že sa tá suma dostala do Československa, že prezident ich prijme, náležite im prejavi svoje uznanie, a ešte eventuálne ich dodatočne vyznamena za ten čin. Porozprával mi, ako Barák naľahoval v prítomnosti tých dôstojníkov telefonický rozhovor, že jednoducho zdvihol slúchadlo, vytočil akékoľvek číslo a po chvíli sa spýtal: „Haló, je tam súdruh prezident. Zdravím ňa, Tondo, počuj Tondo, sú tu u mňa tí dvaja dôstojníci, ktorí vieš, v tom prípade, v prípade tých dolárov zo Švajčiarska. No už sú pripravení na stretnutie s tebou. Peniaze, áno, peniaze majú so sebou. Aha, dnes nemáš čas. Vôbec dnes nemáš, to je veľká škoda. No čo v takom prípade s nimi. Aha, že aby peniaze nechali u mňa, áno. Ja ti osobne odovzdám. No a kedy prijmeš tých ľudí, veď sme predsa dohodli, že si predsa niečo zaslúžia. Aha, tak v priebehu 7 – 14 dní. No tak čo, mám sa im ospravedlniť v tvojom mene, no dobre. Hneď to urobím. No tak ďakujem ti v takom prípade. Česť práci.“ Položil slúchadlo. Tamtí narovnaní, slávnostne oblečení. No počúvali rozhovor a vôbec nepochybovali, že by minister naozaj nerozprával so svojim nadriadeným. Dokonca ani nepripúšťali, že to bol fingovaný rozhovor. Vraveli, že v prípade Baráka, v prípade tých jeho finančných machinácií vypovedalo viac ako 70 svedkov len samotnej ŠtB a každý potvrdil vinu Baráka. V skutočnosti som mu povedal, že odvtedy už uplynulo niekoľko rokov a že keď príde na proces rehabilitácie, ktorý je už podľa názorov tlače pripravený, tamtí sa už nebudú zakrývať slabou pamäťou. Novotný povedal, že on sám má záujem, aby sa taký proces uskutočnil a dúfa, že takým spôsobom sa mu podarí celý ten prípad napokon vysvetliť. A chcem tu zdôrazniť, že ak sa v rozhovore s Čechmi dostala nejaká záležitosť na prvé miesto, tak to bola vlastne nespravodlivosť voči Barákovi. Česi tvrdili, že to bol osobný priateľ Novotného, ktorého sa Novotný bál, že zaujme jeho pozíciu. A preto ho takým spôsobom zlikvidoval, čo som tiež povedal Novotnému. Novotný na to povedal, že je to absolútna hlúposť. Nikdy som s takou možnosťou nepočítal, nikdy som neurobil nič proti Barákovi z obavy o moju pozíciu. Ešte raz zdôraznil – mám rád toho človeka, hoci toho nebol hodný – ani mojich sympatií, ani miesta, ktoré mu bolo zverené. Doteraz sa verejne v spoločnosti rozpráva a z času na čas sa v tlači ešte objaví prípad útoku generála Szejnu.¹⁴⁾ Vraví sa, že generál Szejna bol povýšený behom jedného roku z poručíka na generála, že

bol príbuzný Novotného a že vlastne Novotný mu uľahčil útek za hranice. Novotný na to povedal, že generála Szejnu videl celkom trikrát v živote, že je to človek, ktorý žil rovnako nad svoje pomery, ktorému generálsky plat prinášajúci 4000 korún nestačil na pokrytie osobných výdavkov, že aj napriek veľmi malej postave, tak malej, že musel chodiť v topánkach na vysokom opätku a veľmi hrubej podrážke, mal generál prekvapujúci úspech u žien, a že to boli vlastne veľmi nákladné záležitosti. Musel hľadať nejaké iné nelegálne spôsoby zárobku. Zárobky toho generála spočívali v tom, že skupoval poľnohospodárske semená, prepravoval ich vojenskými nákladnými autami na Moravu, alebo do severných či západných Čiech a tam ich predával s patričným ziskom. Spýtal som sa Novotného, komu len mohol predávať semená, veď u vás neexistujú súkromní farmári a každé roľnícke družstvo, či štátne potrebuje pri nákupe čokoľvek faktúru. Povedal mi, že taká faktúra bola pre takého generála ako Szejna veľmi jednoduchou záležitosťou a faktúry in blanco mohol dostať v každom družstve. No v každom prípade, Szejna k nemu nikdy nechodil ani na obed. S jeho synom sa poznal lepšie, ale to neprehľbovalo kontakt s otcom, teda s prezidentom. Napriek tomu, medzi súčasnými mocnými ČSSR sa nachádzajú ľudia, u ktorých bol Szejna každý deň a nikto im to nevyčíta. Ďalším takým, meno ale nepovedal, prípad nevinne odsúdených v Československu sa preplietal našim rozhovorom, akousi nepostrehnuteľnou ihlou, a preto sme sa k nemu niekoľkokrát vracali. Prezident mi na dôkaz, že v Československu neboli režírované procesy, že on nebol inšpirátorom takých či onakých rozsudkov, priniesol z vedľajšej pracovne, už silne podráždený, zväzok súdnych písomností, ktoré, ako povedal, si nechal pripraviť ešte pred odchodom z funkcie prezidenta. Ukázal mi tie spisy, začnúc od obžaloby, cez reč obhajcu, prokurátora, obvinených, až po protokol zo súdneho pojednávania vo veci vynesenia rozsudku. Úplnosť tých dokumentov sa končila prezidentským zoznamom, na ktorom figuroval celý rad podpisov a až ako posledný bol podpis Novotného. Veľmi to zdôrazňoval, pozri, ja som to podpísal ako posledný, tu je môj podpis. Na to som mu povedal, že podľa môjho názoru je jeho podpis najdôležitejší, nezáleží na tom, ktorý v poradí a na ktorom mieste figuruje, a že snáď si to aj on uvedomuje. Nepochybne povedal, že si uvedomuje, že jeho podpis bol najdôležitejší, a tiež dodal, že musel tým ľuďom, ktorí pred nim podpísali ten rozsudok, že musel im dôverovať. Spomenul som prezidentovi, že v spoločnosti sa rozširuje historka o jeho pobyte na Slovensku,¹⁵⁾ počas

14) Jan Šejna (1927) – vojak aj komunistický politik, 1954 – 1968 poslanec Národného zhromaždenia, od r. 1964 kontroloval z poverenia ÚV KSČ ministerstvo obrany. Vo februári 1968, keď mu hrozilo uväznenie za finančné machinácie, utiekol do USA. Rýchlu kariéru dosiahol vďaka známosti so synom Novotného.

15) Opisované udalosti sa začali v auguste 1967 počas osláv storočnice založenia gymnázia v Martine.

ktorého odmietol prijať skromný dar, ktorým bola nejaká nedávno vydaná knižka na tému činnosti „Matice slovenskej“. Rovnako ani žene nedovolil počas toho stretnutia prijať nejaké veľmi skromné dary od Slovákov a že ich odmietol prijať takým impertinentným spôsobom. Povedal mi, že skutočne sa také niečo stalo, ale že to vôbec nevyzeralo tak, ako to poznám a ako som mu to predstavil. Tvrdil, že počas pobytu v Martine sa stretol so slovenskými pracovníkmi, aj s riaditeľom lýcea, v ktorom sa to stretnutie uskutočnilo. Vravel, že Výbor ho upozornil, že ten riaditeľ je nejaký slovenský šovinista, a okrem toho že má celý rad oveľa druhoradých chýb a že kvôli tomu je už vo výpovednej lehote. Že doporučujú prezidentovi, aby si dával pozor pri rozhovore s ním. Vrávi, že s takou výstrahou som išiel na miesto a skutočne pri dverách ma privítal ten riaditeľ a podáva mi tú knižku. Knižku som prijal, položil som ju na stole vedľa seba a začala sa diskusia so zhromaždenými. Diskusia sa týkala zriadenia z iniciatívy toho riaditeľa – Ústavu pre zahraničných Slovákov pri Matici slovenskej. Že prezident kládol odpor takému riešeniu problému, len aby nevznikol taký samostatný spolok spojenia so Slovákami. Tvrdil, že existuje už Československý zahraničný ústav, ktorý zahŕňa obe národnostné skupiny bývajúce v Československu a že nevidí dôvod, prečo by sa mal vytvoriť nejaký nový spolok. Vravel, že diskusia bola ostrá, ale aj slušná, a že keď odchádzal z toho miesta, bol nervózny a v tej nervozite zabudol na knižku, zobrať si ten dar. Lenže Slováci mu ho poslali do kancelárie. Ale on už dávnejšie v kancelárii odporučil, aby neprijímal žiadne dary adresované na jeho meno, teda aj v tomto prípade odporučil poslať naspäť ten dar s listom, že prezident zo zásady neprijíma žiadne dary. Urobili to tak a teraz sa ten fakt stal jedným z bodov obvinenia prezidenta Novotného z antipatii k Slovákom. Slováci o tom vedia a vravia, že to jednoznačne svedčí o postoji Novotného k Slovákom. Ovšem keď som sa ich pýtal – a o čom svedčia tie budovy, ktoré sa postavili počas vlády Novotného. Takmer od nuly sa vybudovala Bratislava, rozostavali sa Košice, Nitra – to tak muselo byť, že sa to dialo samo od seba. Ale fakt vrátenia knižky je pre nich akýmsi veľmi dôležitým prvkom. Novotný napokon sám povedal – bola to moja chyba. Priznávam, bola to moja chyba, nemal som to robiť, lebo to nestálo za to, ten dar nemal takú hodnotu, že by bolo treba postupovať tak radikálne. Ešte vracajúc sa k prípadu Novotného majetku a čerpania nejakých doplnkových príjmov z prezidentskej funkcie, Novotný mi povedal, že v čase svojho úradovania dostal zo Sovietskeho Zväzu ako dar štyri osobné autá. Dve z nich dal neodkladne Ústrednému výboru strany, jedno

menšie dal svojmu synovi, jedno vlastní formálne až dodnes. Je to veľká, reprezentatívna, 13 miestna Čajka, ktorá stojí v garáži a ktorú on už prakticky nemôže používať, pretože je to vozidlo, ktoré púta všeobecnú pozornosť, nemôže ho ani predať, lebo nikto si na súkromné účely nekúpi také auto. Teda rozmýšľa, napriek nespravodlivosti, ktorá ho stretla, že aj to dá ako dar Ústrednému výboru. Rozprávajúc ďalej o jeho osobných vzťahoch, Novotný vravel, že udržiava kontakt so súdruhmi, že prichádzajú za ním, že tiež o tých záležitostiach sa hovorí, že tá záležitosť neboli len jeho samého, ale je veľa súdruhov, ktorých sa to rovnako dotklo, ktorým to leží na srdci a ktorí vidia, v akej situácii sa nachádza Československo po tom tichom prevrate.

Ďalej vravel, že dostáva penziu, no zabudol som sa ho spýtať, akú vysokú penziu dostáva, pretože v Československu som počul, že dostáva 8000 korún. Predsa vzhľadom na to, ako spomínal v ďalšom priebehu rozhovoru, že sa musí vysťahovať z terajšieho bytu, ktorý je veľký a teda jeho nájom je veľmi vysoký. On si to nemôže dovoliť. Predsa len si myslím, že čiastka, ktorú mi uviedli v rozhovore je prehnaná aspoň o polovicu. Svedčí o tom hoci aj fakt, že prezident – žena prezidenta,¹⁶⁾ ktorá bola takmer celý čas prítomná nášho rozhovoru, okrem krátkych momentov, nám doniesla kávu a nejaké suché koláčiky s nízkou trhovou hodnotou, a potom na výslovné želanie prezidenta priniesla víno, ktoré bolo vo fľaške od vermutu Cinzano, ale už obyčajnou ceruzkou bolo naprieč napísané „višne“. Prezident podotkol, aby som sa nebál, že to nie je Cinzano, ale višňový likér, ktorý vlastnoručne urobila jeho žena. Prehlásil pri tom, že aj keď ho podozrievajú, že má druhú ženu, ktorá by mala byť herečkou, vraví, vidíš Kaziku, pamätáš sa na moju ženu? To je tá istá, ktorá bola aj vtedy a tak som to napokon povedal aj na stretnutí Slovákom, že to je žena, s ktorou som chodil už ako mládenec a s ktorou už spolu žijeme takmer 40 rokov. Už je to takmer týždeň od môjho rozhovoru s Novotným, lebo som bol u neho 6. augusta a jednotlivé fragmenty sa mi už vytrácajú z pamäti, preto možno nebude mať taký veľmi plynulý charakter.

Ako mi Novotný predstavil prípad odvolania ho z funkcie prvého tajomníka. Vravel, že diskusia na tému rozdelenia funkcií – oddelenie prezidentskej funkcie od funkcie prvého tajomníka – sa vyskytli už skôr, a že on v zásade súhlasil s takým delením funkcií. Nevidel som však, že by o tom hovoril s nejakým entuziazmom, že by s tým súhlasil s veľkou radosťou, ale tvrdil, že v zásade s tým súhlasí. Ale úplne ho zaskočilo vystúpenie súdruhov na januárovom zasadnutí predsedníctva,

keď ho odvolali z funkcie prezidenta.¹⁷⁾ Vrael, že tá akcia bola už dávno pripravená, o čom píše aj šéfredaktor Szwoztko¹⁸⁾ v Rudom Práve, nakoľko si dokázal spomenúť na čísla z marca alebo apríla. Ten prípad opísal takým spôsobom, že do poslednej chvíle nevedel o tom, že sa dostane na denný program toho zhromaždenia. Pôdu si pripravili tak, že Hendrykovi ponúkli funkciu prvého tajomníka, on za to vystúpi proti Novotnému, čím sa dosiahne, že Novotný bude z tej funkcie odstavený. Ten musel súhlasiť s tým návrhom a aj preto na tom plenárnom zasadnutí ako prvý vystúpil proti Novotnému. Po ňom vystúpili iní, takže v dôsledku – spýtal som sa Novotného, ako si vtedy podelili hlasy, povedal mi, že všetci boli proti nemu. To bol prípad zbavenia ho funkcie prvého tajomníka. Prípad, ako ho vyviedli z Ústredného výboru – zbavili ho členstva v Ústrednom výbore. Vrael, že ho pozvali na plenárne zasadnutie Výboru – to bolo, zdá sa, v marci – normálne tam išiel presvedčený, že sa tam zúčastní ako plnoprávny člen, absolútne nepodozrieval, že sa proti nemu pripravuje akési vystúpenie smerujúce k tomu, aby ho zbavili aj tej funkcie. Tvrdí, že okolo 10 hodiny, počas prestávky v rokovaní, prišiel k nemu asi Smyrkovský a tak mu hovorí: „no, v druhej časti zasadnutia, počuj Novotný, predseda len ňa budeme musieť odvolať z Ústredného výboru“. Novotný sa rozhorčil, akože to hovorí, prečo. Nikto so mnou o tom nehovoril. No a vidíš, mne zverili, aby som s tebou o tom porozprával, ale skôr na to nebola príležitosť, vraví, trochu som zabudol, a tak ti to teraz hovorím, buď na to pripravený. No ale ako sa ja môžem teraz pripraviť na odpor, veď predseda musíte vytrhnúť proti mne nejaké obvinenia. A vraví, obvinenia, čo tam obvinenia, obvinenia ty veľmi dobre poznáš, hovorí, predseda vieš, ako sa veci majú. Tu už nejde o obvinenia, ale o formálne odprepadenie ňa z tohto kruhu členov predsedníctva. Novotný hovorí, že sa cítil, ako keby do neho hrom uderil, že niečo také by neočakával, že prišiel na zasadnutie. Požiadal o slovo, rečníci vystúpili spočiatku proti nemu, že vlastne aj ten Hendryk aj Smyrkovský, ešte menoval celý rad mien súdruhov, ktorí vystúpili na tom zasadnutí, že až na konci mu dali slovo. (Tie mená si nepamätá.) (Novotný) vysvetlil vo svojom príhovore jednotlivé obvinenia, mnohé z nich odrazil. Ale videl, cítil, že je to stratené. Nikto nepočítal s jeho príhovorom, na ten čas dokonca vypli magnetofóny. Jeho príhovor prestali zapisovať do protokolu,

takže jednoducho hovoril do prázdna a prítomní ľudia ho dokonca ani nepočúvali. Predsa len zariadili formálnu prestávku, kázali mu vyjsť, a tak prebehlo hlasovanie. Vo väčšine prípadov býva u nich hlasovanie verejné, hovorí, to nie ako za mojich časov, že každé hlasovanie bolo tajné, teraz to prebieha verejne. Dá sa tak vidieť, že kto hlasuje za a kto proti, a 23:30 mi oznámili výsledok, že som bol odvolaný z člena Ústredného výboru a že môžem ísť domov, lebo už sa nebudem zúčastňovať na ďalších rokovaníach. V tom čase na zasadnutí prijali uznesenie, že všeobecne sa mu pozastavujú práva člena strany, kým sa neuskutoční jednanie v tej veci. Tak je to vlastne doteraz. Spýtal som sa ho teda, či očakáva, že ho úplne vylúčia zo strany, povedal mi, že všetko je možné. Tí, ktorí teraz robia politiku, vedenie československej politiky, sú schopní všetkého, ak už podľahli takým vplyvom tlačovej a rádiovkej propagandy, aká sa šírila pred zasadnutím pléna, tak podľahnú určite aj ďalším. Spýtal som sa Novotného, či sa neobáva politického procesu, že sa to rozbehne. Rozhorčil sa, povertel sa vo foteli a povedal, za čo, no za čo by ma mohli súdiť. No povedal som mu, že za to, za čo ho odvolali z tých všetkých funkcií. Ďalej hovoril, že do marca bol formálne prezidentom. Vo februári, keď ho odvolali z predsedníctva, si pripravil materiály na televízne a rozhlasové vystúpenie, detailne vysvetľujúce obvinenia, ktoré sa objavili v tlači. Vrael, že napriek tomu, že zastával najdôležitejšiu funkciu v štáte, nedovolili mu vystúpiť v televízii a ani žiadne československé noviny nezverejnili vysvetľujúce materiály, ktoré dostali. Hovoril, že rozhlas, tlač a televíziu ovládli sionistické, revizionistické prvky, že tu začal činnosť klub – 381¹⁹⁾ – klub Kana, to je Klub angažovaných nestraníkov,²⁰⁾ že v tom Klube našli svoje miesto revizionisti všetkých formátov a farieb, taktiež reakcionári so sionistami na čele a že tí vlastne vedú takú kampaň ohovárania, kampaň podkopávania všetkého, čo on kedy urobil, očiernovania ho. V každom prípade tlač, rozhlas dokážu urobiť z hrdinu nejakého posledného zločinca a podobne zo zločinca urobiť národného hrdinu.

Ešte sa vrátim k záležitosti Novotného príjmov v období, keď bol prezidentom. Povedal mi, že po získaní tej funkcie sa zriekol 50% patriacich mu príjmov, že nevyužíval reprezentačný fond, ktorý mu tiež patril, a takto ušetrením získané peniaze odovzdával do pokladne Ústredného výboru.

17) Novotný bol odvolaný z funkcie prvého tajomníka ÚV KSČ počas zasadnutia ÚV KSČ v dňoch 3. – 5. 1. 1968, avšak 21. 3. 1968 prezídium ÚV KSČ rozhodlo o jeho odvolaní z funkcie prezidenta, z ktorej o dva dni abdikoval.

18) Oldřich Švestka (1922 – 1983) – novinár a politik. Od r. 1945 redaktor denníka Rudé právo, 1958 – 1968 a 1975 – 1983 šéfredaktor.

19) K 231 – Klub zoskupujúci obeť politických prenasledovaní. Jeho názov pochádzal z čísla dekrétu z r. 1948, na základe ktorého bola odsúdená väčšina politických väzňov. Cieľom činnosti klubu bola rehabilitácia nevinné odsúdených. Rozpustený bol po invázii vojsk Varšavskej zmluvy do ČSSR.

20) Klub Angažovaných Nestraníkov (KAN) – jedna z hlavných nezávislých organizácií, ktoré vznikli počas Pražskej jari. Rozpustený po invázii vojsk Varšavskej zmluvy do ČSSR.

Vlastne v období, keď zastával tie funkcie, vložil do pokladne ÚV viac ako milión korún, vlastne z toho dôvodu. Ďalej mi spomínal priebeh vlámania, ktoré sa uskutočnilo v dome, kde teraz býva, a ktoré omylom urobili v inom byte, ako sa plánovalo. Konkrétne sa mali vlámať do jeho bytu, ale zlodej vošiel do bytu sekretárky Ústredného výboru, nejakej Heleny Vavrovej, ktorá býva na prízemí toho domu. Omyl vznikol preto, že dom je položený na horskom svahu a od ulice sa dá rozoznať prízemie od 1. poschodia ako podlažie. Ale od strany záhrady, teda od tej strany, od ktorej vošiel do bytu zlodej, sa nachádza akoby dodatočné podlažie vyplývajúce z rozdielu vyvýšenia medzi ulicou a záhradou. Takže okno Novotného na prvom poschodí od ulice sa zo záhrady javí ako okno na 2. poschodí. Zlodej vošiel do domu, vyšiel na 1. poschodie a bol presvedčený, že vchádza k Novotnému. Ale vošiel k pani Vavrovej. Vtedy boli tej pani Vavrovej ukradnuté mnohé veci, škoda bola odhadnutá na 30 000 korún, ale divné, že nezmizol celý rad cenných vecí, hodnotných vecí, ale ukradnuté boli magnetofónové pásky, nahrané pásky, nedotknuté boli napr. čisté pásky. Prehľadali materiály, dokumenty, ktoré tá pani mala, a hodili ich na zem. Ale prezident v rozhovore s kapitánom vyšetrojúcim ten prípad zistil, že dokumenty musel zlodej, či zloději, pred ich rozhodnutím na zemi dôkladne prezrieť. Je dosť divné, že sa to stalo napriek tomu, že prezident má ochranu, keď, ako Novotný hovorí, okrem štátom vyplácanej penzie má k dispozícii osobné auto, šoféra a osobnú ochranu. Aj keď má teda tú osobnú ochranu, vlámanie sa uskutočnilo. Vlamanie sa odohralo aj v dome jeho syna, odkiaľ zmizli okrem nejakých hodnotných predmetov rodinné fotky Novotného s jeho deťmi, fotky z oficiálnych slávností, na ktorých sa Novotný zúčastnil. V tom druhom prípade je už polícia pravdepodobne na stope zlodějovi, o čom svedčí aj skutočnosť, že sa našli časti garderóby pani Novotnej mladšej, ukradnuté počas toho vlámania. Okrem toho prezident využíva aj domček, takú chatku na Orliku v južných Čechách, ale tvrdí, že tá chatka nie je jeho majetkom, a ja som sa ani nepýtal, či je, ale už tam v nej nebýva, pretože zo začiatku, keď býval v tej chatke, bol vyhľadávaný zahraničnými reportérmi všetkého druhu, že sa tam jednoducho cítil ako vo väzení. Nemohol vyjsť ani do záhradky, keď obzvlášť tí rakúski, západo-nemeckí a americkí reportéri prechádzali dokonca aj oplotenie, vchádzali na pôdu tej usadlosti a robili fotky. K stenám prikladali mikrofóny, počúvali pri dverách, takže prezident sa tam naozaj cítil ako uštvaný pes. Povrávalo sa, že prezident býva najčastejšie na sovietskej ambasáde, že sa pokúša o výjazd do Sovietskeho zväzu, a mne bolo

dokonca priamo povedané, že prezidenta určite v Prahe nenájdem, pretože on je už dávno aj s celou rodinou v Sovietskom zväze. Povedal mi, že od odvolania ho z funkcie nikdy nebol v ZSSR, že býva v tomto dome, využíva prechádzky, chodí na prechádzky, ľudia sa mu klaňajú, že nikto mu nepreukazuje nejaké nepriateľské gestá. Navrhol som mu cestu do Poľska, že ho pozývam k sebe, predseda beh udalostí sa i tak dokončí, či už on bude v Prahe alebo v Poľsku. Odpovedal mi, že oni mu to teraz nedovolia. Výraz „oni“ nijako nespresnil, že koho mal na mysli, ale je jasné, že ide o terajšiu vládu. Počas toho rozhovoru si uvedomil, že je to pre mňa nepochopiteľné, ako mohlo dôjsť k takému prevratu, prečo sa proti tomu nepostavil, keď videl, že to naberá taký spád.

Povedal mi, že mohol všetkému zabrániť, že predseda mal k dispozícii armádu, ZNB, milíciu. Predsa len jeho protivníci pripravili celú záležitosť nielen zákerne, ale aj presne, takže skôr, ako bol odvolaný z funkcie tajomníka a člena predsedníctva, obvinenia proti nemu sa už šírili po celej krajine. Uvedomoval si, že v tomto štáte má skupinu priaznivcov a podobne aj veľkú skupinu odporcov, politických. Že teraz zdvihli hlavy v štáte reakčné živly, revizionistické živly, sionistické živly a že keby sa vtedy rozhodol použiť vojsko alebo políciu na potlačenie toho hnutia, muselo by v štáte dôjsť k prelievaniu krvi. Tomu chcel za každú cenu zabrániť, a preto že sa necíti byť vinným z uvedených obvinení, nepoužil tie prostriedky, mysliac si, že nejakou cestou normálnych vecných vysvetlení dokáže udržať situáciu, aká bola pred tým. Povedal, že jeho zásadnou chybou, za ktorú by mohol sám seba potrestať, keby mohol, bola kádrová politika v samotnom Ústrednom výbore. Vraví, že podľahol tlakom svojich priateľov poradcov z Ústredného výboru, obzvlášť Hendryka, dovolil, aby do ÚV pribrali celý rad mladých ľudí, nemajúcich skúsenosti so straníckou prácou, s nejakou sedliackou minulosťou. Ľudí, ktorí nezakúsili na svojej koži žiadne rany, ktoré vznikli či už z dôvodu okupácie alebo biedy, či poníženia, ktoré panovali v predchádzajúcich rokoch. To je jeho najväčšia chyba a považuje za svoju povinnosť vysvetliť to pred medzinárodným proletariátom. Spýtal som sa ho, ako sa to mohlo stať, že on do konca nevedel, že sa pripravuje proti nemu niečo také, ako vyhodenie ho z predsedníctva. Veď mal ZNB, predseda tam bola aj rozviedka aj kontrarozviedka a všetky tie orgány, ktoré sa starali o jeho bezpečnosť. Vraví, že ho o tom informovali, ale že on tým informáciám neprípisoval veľký význam. Vôbec si nepredstavoval, že niečo také by mohli proti nemu zosnovať. Ale povedal mi, predseda ak mám čisté ruky, ak som nikomu nič zlé neurobil, ak som sa predseda neobo-

hacoval v tej funkcii, lebo som všetko robil tak, aby som všetkých maximálne uspokojil, tak nemôžu mať proti mne žiadne argumenty, ktoré by im dovolili odvolať ma z funkcie. Hovorí, že on stále trpezlivo hodnotil situáciu. Vrávi, že Československo nie je nejakým štátom oddeleným od sveta oceánom, ale že sa nachádza konkrétnych geografických podmienkach a v konkrétnej politickej situácii a že na základe toho musí spolupracovať so všetkými socialistickými štátmi.

Spolupracovať na realizovaní spoločnej politiky, že on ten pohľad reprezentoval a že terajšia stranická vláda chce vlastne ten pohľad zvrhnúť. Vrávia, že Československo môže byť úplne nezávislé, absolútne nepodriadené nejakým zásadám socialistickej spoločnosti a že to je niečo, čo hrozí nám všetkým.

Hovoril, že list piatich strán vyslaný Ústrednému výboru KSČ z Varšavy zapôsobil povzbudivo na činy revizionistov v lone ÚV a že po tom liste začínajú trochu viac uvažovať o svojich krokoch vo vnútornej ako aj zahraničnej politike. Vrável, že on sám by sa podpísal pod prehlásenie podpísané v Bratislave. Ale potom začal pochybovať, či bude také prehlásenie plne rešpektované. Hovoril, že tlač, rozhlas a televízia naďalej nepodliehajú cenzúre a že sa dajú pomocou týchto prostriedkov šíriť rôzne apolitické pohľady. Napokon sám som bol svedkom zbierania podpisov v Prahe, podpisov v petícii žiadajúcej úplné informovanie spoločnosti o priebehu rokovaní v Čiernej,²¹⁾ ako aj o priebehu rokovaní v Bratislave.²²⁾ Sedelo tam päť viac alebo menej zarastených chlapíkov, medzi nimi jedno dievča, stolík mali vystavený na chodníku a okolo neho hromada ľudí, lebo každý bol zvedavý, čo tam píšu a neskôr zistili, že tam dávajú len ceruzku a list papiera a kážu im to podpísať. Záujem bolo o to asi ako o odpustové predstavenie a nie o nejakú politickú akciu. V každom prípade zo Staromestského námestia urobili tribúnu slobody najčastejšie o 19 hod., keď som v Prahe videl také plagáty, že dnes o 19 hod. stretnutie na Staromestskom námestí. Príďte všetci na demonštráciu, žiadame slobodu informácií o rokovaníach v Čiernej, o rokovaníach, (nekončí). Je zaujímavé, že tie plagáty boli robené na obyčajnom baliacom papieri veľkého formátu, vlastnoručne písané nejakým technickým perom, ale ručným. Napísané boli po česky, po anglicky a po holandsky. Zvlášť ma zaujíma, prečo po holandsky, ak berieme do úvahy politické vzťahy v Československu. Tak

možno, ako si teraz pamätám, vyzeral rozhovor s prezidentom Novotným. Hoci na koniec treba podotknúť, že prezident sa v istom momente na konci rozhovoru, ktorý trval viac ako 3 hodiny, ku mne nachýlil a hovorí, mám k tebe jednu prosbu. Odkáž to všetko, čo som ti hovoril, najmä to, ako som postupoval v dňoch prevratu, súdruhuvi Gomuškovi a ak sa nedostaneš k nemu, tak súdruhuvi Kliszskovi.²³⁾ Chcem, aby o tom vedeli, aby ma chápali.

Mal som pocit, že Novotný nepočíta s nejakou ozbrojenou pomocou alebo takým niečím. Ale počíta s akousi morálnou podporou jeho postoja, chce, aby ho ten, kto bol rovnako jeho priateľom v predchádzajúcich rokoch, aby takto vyjadril trvanie toho citu na ďalšie obdobie a aby ho nejakou morálne podporil. Napokon, v rozhovore so mnou Novotný často spomínal svoj vzťah ku Gomuškovi, že si veľmi dobre rozumeli. Uviedol aj celý rad mien z nášho Ústredného výboru, spomínal stretnutia s nimi, či už počas pobytu v Poľsku, alebo počas ich pobytu za hranicami zo stretnutí v hlavných mestách iných socialistických štátov. To je viac-menej všetko, čo si v tejto chvíli pamätám.

A. – V akej nálade ste sa rozlúčili? S čím počítate?

S. – Novotný možno nepočítal s návratom do vlády, do takej vlády, akú mal pred tým, ale počítal s tým, aspoň by chcel, myslí, že sa mu to podarí, počítal s návratom do práce v Ústrednom výbore. Myslím, napokon on sám mi to povedal, že keď sa stretneme nabudúce, aby sme sa už nestretli v takých podmienkach ako teraz. Z toho mi vyplýva, že počítal s tým, že predsa len sa vráti do nejakého stranického úradu.

A. – Ako hodnotí aktuálnu vnútornú situáciu, poriadok, bezpečnosť v štáte?

S. – Vrávi, že čo sa týka vnútornej situácie poriadku v administrácii, predovšetkým z práce bolo prepustených veľa ľudí. Z toho pohľadu je to kritická situácia. Hovorí, že mnoho ľudí, ktorí mali za mojej éry nejaké dôležité funkcie, boli prepustení z práce bez toho, aby im zabezpečili ďalšie prostriedky na živobytie. Vraj viac ako 20 vyšších pracovníkov rôznych orgánov spáchalo v poslednej dobe samovraždu, alebo zahynulo za zvláštnych okolností. Z práce prepustili aj mnoho príslušníkov VB a milície. Autorita tých orgánov v spoločnosti sa úplne zrútila. Príslušník, čo som napokon aj sám videl v Československu, je zriedkavým príkladom. Môžete stretnúť všetkých, ale

21) Medzi 29. júlom a 1. augustom 1968 sa v Čiernej nad Tisou uskutočnili sovietsko-československé „rozhovory poslednej šance“. V ich dôsledku sa vedenie KSČ zaviazalo splniť celý rad záväzkov, ktoré de facto znamenali zrušenie reforiem Pražskej jari.

22) Dňa 3. augusta 1968 sa v Bratislave stretli vedúci „varšavskej päťky“ s vedením KSČ, aby spečatili závery z Čiernej nad Tisou.

23) Zenon Kliszko (1908 – 1989) – poľský komunistický politik. Od r. 1931 člen Komunistickej strany Poľska, od r. 1942 člen Poľskej robotníckej strany (neskôr PZRS). V rokoch 1957 – 1970 bol tajomníkom ÚV PZRS, 1959 – 1970 člen politického byra ÚV PZRS. V decembri 1970 riadil útoky proti štrajkujúcim robotníkom v Gdaňsku a Gdyni (pozn. prekladateľa).

v Československu je hádam viac černochovo ako policajtov. Počas svojej 1300 km cesty som nemal cestnú kontrolu. V súčasnosti v tlači nachádzam výpovede dôstojníkov bezpečnosti, ktorí hovoria o pohrdavých, arogantných a impertinentných postojoch obyvateľstva k predstaviteľom vlády. Tí dôstojníci sa dožadujú, napokon veľmi kultúrnym spôsobom, vysvetlenia spoločnosti, že predstavitelia zákona, predstavitelia vlády plnia svoje funkcie podobne ako každý iný obyvateľ a že chcú ich plniť správne. No a čo sa týka poriadkových orgánov

v štáte, tak skutočne je to nezávideniahodná situácia.

Ale v novinách je „Čierna kronika“, ktorá prináša správy o násilniach, prepadoch, o čisto kriminálnych priestupkoch všetkého druhu a v niekoľkých prípadoch o chytení páchatel'ov. Takže bezpečnostný aparát je teraz ohromne zredukovaný a podľa môjho názoru nie je dokonca ani schopný plniť úlohy, ktoré od neho vyžaduje normálna spoločnosť.

RESUME

The undelivered message.

Report of Antonín Novotný on Prague Spring of August 1968

Antonín Novotný became the First Secretary of the Central Committee of the Czechoslovak Communist Party in March 1953 and in November 1957 in addition he was elected for President. At the beginning he seemed to be a skilful political player but later on he was unable to face changes in the society. Czechoslovak writers' criticism of the cultural politics in June 1967 and student strike in November 1967 forced the Central Committee of the Party to replace Novotný with the reform-oriented Alexander Dubček. The reformatory course of the new Czechoslovak government appeared suspicious to its Northern neighbour and so Poland decided to verify the situation in Czechoslovakia by its own agent network. The secret collaborator „Ster“, an old friend of Novotný and his co-prisoner from Mauthausen, offered his experience and contacts in Czechoslovakia to SB. During his stay in Czechoslovakia in August 1968 he visited also the former President Novotný who was supposed to be a reliable source of information. Novotný, too, intended to make use of that meeting and, with the help of his old friend, to deliver a special message to the Polish Prime minister Gomułka who endeavoured to halt democratic changes in the Czechoslovak society. Novotný reported him the betrayal of some members of the Communist Party who posted him away from all his functions, he rejected bearing responsibility for the political trials (Slánský, Barák) presenting the accused as in fact guilty and deserving the punishments applied. He played the role of a misunderstood and unjustly punished for pure intentions. Novotný openly described his situation expecting Gomułka's support in regaining his former position in Central Committee. It seems, however, that Gomułka had never received his message and after August 21, 1968 the report of „Ster“ lost its value as the invading forces did not count with Novotný in the new government composition.

Štátna a Verejná bezpečnosť v ponovembrovej politike

1.

1990, 13. januára, Praha. Záznam z vystúpenia ministra vnútra Slovenskej socialistickej republiky JUDr. Vladimíra Mečiara na aktíve náčelníkov centrálnych útvarov federálneho ministerstva vnútra, krajských a okresných správ Zboru národnej bezpečnosti.¹⁾

Vážený pane ministře, pánové, ve funkci ministra vnútra nejsem ani 48 hodin.²⁾ Je to krátká doba na to, abych mohl reálně zhodnotit stav, jaký na Slovensku existuje. Ale je to dostatečná doba na to, aby se mohly udělat závěry, prognózy, odhady vývoje v budoucí situaci.

Dříve, než jsme se tu sešli, byla porada ministrů České republiky, Slovenské republiky i federálního ministra. Chci říci, že mezi námi existuje naprostá jednota, názorová shoda na projednávání všech otázek, které jsou předmětem této porady.³⁾ Chci rovněž ujistit, že jsme se dohodli na konkrétním Akčním programu, který se bude realizovat v průběhu nejbližších 14 dnů.⁴⁾ Rovněž

jsme se dohodli, že je nevyhnutelné, aby na úrovni republik i federálních orgánů v minimálním rozmezí 14 dnů byly pravidelné konzultace ministrů, přibližně v rozmezí jednoho týdne všech ostatních náměstků a náčelníků oddělení. Prostě proto, abychom práci trvale zvládli.

Pokud jde o rozsah prací, dala by se charakterizovat asi tak, že je především limitovaná časem. Vlády, které vznikly jako vlády národního porozumění, budou plnit svoje úkoly do voleb.⁵⁾ Po volbách se nedá předvídat politické uskupení, nedá se předvídat nové řešení nově sestavených vlád. Proto chci ujistit, že v tomto časovém limitu, krátkém, který máme k dispozici, chceme úkoly, které nám vyplynuly, splnit.

Tyto úkoly mají v podstatě dva směry činnosti:

Prvým je vyrovnávání se s minulostí. Vyrovnávání se s minulostí znamená, především v oblasti personálně kádrové práce, rehabilitaci všech těch, kterým bylo ublíženo za politický názor, za to, že jim ještě nezemřela babička v zahraničí, kterou nikdy neviděli, nebo z jiných důvodů nesouhlasili se způsoby a omezováním při výkonu služby.⁶⁾

**PhDr. Pavel Žáček, PhD.
Mgr. Patrik Košícký**

1) Záznam z vystúpenia ministrov vnútra ČSSR, ČSR a SSR na aktíve náčelníkov centrálnych útvarov, krajských a okresných správ ZNB „k prejednaniu zamerania činnosti FMV a ZNB v období vlády národného porozumenia“ rozoslal 15. januára 1990 vybraným adresátom „k využitiu a prijatiu opatrení“ náčelník vnútornej a organizačnej správy FMV mjr. JUDr. Václav Novotný (č.j. OV-013/A-90). Editori mali k dispozícii kópiu výtlačku č. 16, ktorý bol určený náčelníkovi správy vyšetrovania ŠTB v Prahe.

2) JUDr. V. Mečiar bol ministrom vnútra SSR od 11. januára do 26. júna 1990.

3) Minister vnútra ČSSR JUDr. Richard Sacher, ktorý na aktíve predniesol vstupný prejav, okrem iného v tejto súvislosti predniesol: „Na základě zhodnocení současného stavu v oblasti vnitřního pořádku a bezpečnosti státu, s přihlédnutím k dosavadním negativním zkušenostem společnosti z činnosti složek resortu FMV a k oprávněným požadavkům veřejnosti na jejich kontrolu a informovanost o jejich činnosti jsme zpracovali materiál k činnosti resortu a jeho složek v období vlády národního porozumění. Předsednictvo federální vlády tento dokument projednalo ve čtvrtek a schválilo... Nové pojetí postavení FMV a bezpečnostních složek a zaměření jejich základních úkolů v období vlády národního porozumění vychází z následujících zásad:

- Bezpečnost chápeme jako službu občanům, lidu a celé společnosti, což se musí promítnout odpovídajícím způsobem v nové právní úpravě;

- ke zvýšení efektivnosti bezpečnostní práce je třeba daleko šířeji než dosud aplikovat nejnovější vědecké poznatky a využívat moderní technické prostředky;

tady si dovolím udělat malou odbočku: když jsem nastoupil do úřadu, očekával jsem, že na stole bude monitor, počítač, který mi umožní kvalifikované vstupy do struktur, do databázových souborů – já jsem měl na stole hodiny;

- při výběru a přijímání nových příslušníků Bezpečnosti budou především rozhodovat morální kvality, občanská bezúhonnost a odbornost, bez ohledu na politickou příslušnost;

- jedním ze základních předpokladů právních jistot občanů musí být trvalé zvyšování úrovně odbornosti a právní kultury příslušníků Bezpečnosti, formování jejich právního a odborně bezpečnostního vzdělání;

- důležitou zásadou je vyloučení jakékoliv politické činnosti v rámci resortu FMV a všech jeho bezpečnostních složek; bezpečnostní politika v našem resortu bude bezpečnostní politikou nikoli strany – jakékoliv strany – ale bude bezpečnostní politikou vlády;

- dále jde o posílení sociálních a právních jistot příslušníků Bezpečnosti s vědomím, že jejich služba je spojena i s ohrožením života a jejich zdraví;

- zabezpečení širší informovanosti veřejnosti o skutečné podstatě, smyslu a výsledcích práce Bezpečnosti.“

4) Vo svojom vystúpení sa o tom zmienil aj minister vnútra ČSR JUDr. Antonín Hrazdírka: „Ministerstvo pak nadále musí zabezpečovat realizaci bezpečnostní politiky státu v oblastech koncepčních, programátorských, koordinačních a ostatních činností, příslušejících centrále. Bezodkladně, vedle oblasti organizační a řídicí, je třeba zajistit a plnit úkoly na úsecích legislativním, personálním a dalších... Hovořím-li o právních normách, kde nás čeká řada úprav a novelizací, budeme dbát, aby v nich byla zakotvena, ale také následně v praxi uplatňována zásada, že Veřejná bezpečnost bude svoji činnost vykonávat a rozvíjet pouze v rámci zákona a pod společenskou kontrolou zastupitelských sborů. Tyto a další zásady byly zahrnuty do materiálu Principy činnosti v ministerstvu vnútra České republiky v období do voleb do zastupitelských sborů a staly se i základem našeho Akčního programu ministerstva, který byl předložen vládě České republiky.“

5) Vláda národného porozumenia v Česko-Slovensku bola ustanovená 10. decembra 1989. Predsedom bol Marián Čalfa. Okrem federálnej vlády národného porozumenia existovali aj dve národné, v Čechách vedená Petrom Pithartom a na Slovensku vedená Milanom Čičom. Vláda bola pri moci do 27. júna 1990, keď ju nahradila takzvaná Vláda národnej obete vedená rovnako Mariánom Čalfom.

6) Pravdepodobne išlo o narážku na stále platné nariadenie ministra vnútra č. 15/1975, ktorým bol upravený služobný a súkromný styk so zahraničím a cudzincami a spoločný rozkaz ministrov vnútra ČSSR, ČSR a SSR č. 15 „Opatření k zamezení nežádoucích soukromých styků příslušníků Sboru národní bezpečnosti, Pohraniční stráže a vojáků z povolání vojsk ministerstva vnútra“ z 28. 12. 1978.

Realizace oddělení se od minulosti znamená i rozchod se všemi, kteří v řadách příslušníků Sboru národní bezpečnosti porušovali zákon. Otevřeně o těchto otázkách hovořím proto, že ony se konkrétními způsoby a metodami řešit a projednávat budou. Chci vám slíbit (slíbil jsem to předsedovi vlády, a chci se s tím vyrovnat ve svém svědomí bez ohledu na to, jaká bude budoucnost po skončení tohoto funkčního období), že upevníme platnost zákona a panství zákona nad všemi. S výjimkou ústavních činitelů neznám nikoho, kdo by nemohl být orgány Bezpečnosti brán k zodpovědnosti v rámci výkonu činnosti. I tam, kde se v minulosti vytvářely takové osobní vztahy, které narušovaly výkon práce, můžete se všichni k věcem vrátit, pokud nejsou promlčené, ve vztahu k veřejným činitelům, můžete všechny věci obnovit. Podporu ministra budete mít.

Dále chci říci, že vyrovnávání se s minulostí znamená i zásah do funkcí na různých strukturách. Chci požádat lidi, kteří jsou si vědomí odpovědnosti právní nebo politické většího rozsahu (nejde o nějaké drobnosti a nikdo vás nebude odsuzovat za to, že je členem strany a že v tom systému působil, pokud nenarušoval zákon), aby odstoupili ze své funkce dobrovolně. O co jde. Setrvávání v těchto funkcích vede k tomu, že se zintenzivňuje zápas o Bezpečnost, že se zanášejí dovnitř i do vlastních řad takové nové prvky, že intenzita odporu jedné i druhé strany vede k tomu, že rozkolísáváte celý systém služeb. To potom vede k tomu, že značná část Sboru jde do pasivní rezistence. Formálně se vykonává služba, ale fakticky se neslouží. Všude musí být radikálně zabezpečena veškerá činnost. Garantuji každému, že pokud nebude brán k trestní odpovědnosti a bude spadat do mé působnosti, že nikdo nezůstane bez práce a dříve, než bude mít náhradní práci[,] ze Sboru neodejde.⁷⁾

Toto Vám dávám jako svůj čestný závazek. Chci jej vůči vám dodržet. Ale negarantuji nikomu, že se vyhne odpovědnosti za porušení zákona. Ta platí pro mne, zákonnost platí pro každého.

Dále – pokud jde o rozchod s minulostí a vyrovnávání se s touto skutečností – předpokládám, že na Slovensku budeme mít krátký časový úsek na provedení všech opatření. Tento týden obdrží náčelníci dopis adresovaný jim i příslušníkům, ve kterém umožním, aby se uskutečnila shromáždě-

ní příslušníků (uvážíme, zda s náčelníky nebo bez nich), kterým jim přiznám petiční právo obrátit se na ministra s jakýmkoliv názorem, požadavkem, návrhem včetně návrhů na řešení kádrových otázek. Nepůjde o trvalou věc, půjde o věc časově omezenou, protože všechny změny musí být dokončeny nejpozději do tří měsíců. Nemohou trvat déle. My si pro výkon služby nemůžeme dovolit rozrušit vztahy ve vnitru jako tomu bylo například v roce 1970 při prověrkách tak, že zůstaly narušeny dodnes.⁸⁾

To jsou věci, které se musí čestně a rychle vyřešit. Toto petiční právo, které bude přiznáno, bude organizačně zabezpečeno tak, že na úrovni ministra se vytváří skupina nezávislých odborníků specialistů, ze kterých většina nebyla dosud příslušníky Sboru, kteří budou tyto věci prověřovat. Budou to již noví pracovníci ministerstva vnitra. Garantovat mohou slušnost, zákonnost. Míru zodpovědnosti musí nést každý sám. Neříkám, že se to bude týkat všech. Zatím, podle zprávy z pátečního jednání a informací, které jsem dostal, více jak třetina náčelníků na Slovensku byla vyslovena nedůvěra z okresních oddělení.⁹⁾ Bude se analyzovat a budou-li prokázány důvody, budeme se tím zabírat. Nebudou-li důvody prokázány, nebudeme dělat závěry.

Oddělení od minulosti je nevyhnutelné proto, že jste orgánem a zůstáváte orgánem státní moci, jste a zůstanete orgánem, který bude zabezpečovat styk nejen s veřejností, ale s těmi nejzákladnějšími kriminálními živly, je jasné, že jako orgán státní moci budete napadáni, ale chceme celou věc udělat proto, abychom vás mohli potom chránit. Tedy po oddělení, získání jistoty, že je tam drtivá většina čestných lidí, protože dnešní poměr si nikdo netroufá odhadnout, do jaké míry deformace zasáhly bezpečnostní aparát, chceme vás chránit. Chceme vás chránit politicky, sociálně i jinak. Proto říkám, že může jít na Slovensku o akci, která nesmí trvat déle než tři měsíce. Čím kratší dobu, tím lépe, budeme mít čas na práci.

Za druhé, pokud jde o otázku budoucnosti. Ta je postavena tak, že i při tom krátkém časovém sledu, který máme k dispozici, musíme udělat opatření k přestavbě celého bezpečnostního aparátu. Přizpůsobení se novým politickým realitám, novým funkcím. Tato opatření budou v oblasti legislativy, už o nich mluvil pan ministr¹⁰⁾ a záměr bude tako-

7) Odchod příslušníků Zboru národnej bezpečnosti bol upravený § 98 zákona č. 100/1970 Zb.

8) Vo všeobecnej rovine porov. MAŇÁK, Jirí: *Čistky v komunistické straně Československa 1969 - 1970*. Praha 1997.

9) Okresné správy ZNB boli riadené spoločným rozkazom ministrov vnútra ČSSR, ČSR a SSR č. 8/1977 v zászade v sídlach okresných národných výborov. Porov. PEŠEK, Jan - LETZ, Robert: *Štruktúry moci na Slovensku*. Prešov 2004, s. 615.

10) Federálny minister vnútra Sacher vyhlásil: „Kromě ústavní úpravy postavení a pravomoci zpravodajských složek bude potřebné přijmout i nezbytnou zákonnou úpravu, která bude obsahovat zejména:

- okruh subjektů oprávněných používat zpravodajsko technické prostředky a taxativní stanovení důvodů pro jejich použití;
- zásadu, že platnost směrnic, které s ohledem na jejich povahu nelze zveřejnit, podléhá souhlasu ústavního soudu;
- podmínku, že použití zpravodajsko technických prostředků je možné jen se souhlasem územně příslušného prokurátora, případně soudu;
- zásadu, že zpravodajsky získané informace lze použít výlučně k cílům stanoveným v zákoně; jiné použití považovat za trestné;
- zásadu, že kontrolou zpravodajské činnosti je pověřen parlamentní výbor.“

vý, abyste se na nich mohli podílet v co největším rozsahu. Nebude to záležitost aparátu. Bude to záležitost Bezpečnosti jako celku. Uspořádáme případně veřejnou diskusi, nebo cokoli, abyste měli možnost se vyjádřit. Nemyslím si, že by Bezpečnosti pomohlo, kdybychom jen vyměnili lidi a ponechali starý systém kádrové práce.¹¹⁾ Podstatně se změní celý rozsah vzdělávání, systém přípravy lidí i hodnocení lidí. Konkrétně jsme se dohodli, že po ukončení prověřkové etapy bude prověrka znalostí, fyzické zdatnosti i některých dalších testů tak, abychom měli jistotu, že i odborně jsme na výši a že budeme schopni plnit úkoly. Kde budou chyby, budeme se snažit je odstranit.

Dohodli jsme se, že k zlepšení situace v Bezpečnosti bude nutné urychleně přijmout řadu opatření v oblasti materiálně technického zabezpečení, jež považují za stav, který znevažuje úroveň této služby a poslání příslušníků. Skupiny, se kterými bojujete, jsou vybaveny lépe. Byl jsem překvapen – z pohledu z venku jsem byl přesvědčen, že Bezpečnost je silná – jak jste slabě technicky zabezpečeni. Okresní oddělení nejsou vybavena ani na úrovni JZD [jednotných zemědělských družstev] a drobných provozoven národních výborů v technickém zabezpečení. Tak tomu nemůže nadále být. Co dáme tomu příslušníkovi? Pouta a obušek, pistoli a uniformu? To jsou prostředky výkonu služby? Takže toto chceme velmi účinně a rychle měnit. V tomto směru se zavazují, že budu působit na vládní orgány a Slovenskou národní radu, aby se touto situací zabývaly.

Hodnotili jsme zároveň situaci v obsahu a úrovni toku informací. Dosavadní manuální způsob, kterým pracujete, je na úrovni roku 1900. Starý policajt v Rakousku-Uhersku měl k dispozici telefon, měl k dispozici papír a psací stroj. To jsou vaše základní pracovní pomůcky i dnes. Na rozdíl od něj telefon můžete používat jen s určitými omezeními, abyste si nedej Bože za pět korun nezatelefonovali soukromě. Na rozdíl od něho, on měl kolo, vy tam, kde máte rozbité auta, chodíte pěšky. Tak takto se úroveň služby budovat nedá.

Další takový okruh problémů, na který vás chci upozornit – a zároveň vám chci slíbit, že jej budeme řešit – je otázka sociálního postavení příslušníků Bezpečnosti. Někdo pustil zprávu (předpokládám, že to byl záměr), že se bude odnímat hodnostní, že

se bude odnímat věrnostní a některé další náležitosti související s výkonem služby. Znepokojilo mě to, proto jsem navštívil předsedu vlády a všechny místopředsedy okamžitě, jakmile jsem se to dozvěděl, zda se něco takového připravuje. Není to pravda, šlo o falzifikaci údajů. Hůře nebude; zda bude lépe, zatím slíbovat nemohu. Ale určitě se nic nezhorší. Zlepšit se musí celý systém péče o příslušníky a jejich rodiny, který je nedůstojný socialistické společnosti.

Zlepšit se musí otázky vnitřního chodu správ. Považuji za nesprávné, aby na jednoho výkonného příslušníka bylo tolik administrativních pracovníků. Tam bude nutné udělat organizační změny a opatření. V prvním sledu je třeba pracovat. Ne sedět v kancelářích, pít kávu a hodnotit situaci z okna, co si kdo myslí a kde kdo má jaký názor. To je třeba vyřešit.

Pokud jde o politické vlivy, předpokládám, že už nikdy nevznikne situace, aby se v okresech vytvářely trojky nebo dvojky – vedoucí tajemník, náčelník Bezpečnosti, okresní prokurátor a rozhodovali o tom, koho budou stíhat a koho ne, respektive zda se věci rozběhnou a zda se zastaví. Chci vám slíbit, že udělám všechno pro samostatnost orgánů vyšetřování s tím, že jakmile k nim budou intervence, požádám, aby mi hlásili osobně a přes vládu budu dělat zásahy vůči každému, na jakékoli úrovni, kdo vám bude dělat zásahy do vyšetřování. Jste nezávislí, samostatní, vázání zákonem, a tomu podléháte. Je tam dozor prokuratury, a to je jediný dozor, kterému podléháte. Žádný jiný neexistuje. Nebudeme jej uznávat.¹²⁾

Pokud jde o kontrolu veřejnosti a všechno ostatní, stanovisko k odborům apod. Chápu, že když zanikla stranická organizace, s jejíž pomocí jste se mohli neformálně setkávat, že vznikají sociální obavy, že na ně reagujete, ale odborové hnutí v té podobě, v jaké existuje v ostatních organizacích, v Bezpečnosti nikdy nesmí být.¹³⁾ Velitelskou pravomoc narušovat nemůže. Právo stávky jim nikdo nepřizná, právo na stávku jim nikdo nedovolí. Tedy může vzniknout nějaká unie, shromáždění nebo něco podobného, které bude mluvit o věcech sociálních, které bude mluvit o věcech mzdových, ale ne o výkonu služby. Výkonem služby maximálně přispívat k tomu, aby se zlepšily podmínky. To nemůže nahrazovat žádná organi-

11) Komplikovaný systém kádrové práce v rezortoch ministerstiev vnútra bol odvođený od nomenklátúrneho systému kádrových poriadkov stanovených vedením komunistickej strany. Porov. HRADECKÁ, Vladimíra – KOUDELKA, František: *Kádrová politika a nomenklatura KSČ 1969 - 1974*. Praha 1998, ďalej napr. nariadenie ministra vnútra č. 35/1974, ktorým bola stanovená zodpovednosť služobných funkcionárov, náčelníkov a veliteľov v kádrovej práci a ich právomoc vo veciach služobného pomeru príslušníkov ZNB, spoločné rozkazy ministrov vnútra ČSSR, ČSR a SSR č. 8 „Organizace a postup při výběru a přijímání nových příslušníků Sboru národní bezpečnosti“ z 20. 4. 1983 a č. 2 „Kádrový, personální a sociální rozvoj ve Sboru národní bezpečnosti, Pohraniční stráž a vojskách ministerstva vnitra na léta 1986 až 1990“ z 20. 3. 1986.

12) Porov. napr. § 14 zákona č. 60/1965 Zb. o prokuratúre.

13) Na FMV bol napr. Hlavný výbor KSČ zrušený až rozkazom ministra vnútra ČSSR č. 23/1989 k 31. 12. 1989. Ako akási obranná reakcia naozaj vznikalo odborové hnutie príslušníkov ZNB. Trochu zvláštna je však predstava „neformálneho stretávania“ na pôde základných článkov komunistickej štátostrany.

zace ani hnutí príslušníkov ani jejich snahy uvniť, které jsou naivní.

Dostal jsem v pátek večer dopis, kterým skupina pracovníků ministerstva oznamuje, že se chce zúčastňovat kontroly při zařazování lidí do náčelnických funkcí. Odmítl jsem to. Já přece odpovídám Slovenské národní radě. Je to orgán, který musely zvolit čtyři milióny lidí na to, aby měl právo kontrolovat. Nedovolím žádné skupině příslušníků z aparátu, aby prováděla kontrolu nad tím, jak vykonávám ústavní činnost. A v tomto směru chci, aby byla posílena pravomoc náčelníků okresů a krajů.

Pokud jde o kontrolu veřejnosti, opatření směrem k národním výborům i hnutí Veřejnost proti násilí; bude se dělat, budeme s nimi spolupracovat, ale bude hranice, kde je tato spolupráce možná a kde je zásah již takový, aby narušoval naši jednotu.

Jedna z těchto hranic je apolitičnost bezpečnostního sboru. Pan ministr dal některé náměty, dohodli jsme se dnes na tom, že na Slovensku – a bude se to řešit i celostátně – se uskuteční zasedání politických stran u kulatého stolu. Nemáme právo, a postupovali bychom v rozporu s Ústavou, kdybychom nařizovali příslušníkům, že nesmí být členy žádné politické strany. Je to jejich věc. Nechceme a nebudeme vyvíjet iniciativy na nikoho, aby z komunistické strany vystoupil. To bude rovněž věc jeho svědomí. Žádný rozkaz vás k tomu nemůže donutit. Ale chceme s politickými stranami projednat, aby přijali dohodu, že po dobu výkonu služby se výkon funkcí v politických stranách pozastavuje. Prosím, členem strany si buď, ale nebudeš sedět ani ve výboru ani v ostatních orgánech, protože není možné, aby usneseními politických stran byli příslušníci zavázáni k jinému výkonu služby než určí jeho náčelník a aby některá politická strana takto pronikala do struktury Sboru, respektive aby se k jistě straně chovali příslušníci jinak, než k ostatním obyvatelům. To není možné. Pokud se mnou nesouhlasíte, opravte mě, budu strašně rád, ale takto si myslím, že by to mělo vypadat. Takto bychom političnost a apolitičnost ve Sboru měli chápat.¹⁴⁾

Sbor bude politický v tom smyslu, že bude sloužit lidu. Bude politický v tom směru, že bude přísně a důsledně střežit zákony. Bude politický

tak, že bude jednotný organizačně, funkčně a hlavně akčně. Pokud by toto chybělo, potom by to bylo velmi špatné.

Toto jsou zhruba cíle, které mohu slíbit, že za to období, které mám před sebou splním, bez ohledu na další pracovní určení. Nemyslím si, že jsem ministr na příslušníky. Jsem ministr pro příslušníky. Ale abych mohl tuto úlohu splnit, nejprve se musíme oddělit. A v tom si vzájemně pomůžeme. Děkuji vám.

**2.
1992, marec, Bratislava. Výňatok z druhej časti správy Branno-bezpečnostného výboru SNR o výsledkoch posúdenia činnosti Ministerstva vnútra SR od 17. novembra 1989 na základe poverenia vyplývajúceho z uznesenia Predsedníctva SNR č. 290 z 19. marca 1991 a uznesenia SNR č. 190 zo 7. novembra 1991.**

[...]¹⁵⁾

Postup práce pri vypracovaní záverečnej časti správy bol obdobný, ako pri prvej časti. Predovšetkým sa využili všetky doposiaľ využívané písomné podklady a výpovede predtým pozvaných osôb. Získali sa ďalšie podklady z Ministerstva vnútra SR, FMV a Federálnej bezpečnostnej informačnej služby.

Pred BBV SNR boli vypočúvaní:

1. mjr. JUDr. Ladislav Vranka,
2. npráp. Ján Mano,
3. pplk. JUDr. Ján Patrnciak,
4. por. JUDr. Jozef Škultéty,¹⁶⁾
5. npor. Viliam Pavlík.

Priebeh vyšetrovania je zdokumentovaný nahrávkou na magnetofónovej páske a text je prepísaný. So súhlasom FMV boli poskytnuté BBV SNR výpovede svedkov vyšetrovaných vo veci:

a) podozrenia zo skartácie materiálov na oddelení ŠtB v Trenčíne

1. mjr. JUDr. Leonard Čimo
2. JUDr. Vladimír Chleban ¹⁷⁾
3. Viliam Pavlík

b) odcudzenia materiálov bývalej ŠtB Trenčín

1. prap. Ján Rezník

14) Možno sa to dnes zdá prekvapujúce, ale na prelome rokov 1989/1990 sa viedla celkom vážna diskusia o tom, či namiesto zákazu členstva príslušníkov (a to i ČSLA) v politických stranách neumožniť pôsobenie i iným straníckym subjektom ako len KSČ alebo KSS.

15) Text správy, ktorý nasleduje, je krátený a obsahuje iba časti týkajúce sa problematiky ŠtB. Úplné znenie správy pozri www.nrsr.sk. Pozri tiež redigovaný text správy prevzatý z novín Slovenský denník in: ŠIMULČÍK, Ján: *Dokumenty doby 1990 - 2000*. Prešov 2002, s. 44 - 68. Z priestorových dôvodov boli vyradené aj originálne poznámky, ktoré odkazovali priamo na jednotlivé protokoly o výsluchoch príslušníkov ZNB, články v médiách, zbavenie mlčanlivosti, prípadne vybrané dokumenty z proveniencie MV SR, FMV a FBIS.

16) Do zrušenia ŠtB 14. 2. 1990 slúžil v hodnosti staršieho referenta na Oddelení ŠtB Okresnej správy ZNB (O-ŠtB OS ZNB) v Trenčíne. Služobný pomer ukončil 30. 6. 1990.

17) Do 14. 2. 1990 slúžil v hodnosti majora ako zástupca náčelníka OS ZNB pre ŠtB. Služobný pomer ukončil 2. 7. 1990.

2. npor. Viliam Pavlík
3. prap. Anna Pinková¹⁸⁾
4. JUDr. Jozef Mikšík¹⁹⁾
5. Miloš Jelínek²⁰⁾

c) protiprávneho jednanja príslušníkov na OS ZNB a O-ŠtB Trenčín

1. JUDr. Ján Patrňciak
2. Ján Mano

Vyšetrovanie BBV SNR, Inšpekcie MV SR a Správy Federálneho policajného zboru pre vyšetrovanie referáty v Bratislave a v Prahe bolo zamerané na objasnenie podnetov z podozrenia trestnej činnosti funkcionárov a príslušníkov Ministerstva vnútra SR a Federálneho ministerstva vnútra vo vzťahu k OS ZNB v Trenčíne.

V prvom rade išlo o podozrenie z protiprávneho zrušenia služobného pomeru príslušníka ZNB Jána Manu, ktorého odôvodnenie bolo v rozpore so zákonom o služobnom pomere príslušníkov ZNB, kde sme sa snažili zistiť hlavnú motiváciu pre tento protiprávny akt.

Najzávažnejšie sa ukazuje zneužitie právomoci pri protiprávnom vniknutí príslušníka Inšpekcie MV SR do objektu ŠtB v Trenčíne, ktorá patrila FMV a odcudzenie časti dokumentov z archívu ŠtB. Získali sa aj nové poznatky na objasnenie vytrhnutia strán z registrov ŠtB bývalej XII. Správy v Bratislave a osôb zaevidovaných na týchto stranách.

Priebeh vyšetrovania bol silne poznamenaný záujmom novinárov a niektorých politikov o výsledky a výpovede predvolávaných. Je evidentná snaha všetko zneužívať v rámci politického zápasu. Zverejnenie niektorých mien viedlo viacerých pozvaných k tomu, že odmietli prísť vypovedať pred BBV SNR.

Ako prvého sme pozvali pána I. Horňáka. Prijal pozvánku a prislúbil účasť na vyšetrovaní, ale v sobotu v ten istý týždeň nám oznámil, že nemôže v pondelok prísť do SNR, keďže dostal ponuku pracovať v zahraničí, kam odchádza v nedeľu a vráti sa až o tri mesiace.

Druhý pozvaný svoju neochotu vypovedať pred BBV SNR odôvodňuje tým, že v televízii bol spomínaný, že má podať dôležité svedectvo k osobe pána Mečiara a v týchto súvislostiach že má obavy o svoju rodinu.

Podľa poznatkov, ktoré máme, protiprávne konanie príslušníkov na OS ZNB v Trenčíne a niektorých funkcionárov MV SR nie je ojedinelým javom na Slovensku.

Likvidácia archíválií ŠtB sa takmer všade robila ešte po rozkaze generála Lorenca zo dňa 6. de-

cembra 1989 č. NZ-131/88, ktorým nariadil s okamžitou platnosťou zastaviť vytrieďovanie a ničenie všetkých písomností v pôsobnosti FMV. V tomto období i po ňom bol vytvorený priestor pre krádeže spisov, hlavne z tzv. živých zväzkov spolupracovníkov ŠtB. Toto obdobie využili mnohí ľudia na likvidáciu tých dokladov, ktoré ich kompromitovali a ktoré by im zabránili robiť politickú kariéru. Ako ukazujú doterajšie výsledky vyšetrovania v Trenčíne, bolo to aj obdobie, v ktorom sa vybavovali osobné účty formou úradného úkonu, a to aj za cenu porušenia zákonov.

V prípade protiprávneho postupu pri dočasnom pozbavení výkonu služby a súčasne pri komplexnom služobnom hodnotení príslušníka ZNB Jána Manu, ktorého dôsledkom mal byť dôkaz, že nie je spôsobilý byť ďalej príslušníkom VB, sme zistili toto:

Npráv. Ján Mano, naposledy služobne zaradený na OO VB v Trenčíne, bol rozkazom č. 3 zo 14. februára 1990 OS ZNB Trenčín pozbavený dočasného výkonu služby. Ako dôvod k tomuto paragrafu 171, ods. 1. písm. c Tr. zákona je dôvodné podozrenie zo spáchania trestného činu marenia výkonu úradného rozhodnutia.

Pán Mano sa proti tomuto rozkazu odvolal 27. februára 1990, na základe čoho odvolací senát pri Krajskej správe ZNB v Bratislave jeho odvolaniu vyhovel po tom, ako zistil, že ide o vykonštruovanú a tendenčnú záležitosť, ktorá nie je v súlade s právnymi normami.

Keďže tým boli vylúčené právne dôvody na takýto postup voči pánovi Manovi, musíme pripustiť, že jediným dôvodom takéhoto postupu Inšpekčnej skupiny MV SR bolo to, že pán Mano začiatkom januára 1990 napísal list, ktorý odoslal pánovi Dubčekovi, pánovi Čičovi a na prezidentskú kanceláriu. V tom liste uvádzal, že sa dozvedel, že pán Vladimír Mečiar má byť menovaný ministrom vnútra, čo by sa podľa jeho mienky nemalo dopustiť. Na tento list sa pána Manu vypytovali členovia Inšpekčnej skupiny MV SR kpt. Čimo, v ďalšom liste zo 14. februára 1990, ktorý zaslal tým istým adresátom. Otvorená výhrada voči menovaniu pána Mečiara ministrom vnútra SR bola zrejme dôvodom pre jeho prepustenie zo služieb VB, ako to v závere komplexného služobného hodnotenia navrhoval pán Čimo.

Je dôvodné podozrenie, že pán Mečiar ako minister vnútra SR zneužil svoju právomoc a viedol členov Inšpekcie MV SR k protiprávnym rozhodnutiam so zámerom pomstiť sa príslušníkom VB, ktorý mal výhrady voči jeho menovaniu ministrom.

18) Do 14. 2. 1990 slúžila v hodnosti referenta spisov na O-ŠtB OS ZNB v Trenčíne. Služobný pomer ukončila 31. 12. 1992.

19) Do 14. 2. 1990 slúžil v hodnosti kapitána ako starší referent na O-ŠtB OS ZNB v Trenčíne.

20) Do 14. 2. 1990 slúžil v hodnosti poručíka ako referent na O-ŠtB OS ZNB v Trenčíne. Služobný pomer ukončil 31. 12. 1992.

Pán Mano k tejto záležitosti vypovedal pred vyšetrovateľmi Správy Federálneho policajného zboru, kde predložil aj fotokópiu všetkých dokladov vzťahujúcich sa k výpovedi a vypovedal aj pred BB výborom SNR. Protiprávnosť jednanja Inšpekcie potvrdil mjr. JUDr. Ladislav Vranka, predseda odvolacej komisie pri KS ZNB, na ktorého bol robený nátlak, aby potvrdil rozhodnutie náčelníka OS ZNB v Trenčíne.

Oveľa závažnejšie sú záležitosti protiprávneho vniknutia príslušníka Inšpekcie MV SR do objektu FMV a odvezenie archiválií ministromi vnútra SR.

Podľa všetkých doterajších zistení, dňa 26. januára 1990 bol starší inšpektor MV SR kpt. JUDr. Leonard Čimo pozvaný k ministromi vnútra pánovi Vladimirovi Mečiarovi, ktorý ho informoval, že v Trenčíne v tzv. Tisovej vile, kde bolo pracovisko O-ŠtB, sú skartované nejaké písomnosti. Povedal, že túto informáciu dostal od por. JUDr. Jozefa Škultetyho, ktorý vo svojej výpovedi uviedol, že pri stretnutí s pánom Mečiarom začiatkom roka 1990 hovoril mu aj o skartácii spisov ŠtB. Uviedol aj podrobnosti a to, že dvoma autami odviezli písomnosti do BOBOT, kde ich zošrotovali v papierni, časť sa spálila neďaleko Trenčína a zbytok sa skartoval na skartovacom stroji v priebehu dvoch dní a dvoch nocí.

iných priestorov boli v zapečatenom púzdre, pod pečatou číslo 029, ktorá bola na meno kpt. Jozefa Mateja. Pri kontrole sa nezistili žiadne závady, ani žiadne stopy po šrotovaní papierov. Po prehliadke bol urobený zápis, ktorý podpísali všetci prítomní a ktorý je uložený v archíve Inšpekcie MV SR.

V zápise však nie je uvedené, že pán Čimo našiel v zámku plechovej skrine v kancelárii náčelníka ŠtB kľúče a po otvorení skrine našiel v nej písomné materiály. Bolo tam okolo 18 obalov so spisovým materiálom tajných spolupracovníkov ŠtB. Všetky spisy odovzdal svojmu vodičovi pánovi Rezníkovi, ktorý ich odniesol do auta. Tieto skutočnosti potvrdzuje npor. Viliam Pavlík a prap. Ján Rezník.

Za prítomnosti pána Kuchárika pán Čimo všetkým povedal, že tieto materiály odovzdá ministromi vnútra pánovi Mečiarovi. Všetci to len vzali na vedomie.

Pán Čimo s pánom Rezníkom odišli z Trenčína o 5:00 hodine do Bratislavy. Po ceste sa nikde nezastavili, o 7:00 hod. odovzdal pán Čimo tieto materiály vo vile MV SR na Partizánskej ulici pánovi Mečiarovi. Túto skutočnosť potvrdzuje aj vodič prap. Ján Rezník.

Z inšpekcie MV SR sa tejto akcie nezúčastnil nikto iný. Proti týmto získaným informáciám neboli doposiaľ vznesené žiadne presvedčivé argumenty.

Aj keby sme prijali tvrdenia pána Mečiara, že on pána Čimu do Tisovej vily neposielal, že to bola jeho osobná iniciatíva, fakty hovoria o tom, že pán Škultety dokázateľne informoval len pána Mečiara o ničení archívu ŠtB v Tisovej vile a potvrdené je aj to, že pán Mečiar spisový materiál prijal a nezistili sme, že by bol dal príkaz pánovi Čimovi tieto materiály bezodkladne vrátiť tak, ako to predpisuje paragraf 5 zákona č. 102/1971 Zb. o ochrane štátneho tajomstva. Nezistili sme ani to, žeby bol pán Čimo za tento čin potrestaný, ale naopak, v nasledujúcom období bol povýšený a 15. februára bol vymenovaný za náčelníka Inšpekcie MV SR.

Z uvedeného je jasné, že pán Čimo na príkaz, resp. so súhlasom ministra vnútra SR, pána Mečiara, vnikol do objektu patriaceho FMV, odtiaľ odniesol spisový materiál patriaci k dokumentácii spolupracovníkov ŠtB v Trenčíne. Tento tajný materiál odovzdal osobe, ktorá nebola určená k manipulácii s takýmto materiálom.

Podľa výpovede pána npor. Viliama Pavlíka z Tisovej vily sa odnášali písomnosti aj v nasledujúce dni, keď začala svoju pôsobnosť skupina inšpektorov Inšpekcie MV SR. Plánovaná previerka OS ZNB v Trenčíne začala 29. januára 1990 a bola zameraná na objasnenie udaní na bývalého okresného náčelníka OS ZNB pplk. JUDr. Jána Patrčičiaka a na riešenie prípadu nprap. Jána Mana.

Príjmení MEČIAR		Jméno <i>Vladimír</i>		Přezdivka	Data nar. <i>2.6.1944</i>
Pohlaví <i>M</i>	Stát. přísl. <i>CS</i>	Místo nar. <i>Evrosín</i>			
Důvod evid. <i>M 2 8 1 4 2 4</i>	R. Č. <i>4 2 4</i>	Útvar <i>ŠtB Blava 3 1</i>	Odb. <i>3 0</i>	Odd. <i>0 0</i>	
Datum <i>21.3.1992</i>	Príjmení prac. <i>Mano</i>	Linka	č. sl. p.		
Důvod evid.	R. Č.	Útvar	Odb.	Odd.	
Datum	Príjmení prac.	Linka	č. sl. p.		
Důvod evid.	R. Č.	Útvar	Odb.	Odd.	
Datum	Príjmení prac.	Linka	č. sl. p.		
OST	Útvar	Č. j.	Ukončeno		
ČVS:	Útvar	Príjmení prac.			
Arch. č. <i>46697</i>	Útvar <i>B. Syst. 3.2</i>	Problém.	Souhlas		
Arch. č. <i>V-1399</i>	Útvar <i>B. Syst. 3.2</i>	Problém.	Souhlas		
I. S. SNB	S. SEP	OZNK	ZS. GŠ	Datum <i>0.5.1990</i>	

MV č. skl. 742

Kópia evidenčnej karty vedenej na Vladimíra Mečiara v 70. rokoch. Zdroj: AMV ČR.

Pán Čimo odišiel do Trenčína spolu s vodičom prap. Jánom Rezníkom na aute značky Volga ŠPT BAP 68-13 okolo 21:30 h. Do Trenčína prišli okolo 22:30 hodiny a najprv sa zastavili na OS ZNB, kde cez operačného dôstojníka nechal pán Čimo zavolať povereného náčelníka OS ZNB pána pplk. Kuchárika a neskôr kpt. JUDr. Viliama Cvorenkára, npor. Jaroslava Svrbika, npor. Viliama Pavlíka a por. Rudolfa Beláka.

Vilu komisionálne otvorili 27. januára 1990 o 00:05 h., kľúče od dverí jednotlivých kancelárií a

Doposiaľ nebola uspokojujúco vysvetlená záležitosť vytrhnutia strán z archívnych a registračných protokolov bývalej XII. správy v Bratislave.²¹⁾

Požiadali sme Federálnu bezpečnostnú informačnú službu v Bratislave, aby nás priebežne informovala o nových zisteniach.²²⁾ Obdržali sme správu, že na FMV vo fonde „Z“ sa našli dve evidenčné karty na meno JUDr. Vladimír Mečiar.²³⁾

Prvá karta dokazuje, že je menovaného, ktorý bol v roku 1970 trestne stíhaný podľa § 9 odst. 2 Tr. zákona za hanobenie republiky a jej predstaviteľa. Íšlo o rozširovanie letákov po auguste 1968, ktoré sa pánovi Mečiarovi dostali na stôl záhadným spôsobom. V protokole sa uvádza obhajoba pána Mečiara týmito slovami „...tieto letáky som našiel na svojom stole. Po mojom odchode bola kancelária otvorená. Voľný prístup do nej mali všetci pracovníci OV (ČSZM), ako aj časť členov Predsedníctva OV KSS... dal som okamžitý príkaz na ich spálenie.“²⁴⁾

Trestné stíhanie bolo 8. novembra 1971 zastavené pre nedostatok dôkazov a na menovaného bol založený pozorovací zväzok reg. č. 12398 s krycím menom Satelit, ktorý bol v roku 1973 zrušený. V roku 1974 bol na O-ŠtB v Trenčíne založený nový pozorovací zväzok reg. číslo 0874724, ktorý bol v roku 1976 archivovaný pod arch. č. 26 313 a menovaný bol vyradený z evidencie nepriateľských osôb.²⁵⁾

Druhá karta dokazuje, že O-ŠtB v Trenčíne založila zväzok s registračným číslom 31048 na osobu V. Mečiara, ktorý bol neskôr archivovaný pod č. 97472 v Bratislave. Keďže toto archívne číslo je číslom z archívneho protokolu spolupracovníkov vieme, že išlo o zväzok niektorého typu spolupráce (agent, dôverník, kandidát tajnej spolupráce, pre-

JUDr. M E Č I A R Vladimír příjmení a jméno		26 7 1942 data narození	
Mečiar M dřívější jméno	ČSSR CSK státní občanství	Zvolen místo narození	
Trenčín, Sovietskej armády 39 bydliště			
úradník		právnik	
původní povolání SKLOOBAL Nemšová		nynější zaměstnání	
kde je zaměstnán			
registrační číslo svazku 31048	součást v odboru / oddělení a / kde je svazek vedený OŠtB Trenčín kpt. Hornák	archivní číslo svazku 97472 26313	místo uložení svazku klova 90 Bžlava 90 051070

požičateľ bytu [majiteľ prepožičaného bytu]).²⁶⁾

Z počítačovej databázy CRS (Centrálneho registra zväzkov) vedenej na FMV vyplýva, že tento zväzok bol zväzkom KTS v problematike pravícových oportunistov pod heslom „DOKTOR“. Bol založený 1. marca 1985 a archivovaný 1. septembra 1986.

Riadiacim orgánom V. M. bol kpt. ŠtB Ivan Hornák.²⁷⁾

Týmto zistením sa doplnili naše poznatky o osobách, ktoré sa nachádzali v evidencii na vytrhnutých stranách zväzkov v Bratislave a zužuje sa aj okruh tých, ktorí mali eminentný záujem na ich vytrhnutí a vo vybraní vlastných zväzkov z dokumentácie ŠtB.

Pri rekapitulácii doterajších poznatkov môžeme zatiaľ uzavrieť, že na chýbajúcej vytrhutej dvojstrane z registra zväzkov s registračnými číslami od 14351 - 14370 bol pod 14358 evidovaný pán mjr. JUDr. Štern, riaditeľ personálnej správy

Kópia druhej evidenčnej karty vedenej na Vladimíra Mečiara v 80. rokoch.
Zdroj: AMV ČR.

21) S najväčšou pravdepodobnosťou existovala v Bratislave evidenčná a archívna anomália, ktorá spočívala v tom, že XII. správa ZNB registrovala a archivovala svoje zväzky a spisy v ŠEO S-ŠtB KS ZNB hlavného mesta Bratislavy a Západoslovenského kraja. Vyplýva to nakoniec aj z publikovaného registra zväzkov S-ŠtB Bratislava na internetovej stránke www.upn.gov.sk, z ktorého boli predmetné stránky vytrhnuté.

22) Porov. PALKO, Vladimír: *Boj o moc a tajná služba*. Prešov 2004, s. 32 - 38.

23) Fond „Z“ bolo označenie pre zvláštny fond, ktorého počiatky siahajú až do roku 1958, kde je v predpise A-oper-IIH o administratívne vedený ako „fond zvláštného uloženia“. Bližšie pozri FROLÍK, Ján: Zvláštny fond (fond Z) operatívneho archívu Státní bezpečnosti. In: *Sborník Archivu Ministerstva vnitra 2/2004*, s. 295 - 303. Na základe pokynu ministra R. Sacherera z 2. 4. 1990 (porov. kópiu in: SCHUSTER, Rudolf: *Ultimátum*. Praha 1997, medzi s. 288 - 289) bol tzv. Z-fond doplnený o evidenčné karty a archivované zväzky prezidenta ČSFR, členov federálnej vlády, vlád ČR a SR, poslancov Federálneho zhromaždenia ČSFR, Českej národnej rady a Slovenskej národnej rady a „predákov politických strán“. Stručná analýza problému in: ŽÁČEK, Pavel: *Boje o minulost*. Brno 2000, s. 42 - 46.

24) Vyšetrovací spis odboru vyšetrovania ŠtB KS ZNB Banská Bystrica bol archivovaný pod a. č. V-1399. Spoločne s V. Mečiarom boli v tej istej trestnej veci obžalovaní ešte J. Vítek a E. Coplák. V. Mečiar a E. Coplák boli zbavení obvinenia pre nedostatok dôkazov. Okresný súd v Žiari nad Hronom rozsudkom, ktorý nadobudol platnosť 15. 6. 1972, uznal J. Víteka vinným. Zaujímavé je upustenie súdu od potrestania vinníka na základe § 24 ods. 1 písm. a Tr. zákona. Zdroj: Archív ÚPN.

25) Správa BBV sa nezmiňuje o pozorovacom zväzku s registračným číslom 1699, vedenom od 17. 10. 1971 na Vladimíra Mečiara na oddelení ŠtB v Žiari nad Hronom. Dňa 15. 2. 1972 bol zväzok odstúpený cez KS ZNB Bratislava na O-ŠtB v Trenčíne, kde bol 7. 4. 1972 zaregistrovaný pod číslom 12 398 po problematike nepriateľských osôb. O rok neskôr 30. 5. 1973 bol zväzok zrušený - dôvodová správa 4141/291-73.

Na V. Mečiara bol neskôr zavedený spis nepriateľskej osoby 16. 1. 1974 na O-ŠtB v Trenčíne pod reg. číslom 14724, ktorý bol archivovaný 7. 6. 1976 pod číslom 26313. Spis sa nachádza v Archíve ÚPN. V správe BBV ide zrejme o chybu v čísle 874724, naľofko aj v evidenčnej karte je uvedené číslo 814724, kde 8 znamená kód označujúci, že spis je vedený na O-ŠtB Trenčín.

26) Zväzok s archívnym číslom 97 472, vedený na osobu Vladimíra Mečiara, sa v Archíve ÚPN nenachádza. V archívnom protokole je ceruzkou napísaná poznámka „chýba“.

27) Do 14. 2. 1990 bol starším referentom O-ŠtB OS ZNB v Trenčíne.

Prijímení SVĚCHOTA					
Jméno Jaroslav		Přezdivka		Data nar. 1 3 0 9 1 9 4 1	
Pohlaví m	Stát přísl. Česl.	Místo nar. Domanín			
Důvod evid. 56	R. Č. 19508	Utvar XII. 9.0	Odb. I. 0.0	Odd. 6. 06	
Datum 03. 11. 88	Prijímení prac. REPÁR	Linka 3. 1. 2	č. sl. p. 21-8-772		
Důvod evid.	R. Č.	Utvar	Odb.	Odd.	
Datum	Prijímení prac.	Linka	č. sl. p.		
Důvod evid.	R. Č.	Utvar	Odb.	Odd.	
Datum	Prijímení prac. ZUM	Linka	č. sl. p.		
OST	Utvar	C. j.	Ukončeno		
ČVS:	Utvar	Prijímení prac.			
Arch. č. 122 750	Utvar 1202. 9.0	Problém. 21.0	Souhlas		
Arch. č.	Utvar	Problém.	Souhlas		
I. S. SNB	SSEP	OZNK	ZSGŠ	Datum	

Kópia evidenčnej karty vedenej na Jaroslava Svěchotu. Zdroj: AMV ČR.

MV SR, ktorého prostredníctvom pána Borodovčáka na túto funkciu menoval pán Mečiar.²⁸⁾ Na chýbajúcej vytrhnutej dvojstrane s registračnými číslami od 19491 – 19530 bol pod číslom 19508 evidovaný pán plk. JUDr. Svěchota, od februára 1990 náčelník XII. správy ZNB až do 14. augusta 1990 námestník riaditeľa Úradu FMV pre ochranu ústavy a demokracie a od 15. augusta 1990 prvý námestník MV SR, ktorý pracoval a zodpovedal za tieto spisy ŠtB.²⁹⁾ Napokon na vytrhnutej dvojstrane s registračnými číslami 31031 – 31060 bol pod číslom 31048 zaevidovaný JUDr. Vladimír Mečiar od 11. januára 1990 do 26. júna 1990 minister vnútra SR a od 27. júna 1990 do 21. apríla 1991 predseda vlády SR.

Taktiež na chýbajúcich vytrhnutých stranách v protokoloch archívnych zväzkov sa nachádzajú spomínané osoby.

Keďže strany s údajmi o tomto zväzku spolupráce Vladimíra Mečiara boli vytrhnuté z registračného protokolu, ako aj z protokolu archívnych zväzkov, a keďže registračná karta s registračným aj archívnym číslom tohoto zväzku sa nachádza-

la v „Z“ fonde, t.j. priamo u federálneho ministra vnútra, a to už v prvej polovici roku 1990, Vladimír Mečiar nemohol byť pozitívne vylustrovaný napr. komisiou 17. novembra, ani nikým iným.

Od tohto konštatovania je už len krok k vysvetleniu, kto mal záujem o vytrhnutie chýbajúcich stránok v registroch ŠtB a kto je za túto činnosť aj právne zodpovedný.

Toto sú teda najnovšie poznatky o činnosti MV SR v predchádzajúcom období, teda za obdobie od 17. novembra 1989 do 26. júna 1990.

Treba s poľutovaním konštatovať, že aj na slovenskej politickej scéne už od januára 1990 v mocenskom boji zohrávali dôležitú úlohu odcudzené materiály v archívoch ŠtB. Na ilustráciu uvedieme aspoň príklady z Bratislavy a Trenčína.

Archív ŠtB v Bratislave, po rozpustení ŠtB a po nástupe pána Svěchotu do funkcie náčelníka XII. správy,³⁰⁾ sa stal prístupným pre mnohých. Dnes už môžeme len konštatovať, že z archívu chýba viac ako 120 zväzkov, že aj z ostatných zväzkov boli skartované dôležité dokumenty na základe rozkazu gen. Lorenca, že jednotliví riadiaci dôstojníci ŠtB skartovali všetky živé zväzky svojich spolupracovníkov.³¹⁾

Vyšetrovanie o skartácii archívu ŠtB v Trenčíne potvrdilo takmer rovnakú situáciu. Tu sa však zistilo, že skartácie sa robili aj po zrušení tohto rozkazu a že niektoré zväzky vedené v súpise skartovaných sa našli nepoškodené a naopak, že evidované zväzky v zozname odovzdaných do archívu sa stratili.

Tieto zistenia len potvrdzujú, že aj v súčasnosti môžu mnohi bývalí príslušníci ŠtB, ako aj politici mať v rukách časť tejto dokumentácie.

Podľa zistenia vieme, že medzi chýbajúcimi zväzkami sú aj tie, ktoré sa neskôr objavili v rukách pánov Ciklaminiho,³²⁾ Demikáta³³⁾ a Mečiara. Pán Ciklamini mal zväzok pána Budaja už od 17. marca 1990. Je zaujímavé, že od tejto doby sa dostali do obehu kópie týchto materiálov.³⁴⁾

28) JUDr. Milošlav Štern bol vedený XII. S FMV Bratislava pod registračným číslom 14 358. V Evidencii záujmových osôb bol vedený od 29. 1. 1986 ako živý zväzok bez archivácie.

29) Agentúrny zväzok na Jaroslava Svěchotu bol vedený 6. oddelením I. odboru XII. S FMV Bratislava od 10. 11. 1976 pod reg. číslom 19 508 s krycím menom TECHNIK. Archivovaný bol pod číslom 122750, dátum archivácie nie je na evidenčnej karte uvedený. Spis sa v Archíve ÚPN nenachádza.

30) Správa kontrarozviedky ZNB v Bratislave (XII. S-ZNB) bola ministrom vnútra ČSSR R. Sacherom bez náhrady zrušená už k 15. 2. 1990. Porov. ŽÁČEK, Pavel: *ŠtB na Slovensku za „normalizácie“*. Bratislava 2002, s. 78.

31) V rámci inventúry v archíve po bývalej XII. správe ZNB v dňoch 2.-11. 7. 1990 bolo pri fyzickej kontrole zistené, že chýba vo fonde „A“ 19 zväzkov, vo fonde „SR“ 104 zväzkov a vo fonde „T“ 4 zväzky, celkom 127 zväzkov. Porov. ŠIMULČÍK, J.: *Dokumenty doby*, s. 41 -42. K tzv. lorencovým skartáciami pozri ŽÁČEK Pavel: „Můžou přijít, jsme hotoví ...“. In: *Paměť národa*, október/2004, s. 28 - 41.

32) Viliam Ciklamini (1932) bol od 18. 1. do 31. 7. 1990 námestníkom ministra vnútra ČSSR (ČSFR); v minulosti od 1. 9. 1954 do 31. 12. 1970 pôsobil pod krycím menom „Cydlinký“ ako príslušník správy zahranično-politickej rozviedky (I. správa MV). S-ŠtB Bratislava zaviedla 15. 11. 1975 na V. Ciklaminiho spis preverovanej osoby po problematike pravica. Neskôr bol preevidovaný na signálny zväzok so zaradením medzi nepriateľské osoby (NO) I. kategórie a v roku 1976 odstúpený na XII. správu ZNB. Dňa 25. 1. 1977 bol signálny zväzok prevedený na osobný zväzok s ponechaním kategórie nepriateľskej osoby. V roku 1987 mu bola zmenená kategória NO na IV. Spis bol 6. 12. 1989 zničený.

33) JUDr. Ján Demikát bol príslušníkom ZNB od 2. 2. 1973. V rokoch 1982 - 1983 bol príslušníkom ŠtB a mal na starosti problematiku cirkví, konkrétne svedkov Jehovových. Porov. ŠIMULČÍK, J.: *Dokumenty doby*, s. 26 - 27.

34) V registračných protokoloch bol Budaj Ján evidovaný 1. oddelením 2. odboru XII. S FMV Bratislava 23. 5. 1979 pod reg. číslom 23 214 najskôr ako preverovaná osoba, od 26. 6. 1979 ako agent s krycím menom DOMOVNÍK po problematike pravica. Zväzok bol archivovaný

Považujeme za potrebné upozorniť na protiprávne konanie všetkých, ktorí protiprávne majú v držbe takéto materiály tajného charakteru. V § 5 zákona č. 102/1971 Zb.³⁵⁾ sa hovorí: „Ak sa ako-kolvek so štátnym tajomstvom oboznámi osoba, ktorá na styk s ním nebola určená (§9), je povinná urobiť všetko, aby toto tajomstvo nebolo zneužitá, najmä je povinná zachovať mlčanlivosť o tomto štátnom tajomstve, a ak ide o predmety obsahujúce štátne tajomstvo, odovzdať ich bez odkladu najbližšiemu útvaru, prípadne príslušníkom ZNB alebo inému štátnemu orgánu.“

Páni Ciklamini, Demikát a Mečiar neboli osoby určené na styk s týmito materiálmi, publikovali ich – teda porušili povinnosť zachovať mlčanlivosť a neodovzdali ich FMV, o ktorom vedeli, že mu patrí zo zákona, čím porušili citovaný zákon.

Vrátili sme sa k tejto záležitosti preto, lebo existencia takýchto materiálov mala po dôvernom rozhovore medzi pánom Andrášom³⁶⁾ a Mečiarom upevniť ich vzájomný vzťah, prípadne autoritu premiéra v očiach ministra. Pán Andráš pred BBV SNR tvrdil, že pán Mečiar mu prezradil, že má ešte ďalšie zväzky na spolupracovníkov z radov kňazov a dokonca zväzok aj na čelného funkcionára v cirkvi.

Celý vývoj vzťahu medzi premiérom a ministrom vnútra však nasvedčuje opak.

Pomerne dobrý vzťah medzi nimi trval len dovtedy, kým minister Andráš neprejavil vlastné názory a stanoviská na zotrvanie či nezotrvanie niektorých funkcionárov, ktorých menoval do funkcie pán Mečiar.

Neúnosná situácia bola v tom, že pán Mečiar si vybudoval vlastný informačný systém a mnohé informácie z MV SR mal k dispozícii skôr než minister. Považoval to za svoju prednosť a často na zasadaniach vlády prekvapoval ministra vnútra informáciami, ktoré on nepoznal.

Prí skúmaní oprávnenosti výhrad premiéra voči ministromi musíme konštatovať, že sme nezistili vážnejšie dôvody preto, aby ho premiér verejne vyzval, aby z funkcie odstúpil.

Jednoznačne sa potvrdilo, že činnosť ministerstva bola zabezpečená na všetkých úsekoch, ale nepriaznivo sa odrážal otvorený postoj ministra Andráša k prepúšťaniu skompromitovaných osôb a osobitne tých, ktorí boli pod ochranou ministra.

Veľmi nepriaznivo sa prejavilo menovanie pána Svěchotu za prvého námestníka ministra vnútra, ktorý bol od 6. augusta rozkazom riaditeľa Úradu

FMV na ochranu ústavy a demokracie dočasne pozbavený výkonu služby.

Nepriaznivo pôsobili aj premiérom umelo vyvolávané ohrozenia Slovenska, hlavne tajnými organizáciami bývalých príslušníkov ŠtB, ktoré sa nikdy nepotvrdili.

[...]

Aj keď táto správa nemohla zohľadniť všetky poznatky, ktoré sme získali v priebehu vyšetrovania činnosti MV SR v sledovanom období, dovoľuje nám vytvoriť plastický obraz o mocenskom boji zúčastnených politických síl a o postupnom prerode bezpečnostného zboru slúžiaceho totalitnej moci na policajný zbor slúžiaci občanom v demokratickom štáte. Tradované názory a predstavy o tom, že kto ovláda bezpečnosť, ovláda aj štát, ktoré mali svoju logiku a opodstatnenie pri revolučnom preberaní moci totalitnými stranami v priebehu krátkej historickej doby, akoby stratili na svojej opodstatnenosti.

Ako sme v správe dokumentovali, nie všetci aktéri, ktorí do pôsobnosti tohoto rezortu zasahovali, mali takýto názor.

Ešte v novembri a decembri v roku 1989 sa snažila Komunistická strana zachrániť si svoje pozície v bezpečnosti a jej stúpenci rozpracovali taktiku na postupné ovládnutie MV cez novo sa tvoriace politické štruktúry.

Aj keď pozorujeme, že niektorí funkcionári MV majú takéto tendencie, pod tlakom reálneho politického vývoja sa postupne stotožňujú s novým zameraním a poslaním polície. Uplatnenie hľadajú a aj nachádzajú hlavne tí, ktorí majú ambície uplatniť svoju odbornosť v službe občanom a národu.

Prekonal sa aj všemocné zasahovanie Štátnej bezpečnosti do činnosti VB aj napriek tomu, že zostali v rezorte jedinci, ktorí sa nechceli zmieriť s nastúpeným vývojom.

Situáciu skomplikovali a znepriehľadnili rehabilitovaní príslušníci ZNB, hlavne tí, ktorí predtým slúžili v zložke ŠtB, ktorí do bezpečnosti prichádzali s dosť jasnou predstavou o tom, ako tento rezort ovládnuť a jeho služby podriadiť politickým zámerom, hlavne ľavicovo orientovaných politikov zorganizovaných v Obrode, alebo rozptýlených v iných politických subjektoch.

Vzájomná rivalita, ale aj zistenia, že niektorí z nich v posledných desaťročiach spolupracovali s ŠtB, otupili ich pribojnosť. Mnohí sa zamerali len

16. 10. 1981 pod číslom 64 630, ale v Archíve ÚPN sa nenachádza. V archívnom protokole je pri tomto archívnom čísle iba ceruzkou poznačené „chýba v krabici“. Táto poznámka len potvrdzuje tvrdenie BBV o manipulácii s týmto zväzkom.

Dňa 27. 6. 1982 bol na Jána Budaja tým istým útvarom zavedený najskôr signálny zväzok a od 11. 11. 1986 spis nepriateľskej osoby. Tento spis bol 1. 6. 1989 odstúpený 1. oddeleniu 2. odboru S-ŠtB Bratislava, kde bol 8. 12. 1989 zničený.

35) Porov. zákon č. 102/1971 Z. z. o ochrane štátneho tajomstva.

36) Ing. Anton Andráš bol ministrom vnútra od 27. 6. 1990 do 22. 11. 1990.

na vyrovnávanie osobných účtov, a preto sa snažili dostať k usvedčujúcim materiálom v archívoch ŠtB. Boli však jedinci, ako napr. pán Ciklamini, Svěchota, Demikát a ďalší, ktorí sa snažili aj pomocou nezákonne získaných dokumentov z archívov ŠtB zasahovať do politického diania a ovplyvňovať jeho smerovanie. Najvýraznejšie sa v tom prejavovali pán Ciklamini so svojimi priateľmi.

Ukazuje sa, že protizákonne ako funkcionár FMV ustanovil skupinu bývalých príslušníkov ŠtB k činnosti v archíve ŠtB v Bratislave a navrhoval, alebo odporúčal obsadzovanie určitých postov nielen v bezpečnosti, ale aj v armáde.

Najzávažnejší je jeho protiprávny zásah do činnosti SNR, a to tým, že začiatkom marca za pomoci pána Dubčeka cez pána predsedu slovenskej vlády pána Čiča zabránil zmene vo funkcii predsedu SNR pána Šustera. Tomuto aktu bol prítomný aj vtedajší minister vnútra SR pán Mečiar.

Zrekonštruovaná
vytrhnutá dvojstránka
z registračných protokolov
KS ZNB S-ŠtB Bratislava.
Zdroj: www.upn.gov.sk

Dátum	Registračné číslo	Druh zväzku krycie meno	Meno, priezvisko, dátum nar., rozpracovaný osedy (osoby: Bivorec at. Objektivita zväzku, bolo aj pán. vzťah na neznámeho páchatelja)	U koho sa zväzok nachádza	Operatívny program, ktorý zväzok prijal	Právnosť inform. osobou, os. alebo inštit. príjatej (nej súčasť MV, spravovaný do skup. jedince č. 6)	Prevedenie do iného zväzku (číslo zväzku, číslo)	Uloženie do archívu (sady, kam archívne číslo)	POZNÁMKA
12. III. 1965	31041	OMAR KTS	Rudolf OLES 03.02.1956	O - ŠtB Trenčín och. voj. obš.	Mikšik			05.12.1985 89916	
11. III. 1965	31042	DANEK KTS	Zdeněk MADĚŘIC 22.08.1947	5-ŠtB Bratislava 32, int. depr.	Ulrik			21.07.1986 95872	
11. III. 1965	31043	DÁŠA KTS, PO, D	Dagmar MACHOVÁ 23.05.1955	5-ŠtB Bratislava 31, výšva	Mikuláš		06.03.1986 premdnej na PO	19.08.1987 107949	
12. III. 1965	31044	HENRIETA KTS, D	Anna HORVÁTHOVÁ 12.03.1965	O - ŠtB N. Zámky 2 odb. 1.kat. critev	Toman		11.03.1986 premdnej na D	08.12.1986 99538	
12. III. 1965	31045	CENZOR KTS	Daniel CZUCZOR 04.06.1933	O - ŠtB N. Zámky 2 odb. kultura	Toman			08.12.1986 99383	
12. III. 1965	31046	PALATÍN KTS	Ladislav PÁLMAJ 24.04.1950	O - ŠtB N. Zámky 2 odb. sekcy	Toman			07.04.1986 93694	
	31047	ŽILA KTS	Jaroslav ŽILIAK 04.09.1951	5-ŠtB Bratislava 32	Rožňák				
	31048	DOKTOR	Vladimír MEČIAR 25.07.1942	O - ŠtB Trenčín	Hornák			XII. S ZNB 97472	
	31049	NORMAN KTS	Adalbert SCHIERSTEIN 22.12.1938	5-ŠtB Bratislava 1/2	Marcinek				
	31050	FIGARO							

že jeho odporúčanie do funkcie vzniklo u pána Vladimíra Krajčího, bývalého vedúceho tajomníka KSS v Trenčíne a dobrého spolupracovníka a priateľa pána Alexandra Dubčeka.

Jeho základné vedomosti o štruktúre bezpečnosti a o problémoch začiatkom roku 1990 získal po stretnutiach s npor. Viliamom Pavlíkom z Trenčína.

Pán Mečiar spolupracoval aj so spomínanými reaktivovanými bývalými dôstojníkmi ŠtB, len im zmenil pôsobisko, ale na dôležité posty si pozval svojich bývalých spolupracovníkov a funkcionárov SZM, ako napríklad páni Vladimír Borodovčák, Miroslav Štern, Richard Kendický, Jaroslav Pilát a ďalší.

Mnohí z nich potom, ako boli v 70-tych rokoch vylúčení z KSS, boli získaní pre spoluprácu s ŠtB na sledovanie vnútorných nepriateľov – pravícových oportunistov. Takisto sa nachádzajú medzi rehabilitovanými príslušníkmi ZNB.³⁷⁾

Viaceri z týchto funkcionárov MV SR a FMV sa snažili zahľadiť stopy svojej bývalej spolupráce s ŠtB, a to aj vykrádaním registračných zväzkov, alebo poškodením zápisov v registračných zväzkoch. Bolo zistené, že ku krádeži zväzkov spolupracovníkov ŠtB na O-ŠtB v Trenčíne využil pán Mečiar inšpektora Inšpekcie ministra vnútra SR, ktorý protiprávne vnikol do objektu Federálneho ministerstva vnútra, zobral odtiaľ dokumentáciu ŠtB a odovzdal ju pánovi Mečiarovi. Zatiaľ neznámy páchatel' vytrhol strany z archívnych a registračných zväzkov v archíve ŠtB v Bratislave, na ktorých boli zaevidované páni Štern, Svěchota a Mečiar a z archívu odcudzil práve zväzky menovaných.

Z tohoto archívu pochádzajú aj zväzky, z ktorých kópie sa našli na stole v pracovni pána Vladimíra Mečiara, hneď po jeho zvolení za predsedu vlády, ktorý ako právnik a predseda vlády nevedel, že zákon o ochrane štátneho tajomstva mu ukladá vrátiť utajované materiály majiteľovi, teda v tomto prípade FMV. On tieto zväzky a ďalšie doklady o spolupracovníkoch z radov umelcov, novinárov a duchovných používal pri riešení niektorých personálnych problémov.

Po voľbách v júni v roku 1990 na funkciu ministra vnútra nastúpil Ing. Anton Andráš na základe koalíčnej dohody. Po niekoľkých týždňoch vznikli prvé nezhody a rozpory s predsedom vlády pánom Mečiarom, hlavne v otázkach prepúšťania zo služieb z bezpečnosti bývalých príslušníkov ŠtB, funkcionárov KSS a tých, ktorých na ministerstvo povolal pán Mečiar. Pán Mečiar proti vôli ministra ustanovil do funkcie 1. námestníka ministra vnútra, pána Svěchotu a mal výhrady voči personálnym zmenám, ktoré minister Andráš urobil vo svojom sekretariáte.

Eskalácia sporov skončila odchodom pána Andráša z funkcie ministra vnútra SR.

Pán Ciklamini sa podieľal na nezákonom výbere zväzkov spolupracovníkov ŠtB z archívu XII. správy v Bratislave a využíval ich v politickom boji.

Druhou najvýznamnejšou osobnosťou medzi reaktivovanými príslušníkmi ŠtB bol pán Jaroslav Svěchota, ktorý od 9. februára do 6. augusta 1990 pôsobil ako náčelník a neskôr riaditeľ Úradu na ochranu ústavy a demokracie v Bratislave a zneužil možnosť dostupnosti utajovaných dokumentov ŠtB k lustrácii iných osôb a k vykradnutiu väčšieho počtu registračných zväzkov.

Máme dôvodné podozrenie, že práve tieto zásluhy mu vyniesli post prvého námestníka MV SR, ktoré mu zabezpečil pán Mečiar.

Celkom reálne nádeje na uplatnenie svojich zámerov mali v období od 12. decembra 1989 do 11. januára 1990, kedy tento rezort bol bez priamej kontroly nových politických strán a hnutí.

Nástup pána Vladimíra Mečiara do funkcie ministra vnútra bol dlho prekvapením a záhadný bol jeho postup k tomuto postu. V súčasnosti sa vie,

37) Po línii pravice a pravícových oportunistov k 1. 1. 1980 riadila XII. S-ZNB 22 agentov.

Toto pán Mečiar dosiahol aj za cenu ohrozenia politickej stability, ktorá mohla nastať rozpadom koalície v čase, keď sa stupňovalo politické napätie v súvislosti s prejednávaním zákona o slovenskom jazyku.

Pritom porušil ústavný zákon č. 143/67 Zb. a zákon SNR č. 347/1990 Zb., a to tým, že ako predseda vlády vlastným rozhodnutím vyhradil si riadenie bezpečnostného úseku MV, čím svoje rozhodnutie nadradil nad rozhodnutie SNR, ktoré len jej prislúcha zo zákona.

Všetci, ktorí sa v tejto nestabilnej situácii cítili zodpovední za zabezpečenie demokratického vývoja v spoločnosti, dali prednosť porušeniu zákona pred zodpovednosťou pred zákonom.

Najkonsolidovanejší je bezpečnostný úsek MV SR až v poslednom období, keď celý rezort riadi

pán Ing. Ladislav Pittner, ktorý so svojimi spolupracovníkmi dokázal zúžitkovať všetko pozitívne z ponovembrového vývoja a položil základy novej polície, nielen po stránke organizačnej, ale aj zmyslom a poslaním policajného zboru v tvoriacej sa demokratickej spoločnosti.

Branno-bezpečnostný výbor SNR odporúča ministrom vnútra SR, aby všestranne zabezpečoval funkčnosť policajného zboru skvalitňovaním prípravy na túto službu, materiálno-technickým vybavovaním, ale hlavne prezieravou, cieľavedomou a dôslednou personálnou politikou.

Postupnou humanizáciou tejto činnosti treba ju povýšiť na službu občanovi, ktorá bude aspoň v najbližších rokoch dôležitá pri obrode každého jedinca i celého národa.

RESUME

State and Public Security in the Politics after November 1989

Two presented documents, one from the provenance of executive power and the second one of legislative power, capture the atmosphere of the period. After November 1989 it seemed that all top level representatives in the politics tried to find the solution to the most burning communist era problems. On 13 January 1990 Vladimír Mečiar entered into politics as newly nominated interior minister of the Slovak socialist republic. The first document refers to his promises and notions that he presented on the meeting with Chief Constables of the National police forces (ZNB) in Prague. Contrary to his province colleagues (interior ministers Richard Sacher and Antonín Hrazdára) Mečiar was talking about „the separation from the past“ in very specific way.

However, the second document shows that Mečiar was not acting according to his own slogan in his political practice. The extract from the report of defence-security committee of the National Council of the Slovak Republic from March 1992 reveals the best known affairs. These were examined and richly documented. It is mainly the case of breaking into the State Security department in Trenčín in January 1990, when elected agency files and other files and volumes from this operative archive were stolen. What is more, the pages from the registration and archival protocols of Bratislava State Security administration and the XII. administration of ZNB were wrenched. To some extent, the second document reveals motivations of the culprits and the personnel politics in the security services. These motivations represent an effort to conceal the history of the culprits as well as to discredit the political rivals.

Sekcia právnych analýz a rekonštrukcie dokumentov

Miroslav Lehký

Miroslav Lehký (1947), v roku 1990 – hovorca Charty 77, od roku 1995 pracoval v Úrade pre dokumentáciu a vyšetrovanie zločinov komunizmu v Prahe, v súčasnosti je riaditeľom Sekcie právnych analýz a rekonštrukcie dokumentov ÚPN.

Vzhľadom na priestorové problémy spojené so vznikom UPN sa Sekcia právnych analýz a rekonštrukcie dokumentov konštituovala ako jedna z posledných sekcií ústavu, pretože na prelome rokov 2003 - 2004 bolo potrebné zabezpečiť najprv základnú administratívu ústavu, vybudovať archív a zabezpečiť nákup a inštaláciu vypočítavej techniky. Vytvorenie sekcie bolo viazané aj na časovo veľmi dlho trvajúce preberanie archívnych materiálov, s ktorými mala pracovať ako so základným zdrojom informácií. Je možné povedať, že práca sekcie začala v plnom zmysle až v roku 2005. Sekcia pozostáva z dvoch oddelení – oddelenia rekonštrukcie dokumentov a oddelenia právnych analýz. Činnosť sekcie vychádza a je vymedzená zákonom 553/2002 Z. z., predovšetkým čl. I. § 3 až 4, ktoré popisujú zločiny nacizmu, komunizmu a zločiny proti ľudskosti, a § 8, ktorý sa týka úloh ústavu.

Oddelenie rekonštrukcie dokumentov zhromažďuje a analyzuje dokumenty, ktoré sa týkajú konkrétnej činnosti bezpečnostných zložiek štátu z obdobia rokov 1939 - 1989, na základe metodických popisov ich ukladá do relačných počítačových databáz, z ktorých bude možné získať celkový a podrobný prehľad o represívnych opatreniach a činnosti bezpečnostných zložiek voči občanom. Počítačové databázy umožnia rýchlu rekonštrukciu tých dokumentov, ktoré boli zničené, stratené alebo v rokoch 1950 - 1989 priebežne skartované. Ďalej sa rekonštruujú dokumenty, ktoré doposiaľ nebolo možné dohľadať alebo sú zaprotokolované ako neprevzaté do depozitu ústavu. Táto činnosť sa teraz vykonáva manuálnym dohľadávaním v archíve a je mnohokrát časovo veľmi náročná. Dôležitou úlohou tohto oddelenia je rekonštrukcia bezpečnostných zložiek totalitného štátu, vrátane ich personálneho obsadenia v jednotlivých obdobiach. Vzhľadom na závažnosť a rozsah násilia voči civilnému obyvateľstvu z pozície totalitného štátu sme začali prioritne vytvárať rekonštrukciu správy vyšetrovania ŠtB, samozrejme paralelne sa rozbieha aj rekonštrukcia ostatných zložiek ŠtB a rekonštrukcia štruktúry pohraničnej stráže.

Oddelenie právnych analýz skúma, spracováva a vyhodnocuje dokumenty bezpečnostných a represívnych zložiek štátu a ich konanie z obdobia neslobody z právneho hľadiska. Pri rešpektovaní zásad trestného práva a ustanovení trestného zákona skúma, v ktorých prípadoch došlo k naplneniu skutkovej podstaty nielen trestných činov, ale najmä zločinov proti ľudskosti v zmysle medziná-

rodného Dohovoru o nepremlčateľnosti vojnových zločinov a zločinov proti ľudskosti a v zmysle Dohovoru proti mučeniu a inému krutému, neľudskému alebo ponižujúcemu zaobchádzaniu alebo trestaniu. Prvý dohovor hovorí okrem nepremlčateľnosti týchto zločinov aj o ich potrestaní, pričom nezáleží na tom, či boli spáchané v dobe mieru alebo vojny, či ich páchali predstavitelia štátnej moci alebo súkromné osoby a zodpovednosť nesú aj tí, ktorí z hľadiska moci a zodpovednosti tieto zločiny tolerovali. Dohovor proti mučeniu hovorí, že nijaké okolnosti nemôžu takéto činy ospravedlniť. Z týchto aspektov vyhodnocujeme najmä usmrtenie viac ako 300 ľudí na štátnych hraniciach v rokoch 1948 - 1989 pri pokuse o prekročenie hraníc na západ, pričom nejde len o občanov Československa, ale aj o občanov bývalých komunistických štátov východnej Európy, pretože v dobe trvania neľudského režimu boli na čs. štátnych hraniciach usmrtení aj občania Rakúska a SRN. Do tohto hodnotenia spadá aj dlhodobé a systematické zbavovanie osobnej slobody tisícov nevinných občanov štátnou bezpečnosťou, z dôvodu náboženského alebo politického presvedčenia vo vykonávaných procesoch, ktorých tragické osudy spečatili svojimi žalobami a rozsudkami prokuratúra a súdy. Oddelenie ďalej dokumentuje a skúma politické vraždy jednotlivcov, ktorých sa dopúšťali jednotliví príslušníci ŠtB, a to nielen z vlastnej iniciatívy, takže je možné hovoriť o organizovanom zločine. Oddelenie skúma vyššie uvedené trestné činy a zločiny nielen z hľadiska vtedy platných zákonov, respektíve predpisov a nariadení, ale snaží sa vidieť tieto činy a aplikáciu právnych noriem k týmto činom vo svetle novej hodnotovej sústavy Ústavy SR, predovšetkým z hľadiska Listiny základných práv a slobôd. Napriek toľkokrát proklamovanej právnej kontinuite s minulým režimom po roku 1989 existuje hodnotová diskontinuita medzi ústavou totalitného štátu ČSSR a ústavou demokratického právneho štátu, teda novými ústavami ČR a SR.¹⁾ To znamená, že výklad aj tých najstarsích trestnoprávných noriem s dôsledkami, zasahujúcimi osobnú sféru postihnutých osôb, nemôže byť vykonaný bez ohľadu na dnes platné ústavné hodnoty a princípy demokratického právneho štátu vyjadrené v ústavnom poriadku. Kontinuitu so starým právom nie je teda možné rozširovať aj na kontinuitu hodnotového systému medzi dvomi úplne rozdielnymi systémami. K aplikácii starého práva z doby komunistického režimu sa obdobne vyjadril aj Európsky súd pre ľudské práva v rozhodnutí ku kauze Krenz a spol. zo dňa 22. marca 2001 (odsúdení predstavitelia bývalej Nemeckej demokratickej republiky, zodpo-

vední za strelbu do utečencov na východozápadonemeckej hranici do r. 1989), podľa ktorého súdy štátu, ktorý nahradil štátnosť predchádzajúcu, nie je možné napadnúť za aplikáciu a interpretáciu noriem „starého režimu“, ak je v súlade so záväznými princípmi súčasného demokratického právneho štátu, alebo demokratické štáty môžu povoliť svojim inštitúciám aplikovať právo, majúce pôvod v preddemokratickom režime iba takým spôsobom, ktorý je inherentný demokratickému politickému poriadku.²⁾

Pri vyhľadávaní a dokumentovaní zločinov vychádzame nielen zo systematického vyhľadávania archívnych dokumentov, ale dôležitú úlohu hrajú písomné podnety zo strany občanov, najmä poškodených, postihnutých alebo ich príbuzných a známych. Sekcia dostala v priebehu rokov 2003 až 2005 viac ako 50 takýchto konkrétnych podnetov. Predmetom týchto žiadostí je prešetrenie, objasnenie politických vražd kňazov, prípadov strelby na hraniciach, prípadov mučenia a vražd vo vyšetrovacej väzbe a vo výkone trestu, prípady prešetrovania činnosti ŠtB v zahraničí, ktorá ohrozovala bezpečnosť a osobnú slobodu našich emigrantov v zahraničí alebo bezpečnosť cudzích štátnych príslušníkov. Viac ako v piatich žiadostiach ide o prešetrenie vražd, mučenia a terorizovania civilného obyvateľstva zo strany partizánov v období septembra 1944 až začiatku roku 1945. V troch podaniach ide o objasnenie osudov ľudí z rokov 1949 - 1951, ktorí boli odsúdení, mali nastúpiť výkon trestu a dodnes sú nezvestní.

Po vyhľadání, zhromaždení a analýze dokumentov k jednotlivým prípadom sekcia v zmysle § 1 zákona 553/2002 Z. z. pripravuje podania podnetov na trestné stíhanie zločinov a trestných činov, pričom spolupracuje s Generálnou prokuratúrou SR. V práci oddelenia právnych analýz je dôležitá spolupráca s Oddelením dokumentácie zločinov komunizmu Ministerstva spravodlivosti SR.

Z doterajšej praxe úspešného vyrovnávania sa s komunistickou minulosťou v rovine trestnopráv-

nej, a to nielen u nás, ale aj v okolitých bývalých komunistických štátoch sa ukazuje nevyhnutné konštituovanie špeciálneho inštitútu vyšetrovania pre trestné činy a zločiny komunizmu. Na MV SR bol vypracovaný návrh na zriadenie Úradu vyšetrovania zločinov doby neslobody Policajného zboru SR, ktorý by mal vzniknúť na základe pokynu ministra vnútra SR a mal by byť v jeho priamej riadiacej pôsobnosti. V prípade zahájenia činnosti takého úradu by Sekcia právnych analýz a rekonštrukcie dokumentov s týmto úradom priamo a intenzívne spolupracovala.

Vychádzajúc z 50 rokov trvania obdobia neslobody, ktoré treba zdokumentovať a analyzovať, a z prostriedkov, ktoré má sekcia, ale nakoniec aj celý ÚPN k dispozícii, vrátane počtu pracovníkov (len analytické oddelenie Gauckovho úradu v Berlíne má viac pracovníkov ako celý náš ústav), treba veľmi starostlivo a uvážene voliť prioritu a postupnosť strategických úloh sekcie a ústavu vôbec.

V rámci úplného zdokumentovania zločinov komunizmu, zvlášť pre potreby rekonštrukcie dokumentov, je nevyhnutná spolupráca sekcie a ústavu s podobnými inštitúciami v bývalých komunistických východoeurópskych štátoch, najmä v Českej republike, SRN, Maďarsku a v Poľsku. Vyplýva to aj z faktu, že bezpečnostné zložky komunistických štátov úzko spolupracovali a ich činnosť bola koordinovaná sovietskou KGB. Činnosť komunistických tajných bezpečnostných zložiek smerovala nielen voči vlastným občanom, ale aj do zahraničia, čo vyplývalo z globálnych cieľov komunizmu - rozvrátiť a ovládnuť slobodnú a demokratickú časť sveta.

Sekcia sa pri plnení svojich úloh riadi zásadami, že protiprávne konanie štátu v dobe neslobody v rokoch 1939 až 1989 nemôže byť zabudnuté ani utajené. V právnom štáte musí byť zločin, ktorý sa stal, vždy zločinom bez ohľadu na to, kto a kedy sa ho dopúšťa, a obeť, respektíve ich príbuzní majú právo vedieť plnú pravdu o rozsahu a obsahu protiprávneho konania voči nim.

2) Prof. JUDr. KLOKOČKA Vladimír DrSc, Prejav na Konferencii stredoeurópskych ústavných sudcov v Brne 27. - 28. 5. 2003.

Oddelenie rekonštrukcie dokumentov

Patrik Košický

Mgr. Patrik Košický
(1973), absolvent
Filozofickej fakulty
UK Bratislava, vedúci
Oddelenia rekonštrukcie
dokumentov ÚPN.

Štátna bezpečnosť (ŠtB), ako vykonávateľ rozhodnutí komunistického aparátu, v Československu vyprodukovala počas svojej takmer päťdesiatročnej činnosti niekoľko desiatok kilometrov písomností. Časť z nich je dodnes zachovaná v Archive ÚPN (písomnosti kontrarozviednych útvarov pôsobiacich na Slovensku, čiastočne III. a I. správy ZNB), v archívoch ministerstva vnútra (písomnosti kontrarozviednych a podporných útvarov ŠtB), Úradu pre zahraničné styky a informácie v Prahe (rozviedka ŠtB) a Vojenského obranného spravodajstva (vojenská kontrarozviedka) v Prahe.¹⁾ Podstatná časť však bola zničená ešte v čase plného rozkvetu ŠtB. Týkalo sa to najmä písomností vyradených do novembra 1989, ktoré vzhľadom na „rozvoj“ systému a spoločnosti čiastočne stratili svoj „operatívny“ význam a čiastočne boli zničené vďaka nekalifikovanosti skartačných komisií, zložených z príslušníkov tajnej polície. Nezodpovedanou ostáva otázka osudu písomností ŠtB po zmene systému, keď ich určitá časť zostala v správe českých rezortov a po následnom rozdelení Československa, keď sa od roku 1993 dostali pod správu Slovenskej informačnej služby. Takmer počas pätnástich slobodných rokov nemala verejnosť možnosť nahliadnuť do dokumentov, ktoré naďalej nosili známku „prísne tajné“.

Až vznikom ÚPN urobila slovenská spoločnosť prvý krok k ozajstnému vyrovnaniu sa s minulosťou. Obete komunistických represii by mali poznať úplnú a celú pravdu, a to aj napriek tomu, že nie všetky dokumenty sa zachovali vo svojej pôvodnej celistvosti. Práve úlohou zriadeného Oddelenia rekonštrukcie dokumentov v rámci Sekcie právnych analýz a rekonštrukcie dokumentov je preto znovu obnovovať pôvodnú, úplnú podobu dokumentov štátnej bezpečnosti za účelom sprístupnenia oprávneným žiadateľom, a tiež na ich základe rekonštruovať represívnu i informačnú činnosť komunistickej politickej polície, v medziach možností, ktoré mu paradoxne sama ponúka za pomoci smerníc o jej činnosti či vedením agendy. Nespornou výhodou je postupná digitalizácia evidencií, ako aj samotných dokumentov, ktorá v budúcnosti umožní nielen rýchlejšie vyhľadávanie, ale aj dokonalejšie prepojenie medzi jednotlivými dokumentmi či evidenčnými pomôckami.

Rekonštrukciu dokumentov po bývalej štátnej bezpečnosti v Ústave pamäti národa (ÚPN) je potrebné ponímať na niekoľkých úrovniach ako:

1. rekonštrukciu evidenčných záznamov,
2. rekonštrukciu dokumentov,
3. rekonštrukciu organizačnej štruktúry ŠtB,
4. rekonštrukciu represívnej činnosti.

1. Rekonštrukcia evidenčných záznamov

Na lepšiu orientáciu v rôznych dokumentoch, ktoré vyprodukoval kontrarozviedny aparát, bolo potrebné vytvoriť kľúč, ktorým by boli tieto dokumenty usporiadané a tvorili tak istú logickú štruktúru. Týmto kľúčom bol evidenčný, registračný a v neposlednom rade i archívny systém zväzkovej agendy, ktorý mal zabezpečovať, že informácie získané rôznymi súčasťami štátnej bezpečnosti boli podľa osôb, objektov či problematik, ktorých sa týkali, zaraďované do príslušných zväzkov či spisov.²⁾

Údaje o takzvaných záujmových osobách, na ktoré ŠtB založila niektorý z druhov zväzkov, alebo ktoré boli vedené vo zväzku na inú osobu, boli súčasne zaznamenané v niekoľkých evidenčných pomôckach. V prvom rade to boli evidenčné karty, ktoré okrem základných údajov o danej osobe obsahovali napríklad aj údaje o zamestnaní či mieste narodenia, alebo o adrese trvalého bydliska. Evidenčné karty boli zakladané na osoby:

- a) blokové a evidované podľa smerníc A-oper-II-1 v znení skorších predpisov,
- b) ktoré boli vyšetrované a odsúdené pre kontrarevolučnú trestnú činnosť,
- c) ktoré sú evidované podľa príslušných smerníc I. a VI. Správy.³⁾

Evidenčné karty boli sústredované na viacerých úrovniach. V rámci celej kontrarozviedky to bola ústredná evidencia vedená štatisticko-evidenčným odborom (ŠEO) v centrálnej kartotéke a na republikovej úrovni na ŠEO pri správe kontrarozviedky ZNB v Bratislave (XII. S-ZNB). Na krajšej úrovni to boli krajské evidencie v rámci pôsobnosti jednotlivých Správ ŠtB Krajských správ Zboru národnej bezpečnosti (S-ŠtB KS ZNB), ktoré spravovali jednotlivé ŠEO krajských správ.

1) Porov. KALINA, Juraj: Sekcia sprístupňovania. In: *Pamäť národa*, október/2004, s. 44 - 46.

2) Druhy spisov a zväzkov upravovali smernice A-oper-II-1, ktoré tvorili súčasť Rozkazov ministra vnútra ČSSR v postupnosti, ako boli pozmeňované RMV č. 199/1957, č. 78/1959, č. 24/1962, č. 44/1973 a č. 4/1978. K problematike typov spolupráce pozri ŽÁČEK, Pavel: *Prísne tajné*. Praha 2001. Pre staršie obdobie pozri tiež ŽÁČEK, Pavel: Spolupracovníci politickej polície v smerniciach pre agentúrno-operatívnu prácu. In: *Pamäť národa*, október/2004, s. 4 - 27.

3) Porov. čl. 20 smerníc A-oper-II-1 in: *RMV ČSSR č. 4/1978*. I. správa bol názov pre zahraničnú rozviedku. VI. správa bola Správa výkonnej spravodajskej techniky.

Evidencia III. správy sústreďovala informácie k vojakom, občianskym pracovníkom ČSLA a osobám, ktoré mali vzťah k vojenskej problematike, a bola vedená na ŠEO III. správy. V týchto evidenciách bolo povinné lustrovať v prípade, že bol zakladaný nový zväzok či spis a bolo potrebné preveriť, či daný človek už nie je blokovaný inou správou ŠtB. Na ich základe boli vydávané lustračné listky, ktoré sú často súčasťou jednotlivých zväzkov.⁴⁾ Z evidenčných kariet čerpana ŠtB údaje pri vzniku elektronickej databázy EZO (evidencia záujmových osôb) v polovici 80. rokov.⁵⁾ V súčasnosti prebieha v Archíve ÚPN usporadúvanie evidenčných kariet, ktoré boli prevzaté v nezotriedenom stave v rámci delimitácie od Slovenskej informačnej služby. Podstatnú časť tvoria karty osôb blokových pre styk so štátnym tajomstvom, ktoré sú z hľadiska rekonštrukcie dokumentov menej závažné ako evidenčné karty, ktoré sa viažu k prenasledovaným osobám či k spolupracovníkom štátnej bezpečnosti. Po usporiadaní kariet bude nasledovať sumarizácia a postupné dopĺňanie kópií kariet, ktorých originály sa nachádzajú v Archíve Ministerstva vnútra v Prahe.

Pri založení zväzku bola súčasne dotyčná osoba zapísaná do registračného protokolu (RP), v ktorom boli zaznamenávané osobné údaje, ale aj pohyb zväzku, problematika, ku ktorej bola osoba 'viazaná', či súčasti zväzku. RP boli vedené na jednotlivých krajských správach v niekoľkých sériách v závislosti od zmeny smerníc, ktoré upravovali spôsob evidencie v registračných protokoloch.⁶⁾ Nasledujúci zjednodušený popis jednotlivých položiek RP vychádza zo smerníc A-oper-II-1:

Dátum a Registračné číslo

- obvykle registrujúci pracovník zachovával chronologickú postupnosť.

Meno, priezvisko a dátum narodenia rozpracovanej osoby (názov skupiny alebo objektového zväzku, heslo ag. pátr. zväzku na neznámeho páchatel'a)

Nedôslednosťou registrujúcich pracovníkov bolo spôsobené, že v starších protokoloch chýba pri osobách dátum narodenia. Tento stípec obsahoval aj krycie meno (alebo heslo), ktoré bolo neskôr zaznačované do samostatného stípcu *Krycie meno*. V niektorých RP je krycie meno uvádzané v stípci *Druh zväzku*.

Druh zväzku

- v starších registračných protokoloch (do roku 1972) bol tento stípec rozdelený na niekoľko častí, do ktorých príslušník ŠtB priamo zaznačoval, o aký druh zväzku ide. Neskôr boli vpisované priamo skratky jednotlivých druhov zväzkov. Od roku 1973 do tohto stípcu začali zaznačovať krycie meno a skratky druhov zväzkov zaznačovali do stípcu s označením *Poradové číslo*.

- *SKUPINOVÝ (SK alebo SKZ)* – skupinový operatívny zväzok bol zavedený na skupinu osôb, ktoré vykonávali nepriateľskú činnosť voči ľudovodemokratickému zriadeniu alebo z nej boli podozrivé. Spravidla boli ku skupinovému zväzku viazané osobné zväzky jednotlivých osôb (buď nasledovali chronologicky za skupinovým zväzkom alebo bola pri nich poznámka, ku ktorému skupinovému zväzku sú viazané).

- *OSOBNÝ (OZ)* – osobný operatívny zväzok bol zavedený na osobu, ktorá na základe preverených poznatkov vykonávala nepriateľskú protištátnu činnosť alebo bola z takejto činnosti podozrivá.

- *VECNÝ OPERATÍVNY* – vecný operatívny zväzok bol zavedený na spáchaný trestný čin, ak nebol zistený páchatel'. Slúžil na zhromažďovanie dôkazov získaných neoficiálnou cestou jednotlivými zložkami ŠtB. Od roku 1961 bol tento typ zväzku nahrádzaný *AGENTÚRNE PÁTRACÍM ZVÄZKOM*.

- *AGENTÚRNE PÁTRACÍ (APZ alebo PZ)* – agentúrne pátrací zväzok bol zavedený na osoby, ktoré vykonávali na území ČSR kontrarevolučnú činnosť a utiekli do zahraničia. Obyčajne bolo po takýchto osobách vyhlásené celoštátne pátranie. *Vecný operatívny zväzok* bol neskôr (od roku 1961) nahradený APZ, teda boli v ňom zhromažďované informácie k spáchanému trestnému činu, pri ktorom nebol zistený páchatel'.

- *EVIDENČNÝ* – evidenčný zväzok bol zavedený na osoby, u ktorých existovali náznaky protištátnej činnosti, ktoré si však vyžadovali dôkladné preverenie. Evidenčné zväzky boli zavádzané ako predbežné opatrenie. Neskôr tento druh zväzku nahradil *Pozorovací zväzok*.

4) Pravidlá lustrácie, ako aj postup upravovali čl. 21 - 24 smerníc A-oper-II-1 z roku 1978. Pozri tiež BENDA, Patrik: Přehled svazků a spisů vnitřního zpravodajství centrály Státní bezpečnosti v roce 1989. In: *SEŠITY Úřadu dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu*, č. 7, Praha 2003, s. VII - IX.

5) Bližšie pozri LABJAK, Stanislav: Počítačová databáza EZO. In: *Pamäť národa*, 2/2005, s. 58 - 61.

6) K vývoju registračných protokolov pozri BENDA, P.: Přehled svazků..., s. XV - LIV. Tiež KAKALÍKOVÁ, Jana: Problémové aspekty spisovnej služby Štátnej bezpečnosti na Slovensku. In: *Pamäť národa*, 1/2005, s. 69 - 73.

- **OBJEKTOVÝ** – objektový zväzok bol zavedený na inštitúcie a úrady, na centrály a úradovne nepriateľských rozviatok, emigrantské centrá a iné nepriateľské organizácie s cieľom získať informácie o ich činnosti. Objektové zväzky boli zavádzané na významné objekty čs. národného hospodárstva, vojenské objekty, zastupiteľské úrady kapitalistických štátov, hraničné priestory a ďalšie, v ktorých bol predpoklad výskytu nepriateľskej činnosti. Na základe poznatkov z týchto zväzkov boli potom zavádzané na konkrétne osoby **evidenčné, osobné** alebo **skupinové operatívne zväzky**.

- **PO** – spis preverovanej osoby bol zavedený s cieľom sústreďovať písomnosti previerkového charakteru na osoby z hľadiska ich využiteľnosti alebo nebezpečnosti.

- **KTS** – spis kandidáta tajnej spolupráce zhromažďoval údaje previerkového charakteru na osobu, ktorá mala byť získaná na spoluprácu. V skorších protokoloch bol tento spis vedený pod skratkou KA – kandidát agenta.

- **SZ** – signálny zväzok bol vedený na osoby podozrivé z trestnej činnosti (preverenie signálu), t. j. na potvrdenie alebo vyvrátenie podozrenia.

- **D** – spis dôverníka – dôverník bol spolupracovník, ktorý pomáhal kontrarozviadke plniť úlohy štátnobezpečnostnej povahy, najmä previerkové, pomocné a orientačné úlohy v súvislosti s odhaľovaním alebo objasňovaním protištátnej činnosti.

- **I** – informátor – bol definovaný ako tajný spolupracovník zaviazaný spravidla na vlasteneckom základe, ktorý podával informácie o nepriateľských skutočnostiach zo svojho okolia. Informátori boli vyberaní z radov občanov, mali široké styky a dôveru okolia. Táto kategória spolupráce bola využívaná do roku 1972.

- **A** – zväzok agenta – agent bol tajný spolupracovník, ktorý plnil úlohy pri odhaľovaní, rozpracovávaní a dokumentovaní protištátnej trestnej činnosti a úlohy, ktoré mali zabrániť takejto trestnej činnosti.

- **R** – zväzok rezidenta – rezident bol špeciálne vybraný, úplne spoľahlivý, skúsený a odborne pripravený tajný spolupracovník, ktorý pod vedením operatívneho pracovníka riadil prácu jemu pridelených agentov.

- **NO** – spis nepriateľskej osoby bol vedený na sústreďovanie písomností na osoby, ktoré svojím jednaním alebo politickými postojmi ohrozili alebo by mohli ohroziť vnútorný poriadok a bezpečnosť štátu.

- **KB** – zväzok konšpiračného bytu – KB bol byt alebo iná miestnosť získaná a obhospodarovaná priamo operatívnym útvarom kontrarozviadky. Slúžil predovšetkým na schôdzkovú činnosť. Oficiálne bol získavaný operatívnym pracovníkom ako majiteľom bytu, výnimočne tajným spolupracovníkom.

- **PB** – zväzok prepožičaného bytu – držiteľ takéhoto bytu bol tajný spolupracovník získaný s cieľom prepožičania bytu alebo miestnosti na vykonávanie konšpiratívnych schôdzok pracovníkov kontrarozviadky s tajnými spolupracovníkmi.

- **K** – kontrolný zväzok bol vedený na útvaroch, ktoré riadili a kontrolovali dôležitú akciu na podriadených útvaroch. Zväzok obsahoval kópie plánov postupov, dokumenty o výsledkoch rozpracovania, o výsledkoch kontrolnej činnosti a rozhodnutia vedúceho útvaru.

Správa, odbor, oddelenie, ktorá zväzok registruje, neskôr U koho sa zväzok nachádza

Stĺpec obsahuje útvar, ktorý zaviedol príslušný zväzok alebo spis. Napr. **OO-MV Prešov 4. odbor 1. oddelenie** (niekedy len 4/1) znamená 1. oddelenie 4. odboru Okresného oddelenia Ministerstva vnútra v Prešove (ďalšie skratky: KS MV – krajská správa MV, OOŽD-MV – Oddelenie odboru železničnej dopravy MV, SOOŽD-MV – Skupina Oddelenia odboru žel. dopravy MV, ÚNZ - MV – Ústav nápravného zariadenia MV, S - ŠtB – Správa ŠtB, O - ŠtB – Oddelenie ŠtB, Sk - ŠtB – Skupina ŠtB, OPK – Oddelenie pasovej kontroly, OOŠH – Oddelenie ochrany štátnej hranice, PS – pohraničná stráž). Každý z odborov a oddelení sa zaoberal inou problematikou. Ak je uvedený len odbor alebo len oddelenie, tak ide o odbor či oddelenie KS, ktorá viedla príslušný RP.

Neskôr bola do tejto kolonky zaznačovaná aj problematika, ktorá charakterizovala účel vedenia zväzku či spisu (napr. sionizmus, cirkev, OŠH – ochrana štátnych hraníc, ŠH – štátne hranice, MKD – medzinárodná kamiónová doprava, OŠT – ochrana štátneho tajomstva, OCHO, OŠO – ochrana štátnych objektov, HOP – hromadné oznamovacie prostriedky, VC – vízovi cudzinci).

Podpis oper. pracov. ktorý zaregistrovaný zväzok prijal alebo č.j. pod ktorým bol zväzok odoslaný, neskôr Podpis oper. prac., ktorý zväzok prijal

V starších typoch RP v tomto stĺpci nájdeme len podpis pracovníka (často nečitateľný), alebo číslo napr. v tvare OS-00000/00-00 (v starších protokoloch aj bez OS). Neskôr uvádzali aj čitateľné priezvisko pracovníka.

Predané inému odboru, oddel. súčasť MV, kedy, pod akým jednacím čís.

Uvádzaný dátum odovzdania zväzku a informácia, kam bol prevedený, v starších protokoloch to mohlo byť uvádzané v poznámkach.

Prevedené do iného druhu zväzku (zariadený do skup. zväzku čís. – alebo uviesť čísla zväzkov zaradených do skupiny)

lšlo o zmenu kategórie spolupráce alebo druhu zväzku. Tieto informácie boli často uvádzané v poznámkach, v ojedinelých prípadoch aj priamo v stĺpci *Druh zväzku*.

Uložené do archívu, kedy, kam, archívne číslo

Ak bolo uvedených viac dátumov archivácie, znamenalo to, že zväzok bol archivovaný a znovu obnovený (týkalo sa to najmä ukončenia a obnovenia spolupráce). V starších RP bol uvádzaný aj archivujúci útvar. Do tohto stĺpca bolo tiež zaznamenávané, ak bol zväzok alebo spis zničený. V takomto prípade bol uvedený len dátum a informácia o zničení, resp. zrušení (často len skratkou zn. alebo z.).

Poznámka

V tomto stĺpci boli častokrát uvádzané informácie, ktoré sa mohli a mali nachádzať v iných častiach RP (napr. pohyb zväzku, dátum a informácia o zničení a ďalšie). Ak bol zväzok zrušený alebo zničený, bolo v poznámkach uvedené číslo dôvodovej správy (skratka DS). Tiež sa tu nachádzali informácie o obsahu zväzku alebo spisu: F – finančná správa, VS – vlastnoručné správy, KPP – kópie pomocných písomností.

Pre zdokonalenie vyhľadávania a systematizáciu evidencii kontrarozviednej časti ŠtB pristúpil ÚPN od prvých dní svojho vzniku k úplnému prepisovaniu RP do elektronickej podoby. Tento prepis v súčasnosti slúži nielen na vyhľadávanie vo zverejnených RP na internete, ale aj pri procese sprístupňovania, bádania a rekonštrukcie dokumentov, ako aj jednotlivých zložiek ŠtB. Oddelenie rekonštrukcie sa podieľalo aj na doplnení údajov z vytrhnutých strán RP Krajskej správy ZNB správy ŠtB Bratislava.⁷⁾ Po ukončení delimitácie zo SIS boli nájdené RP spolupracovníkov ŠtB vedené do roku 1962. V súčasnosti prebieha dopĺňanie spomínanej elektronickej evidencie aj o tieto RP a práva zverejnenia na internetovej stránke ÚPN.

Neoddeliteľnou súčasťou evidenčných pomôcok sú archívne protokoly, v ktorých bol zaznamenaný 'osud' zväzkov po ich ukončení a uložení do archívu. Ich dôležitosť spočíva najmä v tom, že aj keď je v registračných protokoloch záznam o archivácii zväzku, mohlo v neskoršom období dôjsť k jeho skartácii na základe rozhodnutia komisie menovanej ministrom vnútra. Tak napríklad od apríla roku 1989 komisia preverovala dôležitosť spisov PO a mnohé z nich 'odsúdila' na skartáciu.

Písomnosti zahraničnej rozviedky pod krycím názvom I. správa boli evidované ŠEO I. správy v Prahe. Archivované písomnosti boli spravidla filmované na mikrofiše v dvoch exemplároch. Po rozdelení Československa prevzala slovenská strana v rámci delimitácie kópie mikrofišov, ktoré boli uložené v depozite Slovenskej informačnej služby. Archív ÚPN prevzal tieto mikrofiše bez evidenčných pomôcok, a tak v rámci rekonštrukcie prebieha v prvej fáze popisovanie a spracovanie objektových zväzkov I. správy.

Jednou z úloh ÚPN do blízkej budúcnosti je prepis archívnych protokolov do špecifickej elektronickej databázy. Prepojením spomínaných databáz bude možné takmer úplne sledovať osud jednotlivých zväzkov agendy ŠtB od ich vzniku až po súčasnosť.

2. Rekonštrukcia dokumentov

Každý z druhov zväzkov či spisov mal svoju presne danú štruktúru. Na tomto mieste je potrebné upozorniť, že aj napriek striktno stanovenej štruktúre v mnohých prípadoch, najmä z nebanlivosti príslušníkov ŠtB, mohlo dôjsť k preusporiadaniu jednotlivých dokumentov v rámci spisu. V nijakom prípade to však neznižuje hodnotnosť týchto dokumentov. Počas tzv. divokých skartácií v novembri a decembri 1989 boli v prevažnej miere skartované dokumenty zo zväzkov TS, ktoré by mohli dokazovať váhu spolupráce danej osoby s ŠtB.⁸⁾ Obsah zväzkov tajných spolupracovníkov mal štandardne obsahovať:

1. zoznam dokumentov,
2. zoznam osôb,
3. prehľad častí, dielov a zložiek,
4. obsah zväzkov TS,
5. návrh na získanie k spolupráci,
6. správa o získaní k spolupráci,
7. lustračný list TS,
8. memorandum.

Ostatné písomnosti boli zoradované chronologicky:

- písomnosti z previerky kandidáta,
- záznamy o osobnom styku príslušníka s kandidátom,
- kompromitujúce materiály,
- návrhy na využitie TS, postupy jeho riadenia a výchovy,
- návrhy a záznamy o odbornej príprave a výcviku TS k plneniu „špeciálnych úkolov“,
- zmluvy a dohody o vzájomných záväzkoch medzi TS a čs. kontrarozviedkou,
- návrhy na pravidelné (nepravidelné) finančné

7) K problematike vytrhnutých strán po novembri 1989 pozri: ŽÁČEK Pavel – KOŠICKÝ Patrik: Štátna a Verejná bezpečnosť v ponovembrovej politike. In: *Pamäť národa*, č. 3/2005, s. 43

8) O dokumentoch upravujúcich výkon skartácií a o jej priebehu pozri ŽÁČEK Pavel: „Múzou přijít, jsme hotovi ...“. In: *Pamäť národa*, október/2004, s. 28 – 41.

- alebo iné odmeny, jednorazové výpomoci alebo iné zvláštne úhrady,
- písomnosti o spojení s TS (plány spojenia, legendy ku krytiu schôdzkovej činnosti, návrhy na spojenie pomocou „krycích adries“, „priehradok“, „iných prostriedkov“ a legendy na ich krytie atď.),
- záznamy o previerkach spojenia a jeho zmenách,
- návrhy a záznamy o napojení na rezidenta,
- návrhy a záznamy o podstavení TS protivníkovi a napojení do spravodajských hier,
- návrhy a záznamy jednostrannej-dvojstrannej „dešifrácie“ medzi TS,
- návrhy pre úkolovanie TS pre styk so spravodajskými orgánmi protivníka a dezinformačné správy podané TS protivníkovi,
- návrhy na výjazdy (vysadenie – vysťahovanie) do zahraničia a záznamy o výsledkoch činnosti,
- písomnosti previerkového charakteru v priebehu činnosti TS,
- návrhy na odovzdanie – prerušenie – ukončenie – obnovu spolupráce,
- signály o dekonšpirácii TS a písomnosti o preventívnych opatreniach,
- správy o obranných opatreniach pri emigrácii TS a pri vysťahovaní do zahraničia,
- iné písomnosti majúce bezprostredný vzťah k osobe TS, k jeho činnosti, ďalej k osobám blízkym a záujmovým stykom,
- lustračné listy osôb evidovaných ku väzku TS.

Okrem hlavnej časti obsahoval väzok aj finančnú zložku a zložku vlastnoručných správ.

Úplné zničené alebo neúplné väzky a spisy sú teda v prevažnej miere dôsledkom spomínaných skartácií. S najväčšou pravdepodobnosťou bolo zámerom skartácii zničenie tých častí väzku, ktoré sa mohli v budúcnosti stať kompromitujúcim materiálom. Išlo predovšetkým o zničenie zložky s vlastnoručnými správami a agentúrnych záznamov (AZ). V zložke vlastnoručných správ boli

uchovávané správy, ktoré pisali priamo tajní spolupracovníci ŠtB vo väčšine prípadov po úkolovaní.

AZ bola správa písaná operatívnym pracovníkom, ktorý získal informácie na schôdzke so spolupracovníkom ŠtB. Zámerne tu hovoríme o spolupracovníkoch, pretože AZ obsahovali aj správy od ľudí evidovaných v kategórii dôverník. Tiež existujú AZ, v ktorých je ako 'prameň' uvádzané dlhodobé priestorové odpočúvanie pod krycím menom DIAGRAM, či previerka korešpondencie pod krycím menom NÁKUP. AZ obsahovali okrem samotných poznatkov aj dôležité údaje o spolupracovníkovi, ktorý informácie získal a schôdzke, ako napríklad krycie meno a registračné číslo spolupracovníka, dátum a miesto konania schôdzky, označenie spoľahlivosti spolupracovníka, i to, ako správu získal a k čomu sa správa vzťahuje. Záznamy boli spravidla číslované v tvare napr. 2/89, čo znamená, že išlo o druhý záznam spolupracovníka z roku 1989. Dôležitým údajom pri samotnej rekonštrukcii dokumentov je aj rozdeľovník, ktorý zaznamenával, kde všade boli zasielané kópie AZ. To oprávňuje ÚPN k tomu, aby bola kópia z AZ opätovne založená do originálneho väzku, v ktorom sa pôvodne nachádzala. V závere AZ mal operatívny pracovník zaznamenať operatívny význam informácií, spôsob dokumentácie, navrhované opatrenia, údaje o osobách, ktoré sú spomínané v texte, ako aj jeho názor na zistené poznatky.

Ako zrekonštruovať zničené AZ, ktoré sa nachádzali vo väzkoch OS? Prvým krokom je zhromažďovanie údajov o osobách, s ktorými TS prichádzal do styku a ktoré je možné z čiastočne zničeného väzku získať najmä z časti *zoznam osôb* a *memorandum*. Zároveň je potrebné zaznamenať všetky krycie mená, ktoré väzkom prechádzajú, ako aj objekty, ku ktorým sa viažu tieto osoby alebo samotný TS. V neposlednom rade sú zaznamenávané aj mená operatívnych pracovníkov. Takto získané údaje sú porovnávané s dostupnými databázami ÚPN s cieľom zistiť, či existujú dokumenty vedené na tieto osoby, ktoré sa nachádzajú v Archíve ÚPN. Ide o mravčiu prácu, pri ktorej je potrebné preveriť každý údaj, ktorý by mohol viesť k zrekonštruovaniu väzku. V druhom kroku sú potom vyhľadane dokumenty pozorne preštudované a v prípade, že je nájdený AZ, ktorý má v rozdeľovníku uvedenú príslušnosť k zrekonštruovanému väzku, je kópia tohto AZ doplnená do pôvodného väzku.

Z reálneho pohľadu je doplnenie väzku do úplného pôvodného stavu nemožné, ale je úlohou ÚPN čiastočne zrekonštruovať väzky, najmä v prípadoch, v ktorých je dokázateľné, že daná písomnosť skutočne prináležala aj do iného väzku. Kópia tohto dokumentu sa stáva neoddeliteľnou súčasťou zrekonštruovaného väzku tak v origináli, ako aj v jeho elektronickom spracovaní.

V pravej časti horného výrezu z agentúrneho záznamu je rozdeľovník, ktorý ukazuje, kde bola zasielaná kópia z tohto záznamu. V dolnom výreze sú informácie o dátume, mieste schôdzky a spôsobe získania správy. Zdroj: Archív ÚPN.

XII. správa ZNB
 Soubiet: Bratislava 2.
 Odbor: 1. odd.
 Operat. pracovník: kpt. Pavlis
 Získal: rezident, agent, informátor, dôverník, kandidát, styk, oper. prac., ** cizinec
 Č. svezku: 39643, Jméno: LOTOS
 Číslo jednot.:
 (Pouze při odesání mimo odbor)

Výřitek Ma:
 Počet listů: 5
 Přílohy:
 Rozdělovník:
 1x zv. FERD
 1x zv. TS "LOTOS" cez OAO

* v Bratislave dne 16.11.1989

Schůzka konána dne 15.11.1989
 Miesto schůzky: KB, PB, služební místnost, veřejná místnost, terén
 Sériáznost spolupracovníka: prověřený, je prověřován, nepravěř., podezřelý z nevěřičnosti
 Pramen zprůvěry: Získal spoluprac. (pracovník)
 a) rozhovorem s osobou, která
 - se popís. události zúčastnila
 - se o události dočetla

Popis události se stala dne 14.-15.11.1989
 Spoluprac. zprůvěra získal: po úkolování, z vlastní iniciativy, nřhodně
 Zprůvěra se vztahuje: k rozprac. v operat. svezku, k problematickému, mimo problematiku, k ohlasům
 b) přeložením dokumentu
 c) byl u popísované události
 d) popís. události se aktivně účastnil
 e) nřhodně vyslechl

3. Rekonštrukcia organizačnej štruktúry ŠtB

Činnosť ŠtB, podobne ako iných tajných služieb, v podstatnej miere závisela od jej vnútorného usporiadania, rozdeľovania kompetencií a v neposlednom rade od vhodného výberu personálneho obsadenia. V totalitnom usporiadaní spoločnosti je veľká miera zodpovednosti prenesená na úzky okruh vedúcich predstaviteľov, ktorých rozhodovanie je ovplyvnené ideológiou, v našom prípade jedinej komunistickej strany. Štruktúra ŠtB bola vytvorená podľa sovietskeho modelu a kopirovala usporiadanie KSC od ministerskej úrovne cez krajskú až po okresnú. Význam spočíval v čo najužšom prepojení ŠtB s KSC a vzájomnej výmene informácií, keď rozhodujúce slovo mala strana.

Štruktúra ŠtB bola začlenená do štruktúr ZNB a bola členená na jednotlivé správy, ktoré sa riadili organizačnými poriadkami. Tieto vymedzovali ich úlohy a pôsobenie a boli súčasťou rozkazov ministra vnútra.⁹⁾ V súčasnosti prebieha rekonštrukcia XII. správy ZNB (správa kontrarozvedky v Bratislave). Pozornosť je zameraná predovšetkým na štruktúru a personálne obsadenie jednotlivých oddelení v rámci správy v rokoch 1974 - 1989. Zároveň sú dokumentované problematiky, ktorými sa zaoberali oddelenia v úzkom prepojení na väzbovú agendu, ktorú viedli jednotliví príslušníci.

Súčasne s dokumentovaním zločinov na hraniciach prebieha rekonštrukcia organizačnej štruktúry 11. brigády Pohraničnej stráže a jej personálneho obsadenia. Podstatná časť personálnej agendy príslušníkov ŠtB sa stále nachádza v archívoch ministerstva vnútra, čo značne komplikuje

rekonštrukciu a v prípade zločinov na hraniciach aj určenie konkrétnej zodpovednosti.

4. Rekonštrukcia represívnej činnosti

Dôkazom represívnej činnosti komunistickej tajnej polície sú už publikované zoznamy usmrtených osôb politických procesov počas celého obdobia totalitného režimu či mená obetí zavraždených na hraniciach, ako aj obeť okupácie v auguste 1968 a demonstrácií v auguste 1969. V rámci oddelenia bola vypracovaná metodika dokumentovania jednotlivých prípadov s následkom smrti a v spolupráci so Sekciou informatiky bol vytvorený databázový systém, ktorý bude postupne dopĺňaný o známe, ale aj novo objavené prípady počas štúdia dokumentov tajnej polície. Dalším projektom v rámci oddelenia je prebiehajúce dokumentovanie prípadov usmrtení počas okupácie vojskami Varšavskej zmluvy v auguste 1968, ktorý bude rozšírený v budúcom roku o obeť represii počas prvého výročia okupácie v auguste 1969.

Úlohy, ktoré vyplývajú Ústavu pamäti národa zo zákona, na ktorých sa svojou mierou podieľa aj Oddelenie rekonštrukcie dokumentov, si vyžadujú nielen kvalitné, ale aj vzhľadom na rozsiahle obdobie a počet spáchaných krívd na občanoch aj početné personálne obsadenie. V súčasnosti sa na plnení doteraz spomínaných úloh v rámci oddelenia podieľa osem zamestnancov. Vzhľadom na rozsiahlosť štátnobezpečnostného aparátu komunistickej tajnej polície a jeho činnosti bude potrebné do budúcnosti rozšíriť personálne obsadenie celej Sekcie právnych analýz a rekonštrukcie dokumentov.

RESUME

The Section of Document Reconstruction Researches

The constitution of the Nation's Memory Institute was the first step of the Slovak society facing its communist past. Victims of the communist suppressions are allowed to know the whole and objective truth in spite of incomplete original documents. The Section of Document Reconstruction researches, which is a part of the Section of Legal Analyses and Document Reconstruction researches, restores the original full version of the communist-era secret police documents. The purpose of completing the documents is to disclose them to legitimate claimants and to reconstruct the repressive and informative activities of the state communist security agencies. The work of the Section is focused on the reconstruction of registration tools and documents, the structure of the secret police and the clarification of repressive operations on citizens done by the secret police.

Due to the extensive shredding that was carried out in November 1989, the Section has to put the accent on restoring the files of infiltrators in the reconstruction of the documents. To uncover the repressive work of the communist-era secret police (State Security) it is very important to reconstruct its structure and personnel. The Nation's Memory Institute carries out an important and difficult work with a responsibility to the victims from the whole period of oppression.

9) K organizačnej štruktúre federálneho ministerstva vnútra, ako aj jednotlivých správ pozri ŽÁČEK, Pavel: *Přísně tajné*. Praha 2001. s. 123 - 264. K problematike I. správy, zahraničnej rozvedky pozri tiež ŽÁČEK, Pavel: *Menší sestra I., Vznik a vývoj První správy ministerstva vnútra 1953 - 1959*. Brno 2004.

„My prišli vas spasiť...”

Patrik Košícký *Obete augusta 1968*

V minulom roku sa Slovenská republika stala súčasťou Európskej únie. Každý z jej členov priniesol do tohto zväzku kus svojej histórie a svoj „príbeh o utrpení“. Jedným z takýchto príbehov je aj dvadsaťjedenročná sovietska okupácia Československa a jej následky. Už prvé dni vstupu 'spojeneckých' vojsk, a najmä tie, priniesli so sebou stratu mnohých nevinných ľudských životov. Aj takmer dvadsať rokov od pádu komunizmu sa o obetiach okupácie hovorilo len v číslach a štatistikách. V procese vyrovnávania sa s vlastnou minulosťou je načase, aby boli obeť personifikované a odhalené ich mená a osudy. Dvomi takýmto vyhasnutým životom sú venované aj nasledujúce riadky.

Juraj Bonk

Letné, inokedy pokojné augustové ráno vo Svidníku bolo poznačené smutnými správami, ktoré so sebou prinášali sovietske vojenské kolóny. Smerovali ďalej do vnútrozemia a nič ľudské im nebolo prekážkou. Riadili sa jediným pokynom 'vperjod' (vpred). Bude vojna, pomyslel si mladý Juraj, 19-ročný rodák z Hôrky pri Poprade, vyučený strojný zámočník, ktorý bol s partiou chlapov z Piloimpregny na týždňovke v Krajnej Poľane pri Svidníku. Ľudia vo väčšine miest postávali na uliciach a s neistotou v očiach hľadeli na prichádzajúce vojenské kolóny. Ženy sa rozbehli do obchodov, aby nakúpili do zásoby potraviny pre prípad, že dôjde naozaj k najhoršiemu. Chlapci z Jurajovej partie sa rozhodli nečakať, čo bude ďalej, ale nasadli do auta a vydali sa domov k rodinám. Po ceste stretávali ďalšie a ďalšie vojenské kolóny. Keď sa blížili k Popradu, cesta sa stávala neprejazdnou, tak sa rozhodli obísť posledný úsek cesty cez neďaleký Kežmarok. Ak by boli v ceste pokračovali, Juraj by vystúpil v Hôrke a bol by doma. Keď dorazili do Popradu, rozlúčili sa a Juraj sa vybral cez námestie k stanici zistiť, kedy mu ide najbližší autobus.

Asi takto prebiehali posledné hodiny mladého Juraja, ktorého život zbytočne vyhasol počas násilnej okupácie Československa v auguste 1968. O ďalších udalostiach už hovorí situačná správa Verejnej bezpečnosti: „V meste Poprad od 11.00 hod. bola občanmi, najmä mládežou rôzneho veku, asi 600 občanmi zatarasená premávka, ktorá hatila plynulý prechod vojskám waršavskej

zmluvy. Pri tejto zátarase boli občanmi na vozíkoch waršavskej zmluvy hádzané kamene pričom vojak z tanku pustil dávku zo samopalu, následkom čoho došlo k zraneniu nižšie uvedených občanov: ...“¹⁾ Posledným na zozname bol aj Juraj Bonk, narodený 24. júla 1949 v Hôrke pri Poprade. Bol zasiahnutý strelou do brucha a zraneniu na mieste podľahol. Podľa svedkov prechádzali popradským námestím kolóny tankov.

„Beránka vlku se zachtělo ...“

Popradčania na znak protestu na niekoľkých tankoch, ktoré tadiaľ prechádzali, prederavili a podpálili prídavné nádrže. Vyhľadovaní, vystrašení vojaci len ťažko znášali, že ich ľudia nevitajú rovnako vrúcne ako ich predchodcov pred viac ako dvadsiatimi rokmi. Neboli pripravení na to, čo ich čakalo vo vtedajšom Československu. Dostali rozkaz a išli. Keď som sa takmer pred piatimi rokmi rozprával na Kaukaze s Azerbajdžancom, ktorý bol jedným z tých vojakov, ktorí v auguste 1968 prišli k nám, z jeho úst zazneli slová: „My prišli vas spasiť!“, teda zachrániť. Aj po viac ako tridsiatich rokoch bol presvedčený, že vtedy u nás panoval neporiadok, nízka morálka a príprava kontrarevolúcie. To všetko bola len lživá propaganda, ktorou prešli títo vojaci, keď smerovali s okupačnou armádou do ČSSR. Smutné je, že tento obyčajný človečik ešte aj dnes verí, že nám prišli pomôcť a zachrániť nás pred veľkým zlom, ktoré prichádzalo zo západu. Ani takéto zmyšľanie však neospravedlňuje všetko zlo, ktoré so sebou priniesol závan takzvanej „záchrany“.

Anna Ulická

Šestnásťročná Anička sa tešila na prvý školský deň. Konečne ju prijali na učňovskú školu, kde sa mala vyučiť za krajčírku. So sestrou sa dohodli, že pôjdu spoločne na nákupy do Martina. V Martine sa dohodli, že sa stretnú rovno pri autobuse. Sestra Danka však autobus nestihla, a tak sa Anička vrátila do Sučian sama. Keď odniesla veci domov,

rozhodla sa ešte zabehnúť do miestnej predajne obuvi kúpiť si topánky. Na spätočnej ceste bola nútená čakať na chodníku pri hlavnej ceste, lebo sa blížila vojenská kolóna. Keď prechádzala popri nej, prvé cisternové auto z kolóny ju zachytilo a strhlo na cestu. Následne ju ďalšie dva cisternové automobily prešli a na mieste usmrtili.

„Dňa 28. 8. 1968 asi o 15.30 hod. došlo v Sučanoch k dopravnej nehode usmrteniu Anny Ulickej, nar. 7. 9. 1951. K usmrteniu došlo tým, že Ulická sa za dosiaľ nie presne zistených okolností dostala pod kolesá sovietskeho cisternového auta, ktoré ju prešlo a na mieste usmrtilo.“²⁾ Takto bol priebeh udalosti stručne opísaný oficiálnymi orgánmi, ktoré mali celú záležitosť vyšetrovať. Podľa svedkov však Anička stála na chodníku, keď cisternové auto vybočilo z jazdy a vyšlo kolesami na chodník. O bezohľadnosti vojakov okupačných armád svedčí aj to, že nielenže neposkytli dievčaťu okamžitú pomoc, ale ani len nezastavili. Pohotovo reagoval šofér autobusu, ktorý zastavil tak, aby doráňané telo neprešli ďalšie vojenské vozidlá. Na pomoc však bolo už neskoro. O niekoľko dní sa konal pohreb a na cintorín v Sučanoch prišli stovky ľudí, aby vyjadrili ľútosť nad zbytočným vyhasnutím bezbranného života. Aj po toľkých rokoch má sestra Danka slzy v očiach a výčitku, že ak by bola vtedy stihla autobus z Martina, možno by sa toto všetko nemuselo stať. Možno. Ak by neboli prišli okupačné vojská, tak by sa to určite nestalo. Určite.

Na mieste, kde sa celá tragédia odohrala, bola v roku 1969 osadená pamätná tabuľa, ktorú tam v pôvodnom stave nájdeme aj dnes. Napriek normalizačnému úsiliu nenašiel nikto odvahu, aby ju z tohto miesta odstránil tak, ako to bolo v iných mestách.

Ad acta...

V mnohých prípadoch usmrtení následkom vstupu vojsk Varšavskej zmluvy bolo vyšetrovateľom VB začaté trestné stíhanie neznámej osoby. Jednotlivé zložky VB následne zahájili vyšetrovanie a založili vyšetrovacie spisy, ktoré obsahovali lekársku správu, znalecké posudky, výpovede svedkov a fotodokumentáciu. Vo väčšine prípadov však malo vyšetrovanie podobný neúspešný priebeh. Vyšetrovateľ VB trestné stíhanie v danej veci prerušil z dôvodov, že sa nepodarilo zistiť ani vojaka, ktorý spôsobil usmrtenie a ani veliteľa jednotky, ktorý bol zodpovedný. Po podpísaní *Zmluvy medzi vládou ČSSR a vládou ZSSR o podmienkach dočasného pobytu sovietskych vojsk na území ČSSR* zo dňa 16. októbra 1968 boli všetky vyšetrovacie spisy, týkajúce sa vstupu vojsk Varšavskej zmluvy, sústredené na vojenských prokuratúrach,

ktoré sa mali od tejto chvíle celou vecou zaoberať. O ich ďalšom osude asi s najväčšou pravdepodobnosťou rozhodol normalizačný proces, keďže dodnes nie sú známe prípady odsúdenia vojakov, ktorí usmrtenie alebo zranenie nevinných civilistov zapríčinili.

Ústav pamäti národa od januára 2005 zhromažďuje dokumentáciu k prípadom usmrtenia a zranenia počas vstupu armád Varšavskej zmluvy na územie Československa v auguste 1968 s cieľom čo najpresnejšie zdokumentovať spomínané udalosti. Doteraz zdokumentoval a overil 23 prípadov usmrtenia slovenských občanov. Výsledkom tohto projektu má byť súhrnná publikácia, ktorá okrem popisu udalostí odkryje aj životné príbehy jednotlivých obetí. Súčasťou projektu bude aj žiadosť predsedu správnej rady ÚPN Jána Langoša, ktorou požiada prezidenta Slovenskej republiky Ivana Gašparoviča, aby obetiam udelil štátne vyznamenanie in memoriam.

Obete augusta 1968

BONK Jozef († Poprad), nar.: 24. 7. 1949
21. 8. 1968 na námestí v Poprade utrpel strelné poranenia, ktorým na mieste podľahol.

CIBERAJ Štefan († Rožňava), nar.: 4. 11. 1939
21. 8. 1968 zachytený sovietskym tankom a prítlačný k stene obytného domu. Utrpel pomliaždenie panvy a došlo k odtrhnutiu pravej dolnej končatiny. Pri prevoze do nemocnice zraneniu podľahol.

GAVORNÍK Rudolf († Detva), nar.: 20. 4. 1950
21. 8. 1968 o 13.30 hod. postrelený zo samopalu (ľahkého guľometu) na sídlisku v Detve. Prevezený do nemocnice v Lučenci, kde o 21.15 hod. zraneniam podľahol.

HAMRÁK Michal († Košice), nar.: 14. 3. 1952
21. 8. 1968 o 12.30 hod. zasiahnutý strelou priamo do srdca.

HATALA Ján († Košice), nar.: 20. 5. 1949
v Hnilci 21. 8. 1968 utrpel strelné poranenia pečene, dvanástorníka, obličiek a brušnej aorty.

HLAVÁČ Pavol († Ladomerská Vieska), nar.: 10. 3. 1939
25. 8. 1968 o 21.50 hod. bol usmrtený pri zrážke jeho motocykla s obrneným transportérom.

HOLÍK Ján († Bratislava), nar.: 25. 4. 1923
21. 8. 1968 o 12.30 hod. zasiahnutý dvoma strelami do tváre na Šafárikovom námestí pri Univerzite Komenského v Bratislave.

2) AMV SR, f. T 010, inv. j. 26: Situačná správa OO VB Martin zo dňa 30. 8. 1968.

HORVÁTH Bartolomej († Košice),
nar.: 23. 5. 1947

21. 8. 1968 zasiahnutý strelou do brucha a ľavej ruky a následky zranenia zomrel 11. 9. 1968 o 16.45 v nemocnici na Rastislavovej ulici v Košiciach.

KOLESÁR Jozef († Košice), nar.: 19. 3. 1933
21. 8. 1968 na Nám. Osloboditeľov utrpel priestrel hlavy s rozsiahlym poranením mozgu.

KOŠANOVÁ Dana († Bratislava), nar.: 24. 7. 1953
21. 8. 1968 o 12.30 hod. bola na schodoch Univerzity Komenského v Bratislave zasiahnutá do bedrovej oblasti. Bola prevezená do Fakultnej nemocnice, kde zraneniu podľahla.

LAMPER Milan († Praha), nar.: 17. 7. 1949
21. 8. 1968 usmrtený pri obrane rozhlasu v Prahe.

LÁSZLÓ Ján († Košice), nar.: 14. 3. 1915
21. 8. 1968 o 15.30 (16.30) hod. utrpel priestrel hlavy s rozsiahlym poranením mozgu.

LEGNER Peter († Bratislava), nar.: 3. 3. 1952
22. 8. 1968 medzi 12. a 13. hodinou bol postrelený do hrudníka a brucha na Námestí SNP (pri pošte) v Bratislave. Zomrel po prevoze do nemocnice.

LEVÁK Jozef († Zvolen), nar.: 22. 6. 1930
21. 8. 1968 o 16. hod. prejdený tankom v snahe zabrániť mu v ďalšej jazde. Po usmrtení tank nezastavil a ďalej pokračoval v jazde.

MARTONÍK Ladislav († Košice),
nar.: 28. 12. 1944
21. 8. 1968 o 13.00 hod. na Prešovskej ceste v Košiciach zasiahnutý strelou do hlavy. Na následky zranenia zomrel 22. 8. 1968 o 9.30 hod. v nemocnici na Rastislavovej ulici v Košiciach.

MOŠTENICKÝ František († Važec),
nar.: 21. 8. 1921

21. 8. 1968 okolo 13. hodiny na ceste medzi Važcom a Štrbou bol zrazený pri jazde na motocykli sovietskym tankom. Spolujazdkyňa, dcéra Dana Moštenická utrpela ťažké zranenia.

OPRENDEK Ondrej († Velemin),
nar.: 30. 11. 1936
V noci z 11. na 12. septembra 1968 bol sovietskymi vojakmi krivo obvinený z krádeže alkoholu. Vyvedli ho za dedinu, kde utrpel početné strelné rany. Po 48 hodinách bol prevezený do nemocnice, kde zraneniam podľahol.

SCHMIEDT Ivan († Košice), nar.: 7. 7. 1941
21. 8. 1968 na rohu Leninovej a Štúrovej ul. v Košiciach zasiahnutý strelou do hlavy. Priestrel hlavy a zlomenina spodiny lebečnej.

SIVÁK Stanislav († Bratislava), nar.: 12. 2. 1939
21. 8. 1968 o 12.30 hod. bol postrelený na Šafárikovom námestí pri Univerzite Komenského v Bratislave do brucha (odrazená guľka). Zomrel po prevoze do nemocnice.

SZVITYEL Jozef († Bratislava), nar.: 16. 12. 1949
22. 8. 1968 o 12.30 hod. bol na Nám. SNP pri pošte od chrbta postrelený ruským vojakom zo samopalu. Utrpel priestrel brušnej dutiny. Po niekoľkých mesiacoch následkom zranenia podľahol.

ULICKÁ Anna († Sučany), nar.: 7. 9. 1951
28. 8. 1968 asi o 13.30 bola na chodníku zachytená ruským cisternovým automobilom a následne prejdená ďalšími dvoma cisternovými automobilmí. Kolóna bez zastavenia pokračovala ďalej.

ZDECHOVAN Štefan († Detva), nar.: 14. 7. 1940
21. 8. 1968 o 13.30 hod. usmrtený dávkou zo samopalu (ľahkého guľometu) na sídlisku v Detve. Utrpel strelné poranenie hrudníka a ľavého predkolenia.

ZSIGÁRDI Alojz († Topoľníky), nar.: 24. 3. 1923
21. 8. 1968 v obci Topoľníky prejdený tankom a na mieste usmrtený.

RESUME

"We came to save you"

Since January 2005 the Nation's Memory Institute has been collecting documents about killing and hurting of people in August 1968. The crimes took place when Warsaw Pact troops and tanks invaded the country during the occupation of Czechoslovakia in August 1968. The up to now published casualty toll refers to real human fates. Innocent victims, like Anna Ulická and Juraj Bonk, were killed by the hands of foreign soldiers. Two young lives and two grievous fates, Anna (16) was run over by a Russian car, and Juraj (19) was shot down on the square in Poprad. Another 21 victims are worthy of having their place of honor in our history.

Libri prohibiti

Pražská knihovna samizdatové a exilové literatury

Mezi historickými prameny pro poznání dějin opozice a odporu proti komunistickému režimu v Československu mají své nezastupitelné místo samizdatové a exilové publikace. Jako celek jsou především cenným svědectvím o svobodném myšlení, které se navzdory cenzuře a ostatním drátům rozvíjelo více než čtyřicet let. Největší soubor tohoto typu pramenů v českém prostředí shromáždila pražská knihovna s příznačným názvem Libri prohibiti.¹⁾

Knihovna byla otevřena v říjnu 1990, základem jejich fondů byla osobní sbírka Jiřího Gruntoráda, signatáře Charty 77 a zakladatele samizdatové edice *Popelnice*, v níž vyšlo okolo 130 titulů. Pozdější ředitel Libri prohibiti, který za opisování knih strávil několik let ve vězení, také obdržel od polistopadového ministerstva vnitra písemnosti, které mu při mnoha domovních prohlídkách v minulosti zabavili příslušníci Státní bezpečnosti. V dubnu 1991 byla registrována Společnost Libri prohibiti, která poskytla knihovně potřebnou právní subjektivitu. Občanské sdružení, jejímž cílem je zajištění chodu knihovny a kompletování jejich sbírek, má nyní 181 členů, předsedou je Ivan M. Havel, místopředsedou je Oldřich Černý (Ženeva) a členy výboru jsou Michal Holeček, Zdeňka Gruntorádová a Jiří Gruntorád, který je také jednatelem. Knihovna od roku 1992 sídlí na Senovážném náměstí 2, návštěvní dny jsou pondělí až čtvrtek odpoledne.²⁾

V současnosti obsahují fondy Libri prohibiti okolo 24 000 knihovních jednotek a přes 1 800 titulů periodik (všechny významné české časopisy v kompletní podobě). Knihovna se snaží shromažďovat nejen českou literaturu, v jejich fondech na-

jdeme také například ukrajinské, ruské či polské publikace. Slovenského čtenáře bude v této souvislosti jistě zajímat, že knihovna vlastní rozsáhlou sbírku slovakistik: přes 600 exilových a 360 samizdatových monografií, přes 50 titulů exilových a 40 titulů samizdatových časopisů.³⁾ Součástí Libri prohibiti je audiovizuální oddělení, které spravuje hudební nahrávky, záznamy přednášek z bytových seminářů či nezávislou filmovou tvorbu. Knihovna má také vlastní archiv dokumentů, kde je například uložena sbírka Ivana Dejmalu k dějinám československého studentského hnutí⁴⁾ či rozsáhlý archiv Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných. Archivní fondy také obsahují nepublikované práce a rukopisy (přes 270 knihovních jednotek), dokumenty a písemné doklady o činnosti exilových organizací, nakladatelství a redakcí včetně korespondence, samizdatové plakáty a letáky, fotografický a výstřížkový archiv.

Petr Blažek

PhDr. Petr Blažek (1973), absolvent FF UK Praha, pracuje v Ústavu pro současné dějiny AV ČR v Praze.

Riadiatel Libri prohibiti Jiří Gruntorád. Foto: archiv Libri prohibiti.

- 1) Mezi zakládající členy Společnosti Libri prohibiti patří řada významných osobností, například bývalý prezident Václav Havel, spisovatelé Hana Poniczká, Zdeněk Urbánek, Ivan Klíma, Ludvík Vaculík a Jan Vladislav, teolog Oto Mádr, bývalý rektor Univerzity Karlovy Radim Palouš, bývalý rektor Masarykovy univerzity v Brně Milan Jelínek, někdejší redaktor časopisu *Svědectví* Pavel Tigríd či zakladatel Ústavu pro soudobé dějiny Vilém Prečan. Ke vzniku blíže CÍSAŘOVSKÁ, Blanka: Libri prohibiti – nezávislá knihovna a studovna. In: *Soudobé dějiny*, roč. 2, č. 1 (1995), s. 108 - 109.
- 2) Bližší informace o činnosti knihovny Libri prohibiti, včetně rozpočtu a výročních zpráv, jsou dostupné na její internetové stránce <http://libpro.cts.cuni.cz>.
- 3) Na internetu je přístupná bibliografie slovenských exilových monografií s několika typy rejstříků (jmenný, názvový, nakladatelský a personální): http://libpro.cts.cuni.cz/sloex_uni.htm. Libri prohibiti také zprostředkovává českým čtenářům některé současné knihy slovenských autorů – v knihovně je například možné získat edice dokumentů a historické studie Jána Šimulčíka.
- 4) Katalog fondu je dostupný na internetové stránce http://libpro.cts.cuni.cz/el_publ_dejmal.htm. Srov. PAŽOUT, Jaroslav: Sběrka Ivana Dejmalu – významný pramen k dějinám československého studentského hnutí v šedesátých letech dvacátého století. In: *Sborník archivních prací*, roč. 53, č. 2 (2003), s. 129 - 194.
- 5) GRUNTORÁD, Jiří: *Katalog knih českého exilu 1948 - 1994. Libri prohibiti*. Praha 1995; GRUNTORÁD, Jiří: *Informace o Chartě 77 - článková bibliografie*. Brno 1998; FORMANOVÁ, Lucie - GRUNTORÁD, Jiří - PRIBÁŇ, Michal: *Exilová periodika. Katalog periodik českého a slovenského exilu a krajských tisků vydávaných po roce 1945*. Praha 1999.

Fondy samizdatové a exilové literatury v Libri Prohibiti

Název fondu	Stručný obsah fondu
1. České samizdatové monografie	12 600 knihovních jednotek z 50. až 80. let, jak publikací edičních (okolo 100 edic a nakladatelů, mj. Edice Expedice, Petlice, Popelnice, Česká expedice, Kvant, Kde domov můj) tak i publikací mimoedičních. Sbirka časopisů čítá přes 350 titulů.
2. České exilové monografie	Fond zahrnuje přes 6 400 knihovních jednotek. Kompletní je produkce více než 400 nakladatelství (mj. 68' Publishers, Index, Poezie mimo domov, Rozmluvy, Opus bonum, Arkýř, Konfrontace, Edice satiry, Moravian Library a Sklizeň). Fond také obsahuje 760 titulů čs. exilových periodik, z toho jsou kompletní ročníky řady časopisů (mj. Archa, Svědectví, Listy, Studie, Proměny, 150 000 slov, Obrys, Západ, Reportér, Rozmluvy, Hlas domova, Text, Kanadské listy, Sklizeň, Perspektivy, Bohemia, České slovo, Národní politika, Právo lidu, Paternoster, Zpravodaj Čechů a Slováků ve Švýcarsku), vycházejících od konce 40. let až do současnosti.
3. Monografie a časopisy 1. a 2. odboje	Fond obsahuje více než 60 knihovních jednotek legionářské literatury z 1. světové války, 740 monografií čs. válečného exilu 1939–1945 a některé časopisy z období 1. a 2. světové války.
4. Cizí samizdatové monografie a časopisy	Fond má více než 360 knihovních jednotek slovenského samizdatu a přes 600 knihovních jednotek polského „druhého oběhu“, 40 titulů slovenských a na 200 titulů polských periodik. Okrajově je zastoupen ruský samizdat a periodika z bývalé NDR.
5. Cizí exilové monografie a časopisy	Fond má více než 600 knihovních jednotek slovenských exilových monografií a přes 50 titulů časopisů, 400 svazků monografií ruského a ukrajinského exilu z let 1920–1990 (s několika tituly časopisů), polský exil je zastoupen pouze několika desítkami publikací a časopisů.
6. Cizojazyčné monografie a časopisy	Fond cizojazyčných knih se vztahem k Československu a dalším komunistickým zemím nebo k problematice lidských práv, včetně překladů z češtiny, má více než 2 400 svazků a přes 460 titulů časopisů.

Zdroj: Výroční zpráva Libri prohibiti 2004.

Knihovna (spolu)vydala již několik velice užitečných bibliografických příruček.⁵⁾ Podílela se také významnou měrou na vzniku mnoha odborných publikací, výstav či dokumentárních filmů, včetně rozsáhlých cyklů o samizdatu a alternativní kultuře. Libri prohibiti dnes představuje jednu z mála nezávislých institucí, které v České republice posky-

tují prostor pro zkoumání nedávné minulosti. Její význam v roce 2002 ocenila odborná komise udělením ceny Magnesia Litera za přínos české literatury. Jednateli Jiřímu Gruntorádovi byla ve stejném roce udělena prezidentem Václavem Havlem medaile Za zásluhy I. stupně. Knihovna přes uvedené úspěchy bohužel dlouhodobě zápasí s nedostatkem finančních prostředků a vhodných prostorů.

RESUME

Libri prohibiti: Prague Library of Samizdat and Exile Literature

Samizdat and exile literature occupies a special place among the historical sources available for the study of various aspects of the communist regime. The largest such collections in the Czech Republic are currently administered by the Prague Library under the fitting title Libri prohibiti. The library was founded in 1990 as a private institution. Its foundation was the private collection of a Charter 77 signatory, Jiří Gruntorád, who is currently the executive director of the Libri Prohibiti Society and the Director of the Library. Today, the collections comprise about 24,000 books and 1,800 periodicals. Libri prohibiti also includes a large collection of Slovak literature: more than 600 exile and 360 samizdat monographs, and more than 50 exile and 40 samizdat periodicals. The audiovisual department of the library stores recordings, such as taped lectures from seminars, held in dissidents' apartments and independent films. The library also features collections such as the archive of the Committee for the Defence of the Unjustly Prosecuted (Výbor pro obranu nespravedlivě stíhaných, VONS). The library has issued a number of bibliographical reference books and participated in preparing of many publications, exhibitions and TV documentaries. Library visitors can study selected parts of the collections in the reading room. The Library offers detailed information at its website - <http://libpro.cts.cuni.cz>.

Krajinou pražských archivů

Měli bychom totalitní minulost pořád dokola odsuzovat? Anebo se s ní smířit a udělat za ní tlustou čáru? Takové otázky neopouštějí politický a mediální diskurs ani dnes. Přitom se často zapomíná, že k tomu, abychom se mohli se svými dějinami vyrovnat, je potřebujeme především poznat. Nutnou podmínkou toho všeho je přístup všech, kdo mají vůli se minulostí zabývat, k historickým pramenům uchovávaným v archivech. V jakém stavu je tedy dnes české archivnictví? V čem spočívají jeho klady a v čem jeho mezery?

Karel Sieber

(1978), pracuje v archíve spravodajstva Českej televízie.

Zákon, jaký nikdo nechtěl

Situaci archivnictví a na něm závislého badatelského výzkumu nejlépe ilustruje osud nedávno přijatého archivního zákona (499/2004 Sb.), který 1. ledna 2005 vstoupil v platnost. Až do konce roku 2004 stále platil archivní zákon z roku 1974, ušitý na míru tehdejšímu poměru (a jen po formální stránce upravený v roce 1992), v posledních letech se prakticky všichni shodovali na tom, že by měl být přijat zákon nový. Zveřejnění jeho záměru před třemi lety ale vzbudilo nebyvalou bouři nevole. Archiváři z Plzeňského a Karlovarského kraje upozorňovali na to, že centralistická podoba návrhu povede k tomu, že z dosavadních okresních archivů se stanou nesvéprávné „regionální pobočky“ několika Státních oblastních archivů. V zákonu také nebylo ani slovo o dalším fungování Archivní rady, poradního orgánu českého ministerstva vnitra, který tvořil přirozenou odbornou protiváhu úřednické archivní správě ministerstva (a který, mimochodem, vypracovaný návrh zákona poměrně striktně odmítl).

Zoufalé kvalitě vypracované předlohy odpovídala také reakce českých zákonodárců při prvním čtení v Poslanecké sněmovně v prosinci 2003. Poslanci ODS kritizovali především necitlivou aplikaci ustanovení o ochraně osobních údajů. Ta totiž podmiňovala zpřístupnění jednotlivé archiválie tím, že proti němu ve lhůtě třiceti dnů nevznese námitku žádná z osob, jejichž osobní údaje (například datum narození, politická orientace, pracovní zařazení nebo třeba stranická příslušnost) jsou v dokumentu obsaženy. Zákon ovšem předpokládal, že taková osoba musí být nejprve vyhledána a obeslána, což je díky turbulentnímu historickému vývoji ve střední Evropě v řadě případů prakticky nemožné. Kromě toho by sebou zákon nesl i takové absurdní konsekvence, že by badatelé byli nuceni k výzkumu dějin Státní bezpečnosti čekat na to, zda proti jejich bádání ve lhůtě třiceti dnů nevznese námitku bývalí pracovníci StB, jejichž osobní údaje jsou ve spisech obsaženy. Některé osobní údaje jsou přitom obsaženy prakticky

v každém dokumentu, takže důsledná aplikace návrhu by v praxi vedla k zahlcení českého archivnictví byrokratickou procedurou. Při současných technických i personálních kapacitách archivů by tak byl historický výzkum moderních dějin opřeny o studium primárních písemných pramenů prakticky a fakticky zablokován.

Text návrhu ovšem kritizovali i poslanci vládních stran. Poslanec Tomáš Kvapil (KDU-ČSL) konstatoval, že navrhované podmínky pro vedení soukromého archivu jsou v podstatě nesplnitelné (návrh kromě toho obsahoval i možnost archiválie soukromého vlastníka bez jeho souhlasu opakovaně „dočasně uložit“ ve státním archivu, tj. de facto vyvlastnit). Tomáš Vrbík (US-DEU) upozornil na to, že návrh zbavuje archivy jejich kulturní a historické dimenze. „Archivy nejsou jen správní a servisní zařízení, ale v konkrétních českých podmínkách také kulturní instituce s hodnotnou tradicí historickou, výzkumnou, publikační, popularizační a další“, uvádí se ve Vrbíkém citovaném stanovisku Sdružení historiků České republiky. Nesouhlasem členů historické obce argumentoval i Zdeněk Jičínský, který rovněž vyjádřil pochybnost, zda tendence k „přílišné byrokratizaci“ je právě tím, co „by bylo vlastní sociálně demokratickému programu“. Poslanec Radko Martínek (ČSSD) slíboval, že ze zákona budou odstraněny „ty věci, které jsou v tom zákoně zcela evidentně špatné“.

Poslanec Rudolf Tomíček (ČSSD) varoval před dopady nově zavedeného striktního zákazu zpřístupnit ke studiu archivně nezpracované archiválie. Předchozí úprava přitom umožňovala udělení výjimky, na jejímž základě badatelé mohli studovat i ty dokumenty, ke kterým ještě archiváři nestačili zpracovat archivní pomůcky. Ve stavu „archivní nezpracovanosti“ se ovšem nachází velká část dokumentů k poválečným československým dějinám, včetně částí dokumentace ministerstva vnitra nebo třeba celého archivu ministerstva zahraničního obchodu. To samé platí například pro archivní fond známý jako „Novotného archiv“ v Archivu ÚV KSČ nebo dokumentaci mezinárodního oddělení/

oddělení mezinárodní politiky komunistické strany po roce 1962. Ani později, při projednávání návrhu v Senátu bohužel nebyl přijat návrh senátora Václava Jehličky, aby bylo povoleno z nezpracovaných archiválií pořizovat alespoň kopie. Archivy přitom nezavazuje ke zpracování žádná lhůta, takže je docela dobře možné, že řada nyní nezpracovaných archivních fondů v tomto stavu zůstane i třeba dalších padesát let. Zákonná norma nyní fakticky znemožňuje předložit ke zpřístupnění alespoň určitou archivně už zpracovanou část jinak nezpracovaného archivního fondu. Předkladatel návrhu Stanislav Gross (v t.č. ministr vnitra) při projednávání konstatoval, že je „připraven hledat metodu, (...) aby se nezpracovávaly třeba ze zákona fondy, po kterých žádná poptávka není, a aby se přednostně zpracovávaly fondy, po kterých poptávka je“. Není však známo, že by ministerstvo v tomto ohledu něco praktického podniklo.

Areál Štátného ústředního archívu Praha-Chodovec.
Foto: autor.

Pozornosti ve sněmovně neušel ani fakt, že návrh téměř nepočítal s elektronickými médii, s elektronickou komunikací, která je v současnosti realitou v čím dál větší části spisové služby. Právě archivace a zpřístupňování digitálních informací uchovávaných na datových nosičích je přitom tím, co zřejmě současné archivnictví v několika letech nezbytně přivede ke změnách zcela zásadní povahy. „Elektronická revoluce“ se v zákoně projevila snad jen v jediném ustanovení, které určuje, že „prostory k uložení archiválií s magnetickým záznamem musí být chráněny před účinky elektromagnetického pole“.

Návrh zákona byl natolik špatný, že dokonce i komunističtí poslanci hovořili o „extrémní míře postátnění“ (zpravodajka poslankyně Gruntová) a „návratu do Rakouska-Uherska“ (poslanec Ransdorf). Mnozí z kritiků však vyslovili naději, že by snad předloha bylo možno ve druhém čtení přepracovat do přijatelnější podoby, a tak návrh na zamítnutí v prvním čtení schválen nebyl. Od toho okamžiku se předloha dostala do soukolí parla-

mentní mašinérie s jejími vlastními zákonitostmi, které spíše než pravidla základní logiky odrážejí schémata politického manévrování a stranických loajalit.

Z projednávání ve výboru pro veřejnou správu, regionální rozvoj a životní prostředí a ve výboru pro vědu, vzdělání, kulturu, mládež a tělovýchovu vzešel pozměněný text, který zmínil dvě nejvíce kritizovaná ustanovení. Původní formulace „k nahlížení v archivech jsou přístupné jen archiválie starší třiceti let“ byla doplněna jednou podstatnou výjimkou – nevztahuje se „na archiválie vzniklé před 1. lednem 1990 z činnosti státních orgánů“. Pozměněna byla také formulace týkající se ochrany osobních dat. I nadále však zákon říká, že (§ 37 odst. 2) „do archiválií vztahujících se k žijící fyzické osobě, jejichž obsahem jsou citlivé osobní údaje, lze nahlížet jen s předchozím souhlasem této osoby. Archiv vyzoomí dotčenou osobu o žádosti o nahlížení a požádá ji o souhlas“. Ve druhém čtení sice poslanci předložili několik pozměňovacích návrhů, ty, které byly přijaty, však výslednou podobu návrhu nijak zásadně neovlivnily. Ve třetím čtení byl nakonec návrh zákona přijat hlasy většiny poslanců vládních stran a KSČM, proti hlasovala jen ODS.

Ministr si botky nerozkouše

Řadu věcných chyb v předloze se pokusil napravit Senát. K takzvaným archivům zvláštního významu, jejichž výčet je obsahem zákona, přibyly také obsáhlé archivy Českého rozhlasu a České televize. V tomto případě nejde ani tak o prestiž, která je s tímto zařazením spojena, jako spíše o praktické souvislosti – archivy zvláštního významu se totiž mohou akreditovat se zpožděním tří let namísto jinak povinných šesti měsíců. Akreditace sebou nese finančně náročnou nutnost yhovět všem podmínkám nového zákona (jako třeba pořídít takzvané bezpečnostní kopie nejvýznamnějších archiválií).

Méně závažným, avšak charakteristickým rysem zákona byly marxismem inspirované formulace v té části zákona, která definovala archiválie první kategorie (příloha 3) – mělo jít například o dokumenty zobrazující „zápas za politickou a sociální emancipaci společenských tříd“. Naproti tomu problematika poválečného vývoje se v předloze objevovala jen v jedné vágní formulaci – mezi přednostně archivované dokumenty měly patřit ty, které zachycují „protinacistický a protikomunistický odboj a jeho perzekuci“. Teprve na návrh senátního výboru pro vzdělávání, vědu, kulturu, lidská práva a petice byla tato příloha upravena tak, aby zmizela výše uvedená ideologická klišé a vedle dokumentů spojených s klíčovými roky 1938 a 1945 bylo pamatováno i na „archiválie dokumentující

komunistický převrat v roce 1948, okupaci Československa v roce 1968, konec komunistického totalitního zřízení v roce 1989 a navazující obnovu demokratického zřízení“.

Stejně jako už předtím někteří z poslanců neuspěl ani senátor Miloslav Pelc při snaze přeformulovat část zákona, která výjimečně umožňuje (odst. 4 § 38) nahlížet i do archivně nezpracovaných archiválií „vědeckým badatelům a studentům na základě žádosti doložené písemným potvrzením Akademie věd nebo vysoké školy o naléhavém časově limitovaném vědeckém nebo výukovém účelu nahlížení“. Nejde jen o to, že není určeno co je a co není míněno termíny „naléhavý“ a „časově limitovaný“. Omezení „vědeckých badatelů“ na pracovníky a studenty vysokých škol a Akademie věd totiž znamená, že ze hry byli vyloučeni například všichni badatelé z historického ústavu armády a také všichni vědeckí pracovníci muzeí, která v současném základním výzkumu sehrávají nezastupitelnou roli. Další privilegium udělené Akademii věd do budoucna omezuje možnost vzniku nestátních výzkumných center, která by snad jednou mohla představovat alternativu státem ovládaných vědeckých institucí.

Co je nejparadoxnější, při takto formulovaném výčtu se ukázalo, že mezi „vědecké badatele“ archivní správa nepočítá ani samotné archiváře. V definici působnosti archivů navíc nenajdeme ani slovo o jejich kulturní a vědecké dimenzi, která se odráží mimo jiné i v publikační činnosti archivů a jejich odborných pracovníků. Nový zákon archiváře nahlíží především jako jakési lepší údržbáře, konzervátory, manipulanty a správní úředníky, tedy v podstatě nic víc než servisní techniky archivního mechanismu. Stanislav Gross na kritiku této skutečnosti ve sněmovně reagoval slovy, že archivům „návrh zákona v žádném případě nebrání, aby vykonávaly vědeckou a kulturní činnost, pokud samozřejmě je tímto jejich zřizovatel pověřil“.

Poslanecká sněmovna nakonec vrácený zákon schválila v senátním znění a v září minulého roku byl otištěn ve Sbírce zákonů. I přes pozměňovací návrhy částečně vycházející vstříc obavám odborné veřejnosti bylo přijetí návrhu zákona demonstrací slabosti českých akademických institucí, které až na výjimky nedokázaly svůj zájem prosazovat s náležitým předstihem a dostatečně nahlas. Ukázala se také platnost pravidla, že pokud je státní správa do parlamentu předložena vadná právní norma, pozměňovací návrhy poslanců nebo senátorů ji mohou částečně pozměnit, ale pro odstranění zásadních problémů a přepracování filozofie celého návrhu nemají ani sněmovna, ani Senát dostatečný aparát a nutné kapacity. Skutečnost, že vzhledem k neschopnosti ministerstva vnitra zůstával celých patnáct let po listopadu 1989 v platnosti normalizační archivní zákon z roku 1974, dokázal

ministr Gross proměnit ve svůj prospěch – návrh ve sněmovně obhajoval slovy: „Já si kvůli tomu botky nerozkousám, jak říkal Rychlonožka, když ten návrh zákona zamítnete nebo vrátíte k předkladateli, ale myslím, že je to škoda, protože platná právní úprava z roku 1974 skutečně neodpovídá současnému i ústavnímu uspořádání.“

Kompromis dosažený v klíčové otázce zpřístupňování dokumentů obsahujících osobní údaje není ve výsledku příliš uspokojivý. U jakéhokoli dokumentu, který obsahuje nějaké citlivé osobní údaje a který zároveň nepochází z činnosti státních orgánů ani organizací a politických stran Národní fronty, musí archiv postupovat tak, že „vyrozumí dotčenou osobu o žádosti o nahlížení a požádá ji o souhlas“. To samozřejmě předpokládá, že je známo, že je dotčená osoba dosud naživu a kde je její trvalé bydliště. Není jasné, jak bude archiv postupovat v případě těch osob, které se nepodaří vyhledat (počítaje v to například cizince ze zemí, kde institut trvalého bydliště ani neexistuje a kde není možný přístup k místnímu registru obyvatel).

Mírný pokrok v mezích zákona

Tři měsíce po vstupu zákona v platnost je možno říci, že přinejmenším ty nejhorší obavy spojené s touto normou se – alespoň zatím – nenaplnily. Prováděcí vyhláška ministerstva vnitra (č. 645/2004 Sb. ze dne 13. prosince) zmírnila řadu ustanovení, která předtím práci badatelů v archivech nejvíce ztěžovala. Donedávna ještě platné předpisy jako například „směrnice ministerstva vnitra České socialistické republiky ze dne 20. června 1975 o využívání archiválií“ totiž obsahovaly řadu anachronismů, včetně pravidla, podle něhož jsou cizinci nebo v zahraničí publikující badatelé povinni „vyžádat si zvláštní povolení ministerstva vnitra“ k nahlížení do archiválií za účelem přípravy edice. Studium v archivech bylo v minulosti sešněřováno řadou bezdůvodných, ale o to důsledněji vyžadovaných podzákoných nařízení. Ta potom určovala, že z jednoho archivního fondu nesmí být jednomu badateli pořízeno více jak sto stránek kopií za rok – šlo samozřejmě o směšně malé množství a nebylo vždy dodržováno, ale pokud se badatel archivářům znelíbil, mohli ustanovení využít k jeho beztestně šikaně. Některé archivy také stále více omezovaly počet předkládaných archiválií. Podle vzorového badatelského řádu neměl mít badatel v badatelně ke studiu více jak tři kartony (krabice) a v jednom okamžiku směl studovat jediný karton. Tehdejší Státní ústřední archiv ale stanovil vlastní pravidlo snižující počet předkládaných dokumentů nejprve na dvacet, poté na deset a dnes už dokonce jen na pět jednotlivin (jedna jednotlivina přitom může sestávat třeba jen z pěti listů). To vše se dělo v době, kdy byl SÚA vybavován množstvím výpo-

četní techniky – její zavedení ale některé archivní procedury paradoxně jen zkomplikovalo.

Na příchod elektronického věku vůbec reagují archivy jen velmi pozvolna. Zatímco v zahraničí není výjimkou zpřístupňování celých registrů a někdy dokonce i přímo dokumentů na internetu, na internetových stránkách Státního ústředního archivu bylo zatím badatelům zpřístupněno jen několik marginálních archivních pomůcek – z nejnovějších dějin jde pouze o inventář exilového ministerstva průmyslu, obchodu a živností z let 1941 – 1945. Archiváři se i v tomto případě vymlouvají na nedostatek peněz a personálu, takže možnost, že bychom prostřednictvím internetu mohli vyhledávat například v dokumentaci Archivu ÚV KSČ, zůstává ve hvězdách. Řešením by mohla být spolupráce s nezávislými organizacemi, které se otevíráním archivů zabývají, i proti tomu se už ale úředníci pojistili. Jedno z ministerských nařízení – opět bez jakéhokoliv zdůvodnění – zakázalo kopírování archivních pomůcek, tedy inventářů a rejstříků, na jejichž základě se jednotlivé archiválie dají vyhledat. Ačkoli je v řadě archivů možno zakoupit například edice berních rul, pořídit si kopii rejstříku, na jehož základě je možno vyhledávat v dokumentech politbyra ÚV KSČ, bylo přísně zakázáno.

Mnohé z toho nově vydaná prováděcí vyhláška a v ní obsažený vzorový badatelský řád (příloha 3 vyhlášky) ruší. Jednou z nejzávažnějších změn je usnadnění toho, aby badatelé používali při studiu ke kopírování dokumentů vlastní skener nebo digitální fotoaparát. Původní předpisy něco takového vylučovaly a výjimku mohl udělit pouze ředitel archivu. Nyní stačí podat podle formuláře v příloze vzorového badatelského řádu „Žádost o souhlas s použitím vlastního zařízení“, kterou může schválit dokonce už jen „zaměstnanec archivu pověřený dozorem v badatelně“. Podle sdělení vedoucího prvního oddělení odboru archivní správy ministerstva vnitra Dr. Vladimíra Růžka je dnes vyhovění takové žádosti „zcela běžné“, čímž se Česká republika začíná vyrovnávat archivní praxi vyspělých západních států.

Problematická ale dost možná bude aplikace ministerské prováděcí směrnice v jednotlivých archivech. Například v badatelně Národního archivu stále ještě zůstává v platnosti původní badatelský řád se všemi jeho omezeními, který je tři měsíce po vstupu nového archivního zákona v platnost oficiálně uváděn i na internetových stránkách Národního archivu (<http://www.mvcr.cz/archivy/sua/legis/badrad.htm>). Zavedení nových předpisů do praxe zřejmě archivní správa poněkud podcenila.

Překážky na cestě k poznání minulosti

Paradoxně to však dosud nebyla archivní legislativa (nebo její absence), co brzdilo studium klíčových témat týkajících se Československa v době studené války. Dlouhodobě závažnější je faktická nepřístupnost některých archivních fondů, nebo dokonce jejich ztráta. Archivně zcela nezpracováno zůstává například všech 877 metrů dokumentace ministerstva zahraničního obchodu z let 1945 – 1990 v držení Státního ústředního archivu, což znamená, že historici nemají přístup ani k jedinému spisu tohoto klíčového hospodářského rezortu.

V případě Archivu ministerstva vnitra, jehož dokumentace by už teoreticky měla být odtajněna, pak zase nejsou badatelům k dispozici jakékoli archivní pomůcky – rejstříky a inventáře, které by umožňovaly se v obrovském množství archiválií zorientovat. Archiv tak funguje na základě principu, že badatel sdělí archiváři svoje téma a ten pak na základě vlastního uvážení vybere nějaký dokument, který by se snad badateli mohl hodit.

Ke sbírkám dokumentů, jejichž polistopadový osud zůstává ve hvězdách, patří například archiv někdejšího podniku zahraničního obchodu Omnipol. Podle dnešního vedení akciové společnosti Omnipol byly v době privatizace dokumenty zachycující vývoz „speciálu“ (vojenského materiálu) převáděny nejprve na ministerstvo zahraničního obchodu a poté na ministerstvo hospodářství/průmyslu a obchodu. Ve Státním ústředním archivu se ale archiválie někdejší Hlavní technické správy MZO skrývají se od padesátých let pod hlavičkou Omnipolu nenalézají. Kde by mohly být, není známo ani ministerstvu průmyslu a obchodu, ani ministerstvu obrany.

Pomalou postupuje i odtajňování dokumentů československé rozvědky, bývalé I. správy ministerstva vnitra, které do své správy převzala dnešní česká rozvědka, tedy Úřad pro zahraniční styky a informace. Celou archivní agendou se tu jako jediný zabýval až donedávna archivář Daniel Radoměřský. Díky tomu vyřízení běžné žádosti o odtajnění dokumentu může trvat v průměru několik měsíců. ÚZSI sice vydal interní edici několika dokumentů (převážně organizačních statutů předlistopadové rozvědky), dále však na ni už nenavázal. Nejnověji vydané edice pramenů k dějinám rozvědky (jako například sbírka dokumentů z let 1953 – 1959 *Menší sestra* publikovaná Pavlem Žáčkem) vychází častěji z dokumentů z jiných archivů.

„Nedobytné“ zůstávají i archiválie předlistopadové Zpravodajské správy Generálního štábu Československé lidové armády, které kontroluje

dnešní vojenské zpravodajství. Tajné služby často odkazují na to, že nechtějí zpřístupněním dekonspirovat lidi, které v minulosti pracovaly ve prospěch komunistického Československa, faktem ale zůstává, že zpřístupňovány nejsou ani ty dokumenty (například souhrnné nebo výroční zprávy nebo záznamy z pravidelných schůzí náčelníků zpravodajských správ zemí Varšavské smlouvy), v nichž se jména konkrétních osob neuvádějí. Bez větších problémů by zřejmě bylo možno odtajnit například celou dokumentaci té části tajných služeb, která nevyužívala agenturu, ale zpravodajskou techniku (například radiorozvědka). Mezi falešné argumenty, proč Vojenská zpravodajská služba odmítá otevřít starou dokumentaci, patří i tvrzení, že vojenské zpravodajství se zabývalo pouze odbornou, „nepolitickou“ výzvědnou činností. Ve skutečnosti na přelomu čtyřicátých a padesátých let druhé oddělení generálního štábu aktivně operovalo proti československému exilu a I. správa ministerstva vnitra si tuto agendu monopolizovala až později. Vojenské zpravodajství se snad postupně svou pověst pokusí napravit – spuštěny byly před krátkým časem jeho vlastní internetové stránky, které obsahují (byť s velkým množstvím faktických chyb) také stručný přehled historie československé vojenské rozvědky. Ustálená procedura pro zpřístupňování dokumentů z předlistopadového období však vojenským zpravodajcům stále chybí.

Archivy se také nepřestávají potýkat s nedostatkem financí na zajištění svého provozu, který obvykle vyžaduje dlouhodobé a nákladné investice. V asi nejzoufalejším stavu se ocitl – a to už před povodněmi v roce 2002 – objekt Vojenského ústředního archivu v karlínské Invalidovně, jehož opravu se ministerstvo obrany pokoušelo alespoň dočasně odložit plánem na přestěhování svých archivních fondů do Bystrovan u Olomouce. Badatelna tohoto klíčového archivu s ohledem na nedostatek kapacit přijímá objednávky badatelů ke studiu s dvouměsíčním předstihem.

Zakázáno – zpřístupněno – zakázáno

Pozoruhodné peripetie prodělalo v patnácti letech od listopadu 1989 zpřístupňování zřejmě asi vůbec nejvýznamnějšího archivního fondu k poválečným československým dějinám – Archivu Ústředního výboru KSČ. Když byl na začátku devadesátých let převzat státními orgány a zpřístupněn ke studiu, začali ho badatelé využívat coby nejúplnější dokumentace k dějinám komunistického režimu. V druhé polovině devadesátých let se však situace vrátila do původního stavu – kdosi rozhodl, že razítka „Přísně tajné“, kterými jsou tyto

archiválie opatřeny, stále platí. Toto rozhodnutí velký veřejný ohlas nevyvolalo, archiv umístěný do té doby na Malé Straně se totiž právě stěhoval do nové moderní budovy na Chodovci. Během několikaletého přesunu, způsobeného opožděným dokončením budovy a provázeného absurdními právními spory o její vlastnictví, umožňovali archiváři studium jen ve velmi omezeném rozsahu. Posléze bylo přijato rozhodnutí o paušálním zpřístupnění většiny klíčových dokumentů z předsednictva, politického byra a dalších orgánů ÚV KSČ a archiváři začali k razítkům o utajení připojovat nová razítka o odtajnění – dokonce i u spisů, které byly už předtím ke studiu předloženy. Situaci měl vyřešit zákon o zpřístupnění svazků bývalé Státní bezpečnosti, do něhož byla vložena pasáž o paušálním zpřístupnění celého Archivu ÚV KSČ. Pro dokumenty komunistického vedení tak mělo platit stejné zacházení jako pro svazky Státní bezpečnosti – to znamená, že stát mohl odepřít zpřístupnění jednotlivých jenom se souhlasem k tomu účelu zřízené parlamentní komise.

Dokumenty z doby komunistického režimu se podle stupně utajení rozdělují do tří základních kategorií – na dokumenty tajné (s jednou nulou v čísle jednacím), na dokumenty přísně tajné (se dvěma nulami) a na dokumenty přísně tajné zvláštní důležitosti („PTZD“, se třemi nulami v čísle jednacím). Dokumentů s označením „PTZD“ je jen relativně málo a obvykle byly uchovány v zapečetěných obálkách. Některé z nich byly ještě navíc označeny písmenem „M“ na znamení, že jde o dokumenty vztahující se k plánům mobilizace v době bojové pohotovosti. Některé z těchto nejtajnějších spisů odmítla Dr. Alena Nosková, zástupkyně ředitelky archivu a vedoucí čtvrtého oddělení, zpřístupnit. Zákon přitom dokument v Archivu ÚV KSČ podle stupně utajení nijak nerozlišuje, nahlížení může být odepřeno jen u dokumentů „vyňatých ze zpřístupnění z důvodu zvláštního zřetele hodného“, kde „důvodem zvláštního zřetele hodným je předpoklad, že zpřístupnění nebo zveřejnění by mohlo poškodit zájmy České republiky v mezinárodních stycích, její zájmy bezpečnostní anebo vést k vážnému ohrožení života osoby“. Odmítnutí zpřístupnění dokumentu pak musí být předložena parlamentní komisi, ta však v této věci zřejmě nebyla dosud oslovena.

Nejsou to jen přísně tajné dokumenty zvláštní důležitosti, které vzbuzují u zástupců státu obavy a nervozitu. V reakci na zveřejnění „pouze“ přísně tajných zpráv vědeckotechnické rozvědky z Archivu ÚV KSČ se v tisku objevily údaje o tom, že ministerstvo vnitra zvažuje znepřístupnění části

svého archivu. Zprávy, které o své činnosti vědeckotechnická rozvědka v padesátých letech předkládala politbyru, totiž obsahují údaje o tom, jak úřady komunistického Československa kradly důležité výrobní technologie průmyslovým podnikům a výzkumným firmám na Západě.

Od formy k podstatě

Význam změn v české archivní legislativě vstupující v platnost od začátku tohoto roku není ještě zcela patrný. Možná zapříčiní zanesení celého archivního systému byrokratickými překážkami, možná naopak zapůsobí jako podnět

pro malou revoluci v archivním studiu. Samotné regule archivního provozu neznamenaají tolik tam, kde existuje tak velký prostor pro osobní iniciativu archivářů i badatelů. Byla by škoda, kdyby se všechny změny omezily na vytištění nových formulářů, hlavičkových papírů a informačních materiálů, jak tomu bylo při přejmenování dosavadního Státního ústředního archivu na Národní archiv (v zákoně nadále definovaný jako „ústřední archiv státu“). Důvodová zpráva k zákonu má jistě pravdu, že „obdobný název nese i většina zahraničních ústředních archivů státu“. Skutečná reforma nespočívá ve výměně cedulí, ale v proměně pravidel vnitřního fungování archivů.

RESUME

The State of Prague's Archives

The current situation of Czech archival science and historical research can be illustrated by the circumstances surrounding the implementation of the recently passed Act on Archives (499/2004 Coll.), which came into force on January 1st, 2005. The bill was presented to the Parliament in 2003, but suffered from the insensitive incorporation of clauses regulating the protection of personal data. This regulation stipulated that disclosure or publication of any archival document is possible only if no objection is received from the person(s) whose personal data (e.g. birthdate, political orientation or affiliation, professional position) are included in the document. The strict application of this rule would have choked the archives in bureaucracy. The bill also provided that archival collections less than 30 years old should not be made accessible to research, which would in fact block the research of contemporary history. Some of the problematic provisions (such as the marxist formulation used in the definition of an „archival document of the first category“) in the bill have been dropped or partially repaired during the legislative process. However, the act as adopted still contains a number of shortcomings – it forbids access to archival documents which have not been processed by a specialized archivist, uses a concept of the archival profession as a mere servicing and registration activity rather than professional attention to documents with a workable connection to research. It also does not take into account the explosion of digital media and electronic communication, and does not provide guidance for private (non-state) research institutions. There have been certain developments in the implementation rules connected with the Act, issued by the Ministry of the Interior, which, for instance, allow the researchers to use their own digital cameras or scanners to make copies of the documents, and eliminates quotas for the maximum number of pages to be presented to researchers. However, some archives still have not implemented these regulations, or have done so only after a delay. The research of contemporary history is also obstructed by the inaccessibility of many archival collections, caused by missing inventories (Archive of the Ministry of Interior), unclear procedures of disclosure (civil and, especially, military intelligence), loss of documents (Omnipol), unfinished processing by the archivists (Archive of the Ministry of Foreign Trade), faulty application of the Act (documents of „PTZD-M“ in the Archive of the Central Committee of the Communist Party of Czechoslovakia), inadequate capacities (Central Military Archive) or bureaucratic delays (State Security agenda). It is necessary that the reform of archives be reflected in real changes to how they function and not only in the „change of (name)plates“, as was the case with the State Archive being renamed the National A.

Akcia R (R1 – R7) – likvidácia ženských kláštorov na Slovensku v rokoch 1950 – 1952

KSČ už po druhej svetovej vojne označila cirkev, a teda i rehole a kongregácie za „posledného a najnebezpečnejšieho nepriateľa“.

Kultúrny boj, ako to nazval pražský arcibiskup Josef Beran, pokračoval po februári 1948 prijatím právnych noriem, tzv. cirkevných zákonov, ktoré vytvárali právny rámec (proti)cirkevnej politiky v ČSR a to:

- Zákon č. 217/1948 Zb. o zriadení Štátneho úradu pre veci cirkevné v Prahe (SÚC) a Slovenského úradu pre veci cirkevné v Bratislave (SlovÚC)

- Zákon č. 218/1948 Zb. o finančnom zabezpečení cirkvi a

- Vládne nariadenie č. 219/1948 Zb. o finančnom zabezpečení rímskokatolíckej cirkvi štátom.

SlovÚC vypracoval v roku 1949 stratégiu: *Náš postup voči reholiam a kláštorom*. Komunistický režim sa postupne pripravoval na likvidáciu a zhabanie kláštorov a majetku reholí. To sa malo vykonať v roku 1950 najskôr Akciou K – likvidáciu mužských kláštorových komunít a následne Akciou R – likvidáciu štvornásobne väčšej štruktúry ženských reholí a kongregácií a jej domov a kláštorov v celom Československu.

Študijné oddelenie SlovÚCu na tento účel vypracovalo elaborát: *Cirkevné rády, ich poslanie a účinkovanie v dejinách národov*. Materiál tendenčne a nenávisťne vykresľoval rehoľné komunity.

Politické špičky, Ústredný výbor Komunistickej strany Československa (ÚV KSČ), sa najskôr rozhodli pre úder proti mužským reholiam v apríli 1950. Násilnou a protiprávnou likvidáciou – Akciou K, bolo odvezených a do koncentračných kláštorov-väznic centralizovaných 1019 rehoľníkov zo 17 rádov, a tak zrušených 96 mužských kláštorov na Slovensku do roku 1952.¹⁾

O štyri a pol mesiaca režim, za pomoci Štátnej bezpečnosti (ŠtB), Zboru národnej bezpečnosti (ZNB), Ľudových milícií (ĽM) a vojska, udrel znova, a to proti ženským reholiam. Tri dni pred Akciou R napísal generálny tajomník ÚV KSČ Rudolf Slánský list krajským výborom KSČ, v ktorom im uložil priamu účasť na likvidácii ženských kláštorov a rehoľných komunít – na „paralyzovaní nebezpečnej zbrane klerikálnej reakcie“.²⁾

Preč so ženskými rehoľami

V Akcii R išlo o zlikvidovanie ženských rehoľných komunít, o zamedzenie vplyvu rehoľných sestričiek v nemocniciach, ústavoch, sirotincoch, chudobincoch a starobincoch, o zhabanie kláštorových budov a tiež „o prinavrátanie rehoľníckich ich pôvodnému poslaniu“.

Prologom k Akcii R bolo poštátne (zrušenie) 11 internátov mládeže, ktoré existovali pri vzdelávacích ústavoch a ktoré spravovali ženské rehole.³⁾ Režim tým zneužil nariadenie SNR č. 80/1945 z 25. júla 1945 o poštátne internátov na Slovensku.

Na jar 1949 evidoval SlovÚC na Slovensku 24 ženských reholí a kongregácií, ktoré vlastnili 209 kláštorov (vrátane domov, bytov), v ktorých žilo minimálne 4716 rehoľníčok. K najpočetnejším patrili: vincentky – 1082 sestier, križové sestry – 672, vykupiteľky – 603, salvatoriánky – 302, uršulínky – 267, satmárky – 251 a františkánky – 234.⁴⁾

Podľa správy Gustáva Husáka, predsedu SlovÚCu, z 2. februára 1950 bolo na Slovensku 24 ženských rádov, žijúcich v 167 domoch (kláštoroch), čo predstavovalo 4253 rehoľníčok. (František Mikloško vo svojej knihe: *Nebudete ich môcť rozvrátiť*, Bratislava, Archa 1991, uvádza, že v tom čase bolo na Slovensku 21 ženských reholí so 4219 sestrami.) V ČSR v tom čase bolo minimálne 11000 rehoľníčok.⁵⁾ Štatistiky Štátneho úradu pre veci cirkevné v Prahe (SÚC) uvádzajú počet 11261.⁶⁾

Následne 3. februára 1950 zasadal Ústredný výbor Komunistickej strany Slovenska (ÚV KSS) a konštatoval, že rehoľníčky-učiteľky protištátne vplyvajú na študentov, preto musia byť zo školských služieb vylúčené. K 30. júnu, resp. 31. júlu 1950 prepustili asi 340 rehoľníčok-učiteľiek. Hlavným dôvodom, uvedeným v prepúšťacom dekrete bolo, že rehoľníčky neučili v duchu marxizmu-leninizmu.

17. apríla 1950 dal ÚV KSČ príkaz na „pozdvoľné a pokiaľ možno dobrovoľné sústredenie rehoľníčok a ich pracovné využitie“. 10. júla sa konala porada na SÚC v Prahe, Z. Fierlinger, šéf SÚCu, predstavil politický plán Akcie R od 24. augusta do 10. septembra 1950. Samotné vyprázdenie kláštorov malo prebehnúť od 29. do 31. augusta 1950.

Patrik Dubovský

Mgr. Patrik Dubovský (1965), absolvent katedry čsl. dejín a archívniectva FIF UK Bratislava, pracuje v Archíve ÚPN.

1) Pozri, DUBOVSKÝ, Ján M.: *Akcia kláštorov. Komunistický režim na Slovensku v boji proti mužským reholiam*. Martin 1998.

2) KAPLAN, Karel.: *Stát a církev v Československu 1948 – 1953*. Brno 1993, s. 121.

3) DUBOVSKÝ, J. M.: *Akcia rehoľníčky*. Martin 2001, s. 40.

4) *Tamtiež*, s. 32, tab. 2.

5) VAŠKO, Václav: *Neumličaná II. Kronika katolíckej cirkve v Československu po druhej svetovej válce*. Praha 1990, s. 194.

6) Národný archív ČR, fond SÚC, šk. 83. inv. č. 108.

Najväčším sústom pre komunistickú ateistickú mašinériu malo byť „prehltnutie“ minimálne 1711 rehoľníčok – ošetrovateliek v nemocniciach a liečebných ústavoch.⁷⁾ Režim mal strach z ich vplyvu na civilný personál a na pacientov, preto ich komunistické špičky plánovali z nemocníc vylúčiť. Stranícki funkcionári však nemali za ne náhradu, preto ich v prvej fáze ponechali v nemocniciach.

V júli 1950 bol plán odovzdaný na schválenie ÚV KSCĽ. Do Akcie R boli nasadení: ÚV KSS, ZNB, ŠtB, ĽM, Okresné a Krajské národné výbory (ONV, KNV). Cirkevní tajomníci ONV mali vypracovať zoznamy rehoľníčok v kláštorech. Vystahovacie (likvidačné) dekréty mali jednotlivým predstaveným rehoľí odovzdať predsedovia ONV. V prípade nepokojov mali o pomoc požiadať ZNB alebo ŠtB.

Rehole de iure nezanikali a majetok zostával vo vlastníctve ženských rehoľí – to však bola kamufláž, ktorej vierolomnosť sa čoskoro ukázala v plnej nahote.

Pre likvidátorov vypracoval SloVÚC referát o činnosti ženských rehoľí, ktorý „odhaľoval“ protisocialistickú činnosť ženských rádov. Oproti tomu poukazoval na význam získania budov kláštorov na štátne účely a na to, že režim umožňuje rehoľníckam návrat k ich pôvodnému poslaniu.

Realizačný plán Akcie R

28. augusta 1950, deň pred spustením likvidácie ženských kláštorov, si vedenie SloVÚCu pozvalo provinciálne predstavené rehoľí na „poradu“, kde im bolo kategoricky oznámené, že ich kláštor bude vyprázdnený a rehoľníčky zvezú do centralizačných kláštorov (stredísk). Podpisom predstavených malo ísť o vyvolanie zdania legitimity akcie. Z 21 pozvaných matiek predstavených si takýto dekrét prišlo vyzdvihnúť 16, ostatným bol doručený prostredníctvom KNV. Akcia R sa mohla začať. Komunisti plá-

novali zlikvidovať 198 ženských rehoľných komunit, čo bolo 1971 sestier. Mali byť odvezené do 17 centralizačných kláštorov, poväčšine do rádových materských kláštorov (materincov).⁸⁾

29. augusta 1950 mala Akcia R začať pod vedením KNV a za spolupráce s ŠtB, ZNB a ĽM a v prvej fáze – zvoze rehoľníčok mala byť ukončená do 31. augusta, resp. 1. septembra 1950, aby počas nasledujúcej nedele 3. septembra „bol už pokoj okolo kláštorov“. 4.- 10. septembra mali inštruktori KNV urobiť revíziu majetku zhabaných kláštorov.

Akcia R – vyhánanie rehoľných sestier

Ráno 29. augusta 1950 likvidačné komanda vstupujú do ženských kláštorov po celom Československu, do niektorých sa museli dostať aj násilím. Preukazujú sa „vystahovacími“ dekrétmi, s ktorými údajne súhlasili aj predstavené jednotlivých rehoľných provincií. Je známe, že viaceré predstavené nepodľahli nátlaku a dekrétu neprijali, nepodpisali. V Bratislave, Pečeňadoch, Horných Orešanoch, Smoleniciach sa zhluklo 200 – 300 ľudí. V Novákoch museli akciu presunúť na noc a rehoľníčky zväzať pod hrozbou pušiek. V Lúčkach a Liptovskej Teplej sestry odmietali odísť, a zároveň sa vytvoril veľký zhuk veriacich, ktorí napadli aj funkcionárov OV KSS a SloVÚCu, takže sa sestry podarilo odviezť až 16. septembra. Sestry vincentky z Banskej Belej odvádzalo vojsko so zbraňami, na mnohých miestach totiž boli v pohotovosti vojenské oddiely. Niektorí vojaci – bývalí partizáni hovorili, že „za toto sme nebojovali“. Podobne i niektorí milicionári boli prevapení, keď mali nakladať osobné veci rehoľníčok na autá, keďže im predtým povedali, že idú „likvidovať nejakých kriminálnikov“.

V Mučeníkoch (dnes Močenok) ľudia s vidlami a motykami protestovali, líhali si na cestu pred autá, kladli plachty na cestu, ale presila ZNB a ĽM ich spacifikovala.

Vo väčšine kláštorov sa sestry začali v pokoji baliť, pred odchodom si často vynútili návštevu kaplnky alebo sv. omšu, spievali piesne, modlili sa.

Spomienky mnohých sestier a kroniky rehoľí a kongregácií sú výrečným svedectvom tejto barskej tragédie pre rehole, pacientov nemocníc, v ktorých sestry slúžili, pre personál, pre deti v ústavoch, pre starých a chorých a celkove pre kultúru a duchovnosť krajiny. Vykorenenie rehoľníčok z miest, kde desaťročia pôsobili a kde založili užitočné duchovné a sociálne tradície a diela je dodnes veľkou obžalobou primitívneho totalitného a ateistického režimu v ČSR po februári 1948.

Františkánky v Kláštore pod Znievom pri odchode do práce na štátnom majetku v Diviakov (rok 1961). Foto: z knihy DUBOVSKÝ Ján: Akcia rehoľníčky.

7) DUBOVSKÝ, J.M.: C. d., na s. 49 uvádza počet 2452. Kvôli správnosti porovnaj s. 105 c. d.

8) Išlo o nasledovné miesta: Kostolná pri Trenčíne, Kláštor pod Znievom, Beckov, Ladce, Belušské Slatiny, Pruské, Podunajské Biskupice, Vrbové, Ivanka pri Nitre, Bratislava – Prievoz, Rožňava, Spišská Nová Ves, Spišská Sobotka, Modra, Dolné Semerovce, Nové Zámky (2 kláštory).

Na scentralizovanie navrhoval SloVÚC 1971 sestričiek. V tomto počte však neznalosťou SloVÚCu chýbali štyri komunity, čiže počet kulminoval okolo 2000. To potvrdzuje i konečný stav zvezených sestier 1996 (plus 10)⁹⁾ do 17 centralizačných kláštorov (stredísk).

Na základe podkladov cirkevných tajomníkov a SloVÚCu vypracoval 9. septembra 1950 povereník pre veci cirkevné Ladislav Holdoš správu pre predsedníctvo ÚV KSS, ktorá sa neskôr prostredníctvom pražského SÚCu dostala na rokovanie ÚV KSČ. Podľa tejto správy bolo zlikvidovaných 137 ženských kláštorých objektov, keď predtým štát zhabal 37 ďalších komunít. Tiež 32 objektov po vylúčených rehoľníčkach-učiteľkách a po baziliánkach. Celkovo bolo presťahovaných do iných kláštorov 198 ženských rehoľných komunít.¹⁰⁾ Povereník Holdoš konštatuje nepokoje pri likvidovaní 15 – 16 kláštorov.¹¹⁾ V nemocniciach ponechali tie zdravotné sestry-rehoľníčky, za ktoré režim nemal náhradu. V tom čase šlo o 1648 sestier, z toho 1389 zdravotného personálu.¹²⁾ Zo sociálnych ústavov však sestričky do centralizačných kláštorov zviezli, pretože sa báli ich „podvratnej činnosti“.

SloVÚC sa snažil čo najviac roztrhnúť puto medzi predstavenými rehoľami, novickami a čakateľkami, aby tak rehole obral o dorast. Rehole mali totiž, podľa plánov KSČ, do roku 2000 vymrieť. Novicky a čakateľky sa snažili posielat domov, tie sa však tajne vracali, prijímali „tajné obliečky“ a odchádzali za spolusestrami do nemocníc, aby si tam vykonali noviciát. SloVÚC presviedčal niektoré novicky a čakateľky, aby sa vzdali rehoľného šatu, za čo im sľuboval finančnú pomoc 2000,- korún a Povereníctvo zdravotníctva malo prispievať sumou 5000,- Kčs.¹³⁾ Zdravotným sestram sľubovali, že ak sa vzdajú rehoľného odevu, budú môcť zostať pracovať na pôvodnom mieste. Tento nátlak zostal bez odozvy. Rehole opustilo celkovo za ďalšie roky 69 sestier. Na tie sa ihneď nasadila ŠtB.

Do vyludnených i do centralizačných kláštorov boli dosadení zmocnení (zmocnenkyne) SloVÚCu – spofahliví členovia KSS, vybraní „ľudovou správou“. Ich prvou úlohou bolo spísanie kláštorného majetku rehole (kongregácie).

Po sústredení mali rehoľníčky pracovať v rôznych podnikoch a na štátnych (poľnohospodárskych) majetkoch (ŠM). Tak malo vyzerat ich prinavrátenie k „pôvodnému poslaniu“. Tieto podniky

však neboli dostatočne pripravené rehoľníčky prijat' a podobne i charitné domovy.

Správa povereníka Holdoša vyratúva 34 väčších a 164 menších zhabaných kláštorých budov. Ich zoznam predložil SloVÚC Zboru povereníkov a pridelovací plán išiel na schválenie predsedníctvu ÚV KSS – teda rozhodovali najvyššie stranické orgány. Podľa správy ministra pre SÚC Zdenka Fierlingera z roku 1952 bolo v Akcii R zhabaných na Slovensku 152 objektov ženských rehoľí (spolu v ČSR 409).¹⁴⁾ Okrem toho boli zhabané – ukradnuté aj rehoľné knižnice a archívy, ktoré, podobne ako pri Akcii K – likvidácii mužských rehoľí a kláštorov, slúžili ženským rehoľiam na vzdelávanie a štúdium v ich povolaniach.

Ďalších približne 1700¹⁵⁾ rehoľníčok pracovalo v nemocniciach a liečebných ústavoch, čo bolo cca 70% všetkých takýchto pracovníčok na Slovensku (v rámci nich aj 44 sestier evanjelickej diakonie). Toto množstvo ideologicky nevyhovujúceho personálu sa režim rozhodol z ich mnohoročných obetavých služieb vylúčiť. Znovu tu bola obava o protištátny vplyv na laický civilný personál a pacientov, chovancov. Preto SloVÚC navrhoval ÚV KSS, aby v priebehu 10 (!) mesiacov vyškolili 2 500 civilných zdravotných sestier. Návrh bol nerealistický a komunistické špičky ho neprijali.

Podľa neskôr prijatej stratégie sa malo tlačit' na rehoľníčky, aby sa

- vzdali svojho rehoľného rúcha,
- zrušil pracovnoprávny vzťah rehoľí a zdravotnej správy, ktorá vyplácala rehoľiam 1000,- Kčs (tzv. vestiár) za prácu jednej rehoľníčky mesačne,

Slovenská rehoľníčka uršulínka sestra Alfréda v českej textilke. Foto: z knihy DUBOVSKÝ Ján: Akcia rehoľníčky.

9) DUBOVSKÝ, J.M: C. d., s. 95.

10) *Tamtiež*, s. 77.

11) *Zločiny komunizmu na Slovensku I*, Prešov 2001, s. 140.

12) SNA, fond SLOVÚC, šk. č. 5.

13) *Tamtiež*.

14) Národný archív ČR, fond SÚC, šk. č. 82.

15) Podľa c. d. Jána Dubovského: Akcia rehoľníčky, sa lišili i údaje z proveniencie Povereníctva zdravotníctva (1 711 zdravotných sestier – rehoľníčok) a SloVÚCu (1.654 rehoľníčok). Vid' s. 102 c. d. V SNA, vo fonde SLOVÚC, šk. č. 5 sa nachádza údaj aj o 1943 rehoľníčkach, pracujúcich v nemocniciach. Zrejme sú zarátané aj nezdravotnicke sily.

Uršulínky zo Slovenska v továrni v Broumave v roku 1961. Foto: z knihy DUBOVSKÝ Ján: Akcia rehoľníčky.

- rehoľné sestry premiešali na pracoviskách s civilnými,
- predstavené boli odlúčené od reholí a sústredené v jednom kláštore,
- začalo s preškoľovaním sestier.

V správe Povereníctva sociálnej starostlivosti boli aj sociálne ústavy. SloVÚC rozhodol, že pod správu Slovenskej katolíckej charity (SKCh) sa dostanú najťažšie mentálne postihnuté osoby. O tie sa rehoľné sestričky mohli starať, pretože na ne nemohli negatívne ideologicky vplývať a zrejme tu bolo aj uznanie, že práve rehoľničky tento druh práce – obety najlepšie zvládnu.

Život v centralizačnom kláštore

Podľa tajnej správy SloVÚCu z decembra 1950 bolo v 15 centralizačných strediskách (dve predtým zrušili) sústredených 1772 rehoľníčok. Rehoľničky mali možnosť pohybu, možnosť stretávať sa s obyvateľstvom, mali povolený písomný styk, ktorý bol cenzurovaný a návštevy a cestovanie musel schvaľovať SloVÚC. Ten rozdelil rehoľničky do šiestich „kádrových“ skupín – v najvyššej boli tie najreakčnejšie. Napriek tomu rehoľničky viedli svoj rehoľný život a stihali sa popri práci starať aj o prichádzajúcich chorých, ošetrovať ich a viesť poradne matkám. Takže sa svojho pravého pôvodného poslania nevzdávali. Naproti tomu ideologické školenia viazli, sestry ich odmietali a ignorovali.

V januári 1951 bolo v centralizačných strediskách 1765 rehoľníčok, ktoré správa SloVÚCu pre ÚV KSČ charakterizuje ako „nepracujúce“. SloVÚC preto ruší ďalšie centralizačné kláštory. Problém rehoľníčok na Slovensku mal definitívne riešiť plán ich presunu na práce do textilných tovární v Čechách. Akcia R1 sa mohla začať.

Akcia R1 – R7: deportácie rehoľníčok do Čiech

Od septembra 1951 sa snažil SloVÚC cez pražský SÚC pripraviť presun minimálne 400 rehoľníčok na práce do českých textiliek. Ubytované mali byť v internátoch.

2. októbra SloVÚC vypracoval *Návrh na odsun mladších a práceschopných rehoľníčok do Česka a likvidáciu niektorých sústredovacích kláštorov na Slovensku*, Akcia R1. Malo ísť o sestry medzi 30. – 45. rokom veku. V tom čase v dvanástich centralizačných kláštoroch žilo 1323 rehoľníčok.¹⁶⁾ Akciou R1 sa malo sedem z nich zrušiť, čo predpokladalo vyviezť 966 sestier a 365 umiestniť v štyroch charitných domovoch. Plán Akcie R1 bol potom 6. októbra prijatý ÚV KSS.

Avšak SÚC dokázal vytvoriť iba 350 pracovných miest, a to vo veľkej miere s nevhodným ubytovaním.¹⁷⁾ Predstavené reholí znova pozvali na SloVÚC na „poradu“ a ktoré nesúhlasili s deportáciou alebo nechceli spolupracovať, boli zadržané. Napokon vyviezli 330 rehoľníčok do 45 rokov veku zo štyroch centralizačných kláštorov. Akcia R1 sa uskutočnila 12. októbra 1951 v noci. Medzi 2,00 a 4,00 hod. sa rehoľničky museli zbaliť a za „asistencie“ kománd ZNB, ŠtB a LM sa ťažko lúčili s kláštormi. Budovy následne pripadli napr. Okresnej vojenskej správe alebo armáde.

O osem dní SloVÚC spustil pokračovanie deportácii rehoľníčok do Čiech – Akciu R2. Znova v noci 21. októbra 1951 povyzávali 460 rehoľníčok zo šiestich centralizačných kláštorov, ktoré tak zanikli. Tentokrát predstavené reholí po porade na SloVÚCi 16. októbra odviezli do Čiech, aby videli miesta, kde budú tieto sestry pracovať a bývať.

Povzbudení aparátnici pokračovali v ďalších rušeniach a presunoch. Na 12. novembra 1950 naplánovali Akciu R3 – presuny rehoľníčok v rámci Slovenska. Išlo najmä o zníženie počtov centralizačných kláštorov tým, že prestarnuté sestry skoncentrovali do charitných domov v Modre a Ivánke pri Nitre. Do Čiech tiež vyviezli ďalších 29 sestričiek. To všetko za asistencie ZNB, ŠtB, OV KSS a LM.

27. novembra 1950 šikanovanie pokračuje Akciou R4. Teraz prevážajú do Čiech na práce 151 rehoľníčok vo veku do 45 rokov. Ide už o tretiu vlnu odsunu. Ďalších 95 rehoľníčok previezli do charitných domovov, kde pracovali aj ako personál.

Po Akcii R4 zostali charitné domovy Modra, Vrbové, Belušícké Slatiny a Pruské. V Spišskej

Sobotě sa piekli hostie. Sestričky zostali ešte v Hronskom Beňadiku a Ivánke pri Nitre.

K 15. januáru 1952 bolo stále 691 rehoľníčok v siedmich centralizačných strediskách. 79 ich bolo do 45. roku a vyše 612 rehoľníčok boli staršie alebo nevládne. Kláštor v Pruskom však žiadal zbrojársky podnik, a preto 270 sestier odtiaľ porozmiestňovali v rámci Akcie R5. Režim sa obával odporu ľudí zo stáleho prevlačovania starých a chorých rehoľníčok, preto bolo prítomných 50 príslušníkov ZNB v civile. Sestry porozvážali v noci z 23. na 24. januára 1952 a tým ďalej trhali rehoľné komunity.

V Akcii R6 z 18. na 19. apríla 1952 zlikvidovali centralizačný kláštor v Spišskej Sobotě. Všetkých 89 rehoľníčok bolo rozvezených do troch sústreďovacích kláštorov.

V Akcii R7 zlikvidovali 24. a 25. septembra 1952 Charitný domov v Modre, bývalý kláštor uršulínok. Budovu si vyžiadalo Poverenie škôl, vedy a umení. Približne 140 sestričiek rozviezli do kláštorov v Jasove a v Belušíckych Slatinách.¹⁸⁾

Vždy verné

Po dvoch rokoch bolo na prvý pohľad zjavné, že útok na ženské rehoľné komunity sa vo veľkej miere vydaril. Podľa štatistiky SloVÚCu zo všetkých 1720 sústredených rehoľníčok vyviezli do Čiech na práce 884 sestier. 59 odišlo z reholí, 10 zomrelo a do charitných domovov umiestnili 767 sestier.¹⁹⁾ V koncepte ľudovodemokratickej politiky KSČ však takýto brutálny zásah do dlhoročných legálnych štruktúr a práv (reholí) poukazyval na perfidnosť proklamácií komunistických špičiek. Aby zničenie rehoľných diel režim legalizoval, nezahrnul rehole v roku 1953 do spolkov podľa zákona č. 68/1951 Zb. z., a tak im chcel nariadiť zastavenie činnosti k 1. júlu 1953.²⁰⁾

Ich majetok, budovy, knižnice, archívy si štát už predtým privlastnil. V praxi išlo často, podobne ako po likvidácii mužských reholí, o ich zdevastovanie, rozkradnutie, zničenie.

Spomenuté stovky vzdelaných a duchovne ušľachtilých sestier pracovali v ťažkých podmienkach českých textiliek alebo poľnohospodárskych majetkov. Sestry rôznych rádoV pri presunoch schválne miešali. 72 predstavené reholí internovali 28. júna 1952 v kláštore v Hejniciach v Čechách. Pozvážali ich tu zo sústreďovacích kláštorov na Slovensku a fabrik z Čiech. Režim tak chcel zabrániť ich „negatívneV“ vplyvu na rádoVé sestry,

a aby samy podstupovali rôzne „ľudovo-demokratické“ školenia.²¹⁾

Nezdecimovaných však podľa SloVÚCu začiatkom roka 1953 stále bolo 1389 rehoľníčok v nemocniciach, teda vyše polovice zo všetkých ošetrovateliek. Bývali v bytoch alebo v klauzúrach v nemocniciach a ústavoch. Po Akciách R sa režim pustil aj do tohto druhého dejstva, aby rehoľníčky celkom vylúčil z verejného života. Pokusne prichádza k výmene rehoľných ošetrovateliek za civilné, keďže sa vôbec nedarilo rehoľníčky donútiť, aby sa vzdali rehoľného oblečenia a nastúpili v nemocniciach ako civilné ošetrovatelky. Režim plánoval siahnúť aj na ich zázemie mimo nemocníc, na ich byty, kde žili rehoľným životom a pestovali si svoju rádoVú spiritualitu. Preto bolo rozhodnuté o ďalšej akcii – Akcii B (byty). Malo ísť o ich zhabanie. Keďže rehoľníčky nezradili svoje rehoľné sľuby, komunistický režim sa rozhodol i tieto sestry po 1. júli 1953 vyviezť na práce do Čiech alebo umiestniť v charitných domovoch. Tento plán však na poslednú chvíľu zastavili politické zmeny v ZSSR po smrti Stalina. Po roku však destalinizačné proklamácie opadli a režim v ČSR sa od leta 1954 znovu začal zaoberať dolikvidovaním rádoVých sestier. Tortúra a bolestná odysea slovenských a českých rehoľných sestričiek pokračovala do roku 1961, ba až do Pražskej jari a v normalizácii nabrala nový dych.

Avšak najväčším svedectvom vernosti slovenských rehoľníčok je fakt, že počas obdobia neslobody v Československu, okrem dôsledkov Akcie R a iného šikanovania, si tieto krehké a prítomne pevné

Kláštor Uršulínok v Modre, zlikvidovaný

24.-25. septembra 1952.

Foto: autor.

18) *Tamtiež*, šk. č. 281.

19) *Tamtiež*, šk. č. 5.

20) DUBOVSKÝ, J.M.: C. d., s. 96 a 225.

21) *Tamtiež*, s. 199.

bytosti odtrpeli v komunistických väzniciach spolu 311 rokov a 11 mesiacov (len vincentky napr. 170 a pol roka).²²⁾ Smutným príkladom za všetky bolo odsúdenie provinciálnej predstavej premonštrátiiek z Vrbového matky Vojtechy, ktorá po spracovaní Štátnou bezpečnosťou (ŠtB) bola za „protištátnu“ činnosť uväznená na osem rokov²³⁾

alebo prípad provinciálnej predstavej vincentiek matky Valérie Olšovskej, ktorá po vypočúvaní ŠtB bola Štátnym súdom v Bratislave odsúdená tiež na osem rokov väzenia.²⁴⁾ Rehoľné sestričky však prežili rok 1989 a napriek represáliám si uchovali svoje: *Semper fidelis*.

RESUME

Operation R

Liquidation and confiscation of convents, subsequent collecting of nuns in special cloisters or charity houses, violent deporting to Czech textile factories or forced to labor in Slovak state agriculture property, all of these were the barbaric acts of the totalitarian Czechoslovakian communist regime and its anticlerical politics. The attacks were carried out by the communist-era secret police (ŠtB), the National police forces (ZNB), people's militia (LM), and special army squads. Operation R (rehoľníčka - nun) took place from 29 to 31 August 1950. Later followed operations R1-R7 led by the Slovak church office (SlovÚC) under Communist Party control. It ended 25 September 1952. Around 4300 nuns lived and worked in Slovakia before Operation R (according SlovÚC more than 4700). In the operations R-R7 about 2000 of them were targeted. 884 were deported to Czech, 767 were placed in charity houses, 59 left their religion and 10 nuns died. Before operation R in the summer 1950 communists also dismissed 340 teaching nuns from schools. The state confiscated convents, property, libraries, archives ..., although formally did not forbid religious worship *de iure*. The Czechoslovak communist regime is still today charged with the persecution of nuns. The 312 years of prison that the nuns overcame is an incredible testimony of their allegiance. In spite of all the reprisals the majority of them went through the fall of the regime and saved their *semper fidelis*.

0 minulosť se bojuje v tajných archívech

Americký Freedom of Information Act jako zdroj inspirace

Karel Sieber
(1978), pracuje v archíve
spravodajstva Českej
televízie.

Kudy vede hranice medzi tým, čo už ľudia o minulosti smjú viedť, a tým, čo má stále zostať tajným? Zdálo by sa, že vďaka vytyčeniu tejto hranice sa vede už odjakživa, ve skutočnosti sa ale tento spor prínejmenším v postkomunistických štátoch objavuje v dobe historicky veľmi nedávnej, kedy sa historiografie zbavuje úlohy strážkyne a obránkyne „historických pravd“ nadekretovaných kdysi stranou a štátom a kedy sa badatelia emancipujú v nároku na nezávislosť východísk svojho výskumu.

Ještlže v zemích strednej a východnej Európy jsou pravidla zacházení s archivními prameny k nejnovějším dějinám ještě v zárodečném stadiu, stálo

by možná za to blíže se seznámit se stavem této problematiky v zahraničí – například v USA, kde se procedura zpřístupňování vyvíjela bez přerušení několik desítek let. Samozřejmě, že stejně jako v jiných demokratických zemích je i ve Spojených štátoch předěl medzi tajným a odtajněným předmětem neustávajícího konfliktu. Pozornost bychom ale měli věnovat legislativním a zvykovým normám, kterými je tento konflikt kanalizován a které poskytují oběma stranám ustálené postupy.

Zřejmě největší díl inspirace nabídne jak těm, kdo utajují/zpřístupňují, tak těm, kdo žádají o odtajnění, institut známý pod zkratkou FOIA, tedy Zákon

22) MIKLOŠKO, František: *Nebudete ich môcť rozvrátiť. Z osudov katolickej cirkvi na Slovensku v rokoch 1943 - 1989*. Bratislava 1991, s. 250.

23) DUBOVSKÝ, J.M.: *Akcia rehoľníčky*. Martin 2001, s. 201.

24) *Zločiny komunizmu na Slovensku I*, Prešov 2001.

o svobodě informací. Od svého přijetí v roce 1966 prodělal dvě podstatná rozšíření své působnosti, z nichž obě byla spojena s veřejným a tedy i politickým tlakem na přístup k informacím o fungování federální administrativy. Změna v roce 1974 odrážela specifickou situaci po skandálu Watergate, další novelizace v roce 1996 pak umožňuje uplatnění pravidel FOIA i v oblasti elektronických informací.

Podle pravidel FOIA může kdokoli (tedy nejenom fyzické osoby s americkým občanstvím, ale i cizí státní příslušníci nebo instituce) žádat o zpřístupnění dokumentů vzniklých z činnosti prakticky všech amerických federálních úřadů (kromě Kongresu, federálních soudů a těch částí federální administrativy, které bezprostředně podléhají prezidentovi). FOIA zároveň uvádí zdánlivě obsáhlý seznam výjimek týkajících se „informací o věcech národní bezpečnosti“, „důvěrných obchodních informací“, „citlivých osobních údajů“ stejně jako informací, s nimiž je zacházeno podle jiných zákonných norem. I přes všechny tyto výjimky představuje FOIA nástroj, jehož prostřednictvím bylo veřejnosti zpřístupněno mimořádně rozsáhlé množství utajovaných státních dokumentů.

Je třeba dodat, že FOIA není jedinou cestou, jak zažádat o zpřístupnění utajovaných státních dokumentů. Žadatel může využít také institutu *Mandatory Declassification Review* (MDR), který v případě zamítnutí žádosti příslušnou vládní agenturou nabízí možnost odvolání k *Interagency Security Classification Appeals Panel* (ISCAP), rozhodnutí ISCAPu pak může změnit pouze americký prezident. Mezi nevýhody MDR ovšem patří to, že je jeho prostřednictvím možno žádat výhradně o zpřístupnění tajných materiálů, kdežto FOIA se týká i utajovaných, ale dosud nezpřístupněných dokumentů. Žadatele využívající institutu MDR také znevýhodňuje skutečnost, že během projednávání jejich žádosti, které nemusí být časově nijak limitovány, nemohou současně v této věci vést soudní spor.

Proces odtajňování sebou samozřejmě přináší nevyhnutelné náklady. Část z těchto nákladů, která je spojena s hodnocením jednotlivých dokumentů podle předem daných kritérií zpřístupnění, nese příslušný státní úřad, část z nich (především náklady na kopírování) hradí žadatel. Zatímco v hodnocení samotné žádosti jsou si všichni žadatelé rovni a co do rozsahu odtajnění se mezi nimi nerozlišuje, existuje rozdělení žadatelů do několika kategorií podle stanovení výše poplatku za vyřízení žádosti. Od poplatku jsou osvobozeni například zástupci médií a vzdělávacích a výzkumných institucí, poplatky se naopak vztahují na případy, kdy se o zpřístupnění dokumentů žádá z komerčních důvodů. Ti, kdo spadají do kategorie „ostatní“, musí zaplatit za řešerše zpracovávané déle než dvě hodiny a kopie přesahující limit sto

stran. Vzhledem k existenci četných nevládních vzdělávacích i výzkumných center se doporučuje, aby žadatel uvedl, do které z uvedených kategorií pro stanovení poplatku by měl být zařazen a proč, a aby popsal, jaký je zamýšlený účel odtajnění a nakolik by měl přispět k historickému poznání.

Žádost podaná na základě FOIA může vyústit v několik možných výsledků. Z hlediska žadatele je bezesporu optimální případ, kdy jsou všechny požadované dokumenty v celém rozsahu zpřístupněny. Velmi užitečné však může být i zpřístupnění takových kopií dokumentů, jejichž části jsou znečitelněny začerněním. Toto znečitelnění se provádí na základě striktně určených pravidel, vycházejících z přesně stanoveného rozsahu toho, co má být nadále utajeno. Výsledkem může být i to, že žadatel obdrží několik téměř zcela začerněných stránek dokumentu – i tak ale získává alespoň informaci o tom, že nějaký takový dokument existoval a jaký byl jeho rozsah.

Žadatel může být ve výsledku také zpraven o tom, že dokumenty jsou na základě některých výše popsaných výjimek nadále utajovány. Nebo mu může být sděleno, že žádnými takovými dokumenty příslušná agentura nedisponuje. Existuje samozřejmě větší počet případů, kdy je rozhodnutí úřadů předmětem závažných pochybností (viz přehled *Dubious Secrets* sestavený Jeffrey Richelsonem, Williamem Burrem a Thomasem Blantonem na stránce www.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB90/). Asi nejznámějším z nich je kauza *Glomar Explorer*, speciální námořní lodi, která provedla v roce 1974 asi 750 kilometrů severozápadně od Havaje vyzvednutí havarované sovětské jaderné ponorky z hloubky 5 200 metrů. Ačkoli celá operace je veřejně známa a byly o ní už napsány knihy a natočen dokumentární film, úřady Spojených států i nadále odmítají odtajnit související dokumenty, především díky mezinárodněprávním souvislostem této operace. Soudní spor vedený v této věci vyústil v rozhodnutí, že americké úřady v této věci smějí postupovat podle pravidla *neither confirm, nor deny* („ani nepotvrdíme, ani nepopřeme“). Tento precedent vytváří možnost, že podobně budou „glomarizovány“ i další citlivé žádosti, týkající se například biografických portrétů sovětských vůdců nebo americké účasti v převratu v Íránu v roce 1953. S trochou nadsázky se dá říci, že principy FOIA tedy nabízejí inspiraci nejen badatelům žádajícím o odtajnění, ale i utajovatelům z řad státních úředníků.

Můžeme-li Američanům něco závidět, pak je to Národní bezpečnostní archiv (*National Security Archive*, NSA). Jeho název je trochu zavádějící – rozhodně totiž nejde o další federální úřad, nýbrž o nezávislou, v šedesátých letech vzniklou výzkumnou instituci, volně spojenou s Univerzitou George Washingtona (GWU). Mimořádná pozice

amerického nestátního, se státem však přesto souvisejícího sektoru (ve střední Evropě bychom zřejmě použili výraz „veřejnoprávní“) se odráží v jeho aktivitách, jejichž spektrum se paradoxně rozprostírá od účasti pracovníků NSA ve státem kontrovaném procesu „deklasifikace“ až po žaloby, v nichž se NSA domáhá zpřístupnění dokumentů utajovaných vládními tajnými službami (například CIA nebo skorejmenovkyní NSA *National Security Agency*). Na internetových stránkách www.nsarchive.org najdeme kromě popisu nejnovějších kauz, v nichž se NSA angažuje, také několik modelových žádostí, které byly na základě FOIA podány, a praktickou „kuchařku“ popisující efektivní způsob žádání – především z ní také vychází tato stať.

Během dvaceti let své existence podal NSA na základě FOIA více než třicet tisíc žádostí o zpřístupnění; jejich výsledkem pak bylo odtajnění více než šesti miliónů stránek dokumentů. Ne vždy přistupují americké federální úřady ke zpřístupňování tak, jak jim FOIA ukládá – naposledy byl NSA nucen podat žalobu na americké vojenské letectvo, které na některé žádosti neodpovědělo, některé ztratilo nebo založilo a některé už vyřizuje sedmáct let. Předmětem kritiky NSA se stalo také nad-

měrné utajování nově vznikajících dokumentů (tzv. *overclassification* nebo *pseudo-classification*). Během senátního slyšení konaného 2. března tohoto roku upozornil ředitel NSA Thomas Blanton na to, že zatímco meziročně výrazně pokleslo množství odtajněných dokumentů, počet *classification decisions* (rozhodnutí o utajení) naopak v posledních letech roste takovou rychlostí, že už předstihl i dobu vrcholu takzvané druhé studené války v polovině osmdesátých let (srv. oba grafy publikované na stránce <http://www.gwu.edu/%7Eensarchiv/news/20050302/index.htm>).

Až příliš často u nás zaznívá náрек nad tím, že historici se nemohou dost dobře věnovat své práci, protože jejich ústavy jsou – jak se módně říká – „podfinancovány“. Faktem ale zůstává, že neskonale více než další milióny utopené v netransparentních grantových projektech akademických molochů může k rozvoji oboru nejnovějších dějin přispět rozumná archivní legislativa a promyšlená státní politika zacházení s utajovanými dokumenty. Vzhledem k několika totalitním zkušenostem střední Evropy minulého století je jen velmi iluzorní představa, že si její státy mohou v přípravě zásadní koncepce odtajňování dovolit nějaké významnější zpoždění.

Federální služba bezpečnosti Ruské federace, její publikační činnost a postoj k veřejnosti

PhDr. Lukáš Babka
(1977), absolvent
Filozofické fakulty
Univerzity Karlovy v Praze,
odbor historie a politologie,
ředitel Slovanské knihnice
v Národní knihnici České
republiky.

Federální služba bezpečnosti Ruské federace (Федеральная служба безопасности – FSB) představuje v mediálních zprávách spojených s Ruskem velmi frekventovaný motiv. Bezpečnostní kompetence této vlivné instituce jsou významné, její moc v rámci ruského státního aparátu dále posílila jednak s nástupem Vladimíra Putina (v letech 1998 - 1999 ředitel FSB) do prezidentské funkce, jednak rovněž v souvislosti s „válkou proti terorismu“.

Neopomenutelnou stránkou obrazu FSB a její práce je její publikační činnost, neboť její analýza představuje mimo jiné zajímavý ukazatel přístupu k veřejnosti. Na základě témat jednotlivých knih a jejich obsahu lze určit jednak stav bádání a hodnocení vlastní činnosti, ale především to, kam se FSB snaží obrátit pozornost veřejnosti – jaká témata upřednostňuje a jaká se naopak snaží tabuizovat. Neméně důležitým faktem je to, že obsah jednotlivých knih zřetelně ukazuje na pohlížení na vlastní minulost a vyrovnávání se s ní. Již sama snaha definovat rozsah publikační činnosti FSB vypovídá něco o stavu této organizace. Stanovit

přesný počet publikací vydaných FSB za poslední roky¹⁾ představuje totiž prakticky nesplnitelný úkol, neboť informace o vydání těchto knih se získávají velmi složitě a obtížně. Na svých webových stránkách (<http://www.fsb.ru>) se FSB například hlásí k podílu na tvorbě více než sta knih. Nacházejí se však mezi nimi například i publikace vydané prestižním vydavatelstvím ROSSPEN, při jejichž přípravě spočíval podíl FSB snad jen v poskytnutí některých dokumentů. Publikací vydaných přímo Federální službou bezpečnosti je jen zlomek a právě ty jsou hlavním předmětem tohoto textu.

Vývoj pohledu FSB na vlastní minulost i současnost se pokusíme zdokumentovat na třech větších publikacích. První z nich je obsáhlá kniha *Lubjanka 2*, mapující historii bezpečnostních orgánů Ruska (především toho sovětského) ve vztahu k budově, jež dala celému kontrarozvědnému aparátu synonymické a dodnes hojně používané pojmenování. Druhou publikací, na níž se zaměříme, je kniha nazvaná *Smerš*. Již z názvu je patrné, že jejím tématem je dnes velmi „módní“ a studova-

1) Federální služba bezpečnosti Ruské federace byla sice zřízena již na začátku 1995 federálním zákonem č. 40 - F3 „O orgánech Federální služby bezpečnosti v Ruské federaci“, schváleným Státní dumou 22. února 1995 a podepsaným prezidentem Jelcinem 3. dubna 1995, v tomto textu se však zaměříme spíše na neaktuálnější období.

na vojenská kontrarozvědka. Třetím představeným knižním výstupem je sborníková řada nazvaná *Istoričeskije čtenija na Lubjanke*, jež vychází pravidelně od roku 1997.

Lubjanka 2²⁾

Cílem této knihy je představit přehledně celé dějiny ruských kontrarozvědných a státněbezpečnostních služeb od dob carských až do současnosti. Jedná se o unikátní, lež z hlediska využití dosti problematický soubor dat a informací, který jedinečným způsobem napomáhá zkoumání dané problematiky. Je pochopitelné, že větší část publikace se zabývá 20. stoletím a činností sovětských bezpečnostních složek. Kniha obsahuje velké množství unikátních fotografií, a to jak portrétů činníků, tak i obrázků nepřátelských osob, záběrů z pátrání a pozorování, interiérů i exteriérů služeben, záběry diverzních nástrojů, různých radiopřijímačů a vysílaček atd. Kromě toho je přínosem reprint mnoha archivních dokumentů, které jsou sice bezpochyby pečlivě vybrané, aby byly „neškodné“, přesto však ukazují alespoň něco málo z jinak velmi těžko dostupných archivních sbírek. Pomocí četných grafů je pečlivě mapována struktura centrálních orgánů státní bezpečnosti. Velkým nedostatkem je absence citací a odkazů.

Celá kniha se vyznačuje, i přes významný obsahový přínos, jednou zásadní a možno říci že příznačnou chybou. Většina obsahu knihy se věnuje již známým a v historické produkci rozebíraným tématům. Naopak stranou nechává kapitoly své činnosti, jež by mohly být skutečným přínosem a novým obohacením. Jedinou výjimkou je snad jen úvodní část, která se zabývá vývojem moskevských sídel FSB. Po celou komunistickou éru byl centrem kontrarozvědných bezpečnostních složek blok domů v ulici Velká Lubjanka a na Lubjanském náměstí. Tato sídelní oblast se postupně rozrůstala až do podoby samostatné městské čtvrti. První část knihy se zabývá právě adaptací jak hlavní světoznámé budovy s poštovní adresou „Lubjanka 2“, tak dalším rozvojem a výstavbou nových budov. Přínosným je publikování různých nákrešů a stavebních plánek.

Další kapitoly již chronologicky přibližují konkrétní činnost státněbezpečnostního aparátu. Nejprve se autoři věnují období carského Ruska a vzniku prvních bezpečnostních kanceláří a kabinetů při carském dvoře. Poté přichází doba vzniku a

utváření komunistického bezpečnostního aparátu. Zde je důraz kladen na roli Čeky a na boj s nejrůznějšími vnitřními nepřáteli. Zajímavé, i když bezpochyby pouze výsekové jsou informace o tvorbě agenturní sítě špiónů a donašečů mezi obyvatelstvem. Období druhé světové války je zaměřeno hlavně na boj s německou špiónáží na území SSSR a na rozvědnou činnost Sovětského svazu proti Německu. Stránky popisující éru studené války se věnují především nejrůznějším „imperialistickým“ špiónážním aktivitám na území SSSR a sovětským protiakcím. Není jistě náhodou, že naprostá většina popisovaných kauz končí úspěchem sovětské strany. Konec knihy patří stručnému nástupu reforem vedoucích od KGB SSSR k FSB RF. Nejnovější období dokumentuje pouze několik fotografií z přehlídek, ukázek výcviku zásahových jednotek, obrázků z muzea FSB a pár fotografií z oficiálních událostí. Zcela na závěr si pracovníci FSB složili hold, když poukázali na vydání dekretu Borise Jelcina z roku 1995, jímž byl 20. prosinec vyhlášen Dnem pracovníků bezpečnostních orgánů.

V knize se nedozvíme nic o mnoha dosud málo probádaných oblastech. V meziválečné době lze zmínit v této souvislosti například vývoj rozvědného aparátu. Při popisování období čistek koncem 30. let kniha zůstává na úrovni lidových komisařů. Jen velmi málo se lze dozvědět o perzekuci a likvidaci řadových pracovníků, stejně tak chybí fakty podložené sumarizace těchto drastických změn. Bez povšimnutí zůstávají dále témata boje proti disentu v poststalinské době, boj proti vnitřnímu nepříteli, charakteristika agenturní sítě v poválečné éře atd. Zcela absentuje nějaké přiblížení spisové a svazkové agendy.

Knihu, ač faktograficky velmi bohatou, nelze použít jako samostatný zdroj poznání a hodnocení. Lépe je využít ji jako vhodný doplněk při studiu pečlivě připravených knih a kritických edicí pramenů vydávaných například Mezinárodním fondem Demokracie v rámci řady „Rossija XX. vek“ či hnutím Memorial.³⁾

Smerš⁴⁾

Pro tuto knihu snažící se mapovat činnost vojenské kontrarozvědky platí v ještě větší míře než pro knihu předcházející fakt, že se spíše než o historickou práci jedná o pouhý propagační materiál. Ačkoliv bezpečnostní oddily označované zkratkou Smerš (Smert špionom) existovaly výhradně v prů-

2) SOBOLEV, V. A. a kol.: *Lubjanka, 2: iz istorii otečestvennoj kontrrazvedki*. Moskva 1999. Federální služba sice nefiguruje v titráži, je však uvedena hned na titulní straně a kolektiv autorů je složen z řad jejich zaměstnanců.

3) Patrně nejlepší knihu, která dosud k tématu dějin bezpečnostních orgánů SSSR vyšla, připravily obě zmiňované organizace společně: KOKURIN, A. I.; PETROV, N. V. (eds.): *Lubjanka: Organy VČK – OGPU – NKVD – NKGB – MGB – MVD – KGB 1917 – 1991 (Spravočnik)*. Moskva 2003 (2. vydání). Mezi dalšími lze uvést výbornou biografickou příručku: PETROV, N. V.; SKORKIN, K. V. (eds.): *Kto rukovodil NKVD 1934 – 1941 (Spravočnik)*. Moskva 1999.

Bliže k publikacím a činnosti obou institucí: <http://www.memo.ru> resp.: <http://www.idf.ru/>

4) BEZVERCHNIJ, A. G. a kol.: *SMERŠ: Istoričeskije očerki i archivnyje dokumenty*. Moskva 2003.

běhu druhé světové války, vojenská kontrarozvědka působila již v době předválečné a existuje v podobě Správy vojenské kontrarozvědky FSB Ruské federace dodnes. Přesto se kniha věnuje výhradně období válečnému.

V první části se autoři knihy zaměřili na historický vývoj vojenské kontrarozvědky především v letech 1941-1945. Představují strukturu, vedoucí činitele, hlavní oblasti činnosti a chronologicky popisují působení této bezpečnostní organizace. Druhá část, uvedená samostatnou kapitolou o náčelníkovi Smerše Viktoru Abakumovovi, se věnuje jednotlivým složkám činnosti vojenské kontrarozvědky. Samostatné kapitoly popisují činnost Smerše uvnitř jednotlivých flotil sovětského námořnictva, mezi válečnými zajatci, tajnými službami protivníka, uvnitř samotné NKVD atd. Rovněž jsou představeny zvláštní služby nepřátelských států. Nejvíce místa je věnováno německému Abwehru. Vývoji po roce 1945 se velmi obecně a stručně věnuje pouze závěr knihy. Poslední stránky ukazují nejaktuálnější arénu působení vojenských zvláštních služeb – Čečensko a zde probíhající boj proti „separatistickým snahám čečenských teroristů“.

Co činí knihu zvlášť nebezpečnou, je dikce, s jakou je celý text napsán. Všude se bojuje se „zarytými nepřáteli vlasti“, „vlastizrádci“, „fašistickými kolaboranty“ a dalším lidským odpadem. Nikde se však neuvádí motivy, jež například vedly lidi ke spolupráci s nacisty. Připomeňme, že ti byli v roce 1941 často vítáni jako osvoboditelé od Stalina teror. Nikde nelze nalézt zmínku o perzekuci lidí nepohodlných místním stranickým činitelům na osvobozených územích či o protiprávních únosech nevinných lidí z celé Evropy (několik tisíc lidí se tímto způsobem ocitlo v sovětských pracovních zařízeních rovněž z území Československa). Až na několik výjimek (obrázků příslušníků padlých v „chrabrém“ boji s nepřítelem) nelze nalézt žádnou zmínku o neúspěších, lidských ztrátách a dalších negativěch spojených s touto riskantní činností.

V čem je naopak kniha přínosná. Velmi užitečné je publikování mnoha fotografií jednotlivých velitelů i řadových pracovníků a dalších obrázků k jednotlivým tématům. Jistý půvab mají i evidentně hrané situace jako různá zadržení nepřátelských diverzantů. Ohromnou užitečností lze sledat v publikování četných dokumentů, otisků různých osobních průkazů, propustek, schémat, formulářů atd. Byť se často jedná jen o úryvky, díky svému dosavadnímu uzavření v archivních depozitářích představují jedinečný zdroj poznání.

Istoričeskije čtenija na Lubjanke

Od roku 1997 pořádá FSB Ruské federace za výrazné spolupráce Akademie FSB každoroč-

ně vědeckou konferenci „*Istoričeskije čtenija na Lubjanke*“. Cílem těchto konferencí je představit výsledky bádání o nejrůznějších aspektech činnosti ruských bezpečnostních orgánů. Kladem knih je skutečnost, že mezi autory jednotlivých statí se nevyskytují pouze pracovníci FSB, ale i odborníci z ruských (výjimečně též zahraničních) výzkumných institucí. Důležitým faktem je i přítomnost poznámkového aparátu, který umožňuje alespoň rámcovou možnost ověření pravdivosti uváděných dat.

Bez zajímavosti zcela jistě nejsou témata jednotlivých konferencí a sborníků:

rok 1997 – *Ruské zvláštní služby: historie a současnost*; 1998 – *Ruské zvláštní služby na přelomu epoch: konec 19. století – rok 1922*; 1999 – *Domácí zvláštní služby ve 20. a 30. letech*; 2000 – *Domácí zvláštní služby na počátku a v průběhu Velké vlastenecké války 1941 – 1945*; 2001 – *Domácí zvláštní služby v poválečných letech 1945 – 1953*; 2002 – *100 let ruské kontrarozvědky*; 2003 – *Vláda a orgány státní bezpečnosti*.

Již z tohoto přehledu je vidět hlavní nedostatek celé série, totiž takřka bezvýhradné zaměření na komunistickou éru. Na žádné z těchto konferencí dosud nedošlo na analýzu vývoje ruské bezpečnostní služby a bezpečnostní situace po rozpadu Sovětského svazu, naopak chronologický posun při výzkumu dějin ruských (sovětských) zvláštních služeb ustrnul u roku 1953.

Obsahově se jedná o publikace nesmírně pestré. Kromě obecných a běžně známých informací se může zájemce dozvědět rovněž o konkrétních kauzách, osudech a dosud neprobádaných tématech. S obsahem všech sborníků i s texty je ostatně možné seznámit se na internetových stránkách FSB (<http://www.fsb.ru/history/read.html>).

Shrnutí

Již při zběžném pohledu na obsah publikací je možné stanovit několik základních závěrů určujících jak hodnotu jednotlivých knih a publikační činnosti FSB, tak i využitelnost těchto knižních výstupů pro odborný výzkum. V druhém sledu lze nepřímo potvrdit dosud spíše jen tušené obavy z otevřenosti FSB směrem k veřejnosti.

1. Pro obsah naprosté většiny publikací vydaných FSB je příznačné, že inklinují k výlučně historickým tématům. Období, jemuž se knihy věnují, je navíc zakončeno rozpadem Sovětského svazu. Spolu se zánikem komunistického veletátu a s tím spojenými restrukuralizacemi se veškerá činnost ruské kontrarozvědky noří do tajemna.⁵⁾ Až na několik výjimek nelze nalézt žádnou publikaci vydanou FSB, jež by se zabývala analyticky

5) Na internetové stránce FSB je uveřejněna celá řada textů „spřízněných autorů“, témata jsou však buď obecná a k současnému trendu vývoje činnosti „sterilní“, nebo historická.

a seriózně problematikou bezpečnostní politiky a situace současného Ruska.⁶⁾

Prosazovaný trend výhradní orientace na minulost potvrzuje mimo jiné i obsah webové prezentace FSB. Nejrozsáhlejší část internetových stránek představují data o historii ruské (sovětské) kontrarozvědky. Současného dění se (s trochou nadsázky) týká pouze krátký medailonek současného předsedy FSB Nikolaje Platonoviče Patruševa. Zcela jednoduchého a nic neříkajícího organizačního pavouka FSB, tak jak je prezentován, by dokázal navrhnout kterýkoliv zájemce o bezpečnostní problematiku jakéhokoliv státu.⁷⁾

2. Čtenář musí k obsahu knih přistupovat pozorně především z důvodu neskrývané adorace komunistických tajných služeb oficiálními představiteli FSB. Celý web je vystavěn jako cílevědomé a hrdé navazování současné ruské organizace na tradici sovětských bezpečnostních orgánů. Čekou počínaje a KGB konče. Nikde ani slovo o represích minulosti. V hrdém duchu uváděná řada velitelů všech kontrarozvědných organizací od prosince 1917, stejně jako prezentace čekistických vyznamenání ve spojení s ukázkou vyznamenání současných, musí v každém zájemci o danou pro-

blematiku vzbuzovat ostražitost. Jak bylo naznačeno výše, v podobném duchu se nese i obsah jednotlivých publikací. Ačkoliv se, především na zmiňované řadě sborníků podílí rovněž odborníci z badatelských institucí, hlavní autorskou práci odvádějí zaměstnanci FSB. Velká část knižní produkce FSB tak musí uživateli sloužit především jako obsáhlý souhrn faktů a jinak nedostupných citovaných i editovaných archivních pramenů. S analytickými závěry knih však musí pracovat velmi obezřetně.⁸⁾

Ruská Federální služba bezpečnosti se bohužel, ostatně jako mnohé další organizace současného Ruska, neodloučila od své totalitní minulosti. I nadále si její pracovníci kladou za čest pokračovat ve stopách, jež jim vyšlapali jejich předchůdci Dzeržinským počínaje a Andropovem či Bakatim konče. Současná prezentace FSB zřetelně dokazuje snahu vládních špiček pokud možno tutlat aktuální bezpečnostní problémy a neupozorňovat na činnost ruských tajných služeb, ukazuje naopak na snahu saturovat zájemce obrácením veškeré pozornosti směrem k minulosti. Představené publikační aktivity jsou výmluvným důkazem tohoto trendu.

RESUME

Federal Security Service (FSB) of the Russian Federation, its publication activities and attitude to the public

The Russian Federal Security Service generates a large publication activity. The most important publications are the books „Lubjanka 2“, „Smerž“ and a series of paper collections from annual conferences „Istoričeskije čtenija na Lubjanke“. They are in a way examining their own history and trying to reflect activities of the communist security agencies.

Although all the publications bring a lot of new and undiscovered information, exploit otherwise inaccessible archive materials and make new picture documents available, in the contents they remain very conservative. Authors examine past activities, more with respect than as a work which had beneficial effect for a state totalitarian nature. Unfortunately, often mentioned clichés and themes are repeated in many passages. They do not set about elucidating hitherto undiscovered aspects of the communist security agencies activity.

The web presentations content corresponds with their adoring attitude to their own history and institutional ancestors of the current FSB. Although the majority of the published documents are freely accessible, the whole character of the internet pages deliberately points out that it is connected to communist institutions and their activity. There is an absence of quality independent reflections from the communist era and confessions to the totalitarian and often also illegal character of the Soviet regime.

6) Těmi výjimkami jsou:

1) brožury instruující obyvatele, jak bojovat s „všudypřítomným terorem“ či jak bezpečně odhalit a zneškodnit teroristu. Jednu z nejnovějších brožur (*Terorizm: ugroza ličnosti, obščestvu, gosudarstvu*) lze nalézt i na webu: <http://www.fsb.ru/foto/terr/1.html>

2) publikace vydávané pro vzdělávání zaměstnanců FSB. Především lze zmínit Akademii Federální služby bezpečnosti a jí prezentované výstupy: <http://www.academy.fsb.ru/>

7) Více aktuálních informací o činnosti a struktuře FSB lze najít v různých veřejných zdrojích. Např.:

SOLDATOV, Andrej: Te že, tam že. In: *Moskovskije novosti* 1. - 7. 10. 2004, s. 6.

8) Je nutné přiznat, že knih, vydávaných ve stylu velmi podobném adorujícím knihám z produkce FSB, vychází v současném Rusku celá řada. Nakladatelství jako Olma-Press, Astrel či Eksmo (ale i mnohá další) vydávají celé ediční řady zaměřené právě na činnost tajných služeb (z velké části v období druhé světové války). Ve velké míře je kvalita a vypovídací hodnota těchto publikací otřesná.

René Lužica: Keď bola vojna, nebol som doma

Národopisná spoločnosť Slovenska, Bratislava 2004

Mgr. Alexandra Šimanská

(1978), absolventka
odboru filozofie FF TU
v Trnave,
pracuje v ÚPN.

„Povrávalo sa, že pre Rómov fašisti stavajú loď a cez more ich niekam odvezú. Pre Židov prichystali nové osídlenie a Rómov chcú utopiť v mori. Takéto historiky boli veľmi rozšírené.“

B. D. s. 33.

(Mimochodom, tie historiky neboli až také nereálne. Eva Justin, asistentka nemeckého vedca slúžiaceho nacistickej ideológii Dr. Rittera, po mnohých rokoch popisovala, ako sa uvažovalo o vyvezení nemeckých Cigánov na Stredozemné more a následnom zbombardovaní lodí, ako uvádza A. Fraser vo svojej knihe *The Gypsies*.)

Asociáli „zo zvyku“ alebo „dilino gádzo“?

Napriek tomu, že Rómovia žijú v Európe už niekoľko storočí, všeobecne vieme o nich len veľmi málo. Naša vedomosť je zúžená na sugestívne medializované informácie, prípadne pár individuálnych zážitkov. Nepáči sa nám ako žijú, nie je ich možné integrovať do spoločnosti, spája sa s nimi kriminalita, nedôvera a nevzdelanosť. V podstate sú však pre väčšinu „bielych“ indiferentní.

Takéto zovšeobecnené, skrátené, vytrhnuté z kontextu a obmedzené závery sú plné predsudkov, nepochopenia, prevládajúcej mediálnej povrchnosti a v konečnom dôsledku i neznalosti historických udalostí, ktoré rómsky národ postihli. V spleti menšín na Slovensku Rómovia vyznievajú stále akosi dezorientovane. Ich sebaaprezentácia a vnútorná organizovanosť nenačádza dosť potenciálu na to, aby pretrvávajúce submisívne klíše zmenila.

Poraimos - holokaust Rómov alebo „cudzia krv“

V tomto zmysle je kniha Reného Lužicu *Keď bola vojna, nebol som doma* publikáciou útleho rozmeru, ale veľkého významu. Svojím obsahom sprostredkúva čitateľovi individuálny zážitok so živou skutočnosťou, ponúka účasť v dialógu minulej tragédie a hľadajúceho dneška. René Lužica nám dvojakým spôsobom približuje obdobie druhej svetovej vojny cez prizmu osudov rómskeho obyvateľstva.

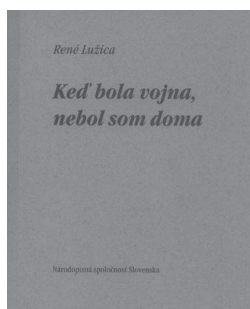
Vo svojej prvej časti je kniha prehľadnou štúdiou, ktorá poukazuje na pozadie vzniku rómskeho holokaustu v kontexte nemeckého nacio-

nalizmu. Chápanie osudového národa, čistého v zmysle svojej rasovej rovnorodosti a uniformity, pozbavenej akejkoľvek osobnej slobody, viedlo v nacistickom Nemecku najprv k úvahám o sterilizácii Rómov, neskôr ku poslednému a konečnému riešeniu - Endlösung. Vnímání ako neasimilovateľní, žijúci na okraji spoločnosti, boli spolu so Židmi odsúdení na fyzickú likvidáciu. Nemecký Ústav rasovej hygieny, ktorý viedol Dr. Robert Ritter a jeho asistentka Eva Justin, označuje Rómov za primitívov, ktorí nie sú schopní adaptácie a snaží sa vedecky dokázať úzku previazanosť kriminality a dedičnosti, predstavujúcej pre čistú rasu nebezpečenstvo. Cudzia, nečistá krv sa určovala na Rómov prísnejšie ako u Židov, už od prarodiča. V predvojnovom Československu ešte pretrvávala aktuálna snaha o ich kvalitatívne začlenenie do spoločnosti, k čomu malo poslúžiť vzdelanie. Evidencie, ktoré sa vytvárali, však po rozpade krajiny slúžili už iba pri deportáciách. Autor čitateľovi komplexne analyzuje postavenie rómskeho etnika v rámci politickej situácie pred i priamo počas druhej svetovej vojny. Slovenský štát prijal nemecký nacistický model zhubnej ideológie rovnako na teoretickej, ako na praktickej úrovni. Svojoľné násilie, izolácia, vysťahovania, likvidácie osád z frekventovaných, komunikačných polôh. Perzekúcie, deportácie, koncentrácie v pracovných táborech a mnoho iných hrôz, ktoré slová ťažko môžu obsiahnuť. Odmietavý hlas Vatikánu a evanjelickej inteligencie nezohral rozhodujúcu rolu, roku 1942 vzniká niekoľko pracovných útvarov, kde pri ťažkej fyzickej námahe nie sú zriadencom ani zďaleka poskytnuté základné stravovacie a hygienické podmienky.

„Zobrala som vedro a išla po vodu. Na moste stál nemecký vojak. Keď ma uvidel, zobral vedro, načrel vodu a podal mi ho. Mne sa to páčilo. Keď som to mame povedala, tak ma vyflias-kala.“
A. P. s. 78.

Subjektívna história alebo vyhnime sa zovšeobecňovaniu

Druhá, obsiernejšia časť knihy *Keď bola vojna, nebol som doma* je výsledkom namáhavého výskumu svedectiev posledných žijúcich účastníkov. Uplatnením spoločenskovednej metódy „oral history“ sa poznatky histórie obohacujú o akýsi iný rozmer, objektívna faktografia tu ustupuje individuálnej ľudskej skúsenosti. Netreba jednotlivé

prístupy porovnávať. Zvukové a obrazové záznamy svedectiev ponúkajú totiž kvalitatívne inú polohu, ktorá nestráca na legitimitu, hoci je často neúplná, skreslená a vyčleňujúca. René Lužica nás najprv nechá prejsť prípravou na záznam dobrodružstva pamäti. Oboznamuje nás s problémami projektu orálnej histórie, ktoré sa veľmi ťažko prekonávali. Napríklad získavanie dôvery medzi Rómami, komunikácia svedkov pred kamerou, ktorá sa ukázala ako komplikovaná, či celková kompaktnosť výpovedí. Tým je vlastná nekonzistentnosť, živelnosť, útržkovitosť, niekedy prílišná odosobnenosť. Logika súvislostí sa často ukázala až s pomocou otázok. „*Minulosť a budúcnosť sú kategórie, nad ktorými väčšina Rómov neuvažuje.*“ R. L. s. 23.

Tieto prekážky sa však javia ako zanedbateľné voči intenzite vypovedaného, ktorú môžeme v knihe svojim spôsobom zdieľať. Existenciálna, hraničná situácia v živote človeka ho mení radikálnym spôsobom, je výsostne individuálna a prakticky nezdeliteľná. Ale predsa sa nás jej bezprostredný

popis nedefinovateľným spôsobom dotkne a uvedomíme si jej závažnosť.

„*Aj mňa len preto omilostili, lebo som im pekne vyhrával. Akú pesničku si rozkázali, takú som im zahral. V opačnom prípade by som aj ja už dávno bol pod zemou. Taká je pravda. Keby som nevedel hrať, zastrelili by aj mňa... Nedokážem o tom hovoriť.*“

K. H. s. 61.

Nie len kniha Reného Lužicu, ale i činnosť, ktorá predchádzala jej vzniku si zasluhuje obdiv čitateľa, pretože prezentuje dobrú vec. Veda tu hrá vedľajšiu rolu, dôležitá je úcta ku každému ľudskému životu a veľkej bolesti, ktorú v sebe nesie. Jej zdanlivá neviditeľnosť nám za nijakých okolností nemôže byť indiferentná.

„*Všetko bolo tak, ako malo byť.*“ V. S. s. 54 .
Bolo?

Neznáme návrhy slovenskej časti československého štátneho znaku z roku 1960

Obsahom príspevku je publikovanie neznámych návrhov slovenskej časti československého štátneho znaku z roku 1960, ktoré sa nachádzajú v Slovenskom národnom archíve.¹⁾ Príspevok je prvou materiálovou sondou do problematiky, ktorá si nepochybne zaslúži širšie zhodnotenie, osobitne ešte z nepublikovaných dokumentov uložených v pražských archívoch.

Vznik nového štátneho znaku Československej socialistickej republiky v roku 1960 bol pre väčšinu autorov, ktorí sa venovali československej štátnej symbolike, komplikovaným problémom. Heraldik ho totiž nemôže považovať za iný, len ako ideologicky naoktrojaný. Oproti ostatným zmenám štátnej symboliky Československa v 20. storočí, ktoré majú v archívoch pomerne dobre sledovateľnú genézu, sú známe a boli už publi-

kované aj rôzne ich nerealizované varianty a návrhy, bol totiž tento konkrétny proces schvaľovania neustále zahalený rúskom tajomstva a bez účasti odbornej verejnosti. Otázky vzniku a osobitne jeho slovenskej časti sú i preto ešte stále nejasné. Je to jediná zmena štátnej symboliky v 20. storočí, kde podľa vedomostí autora neboli doposiaľ publikované alternatívy víťazného realizovaného návrhu. Zároveň je to jediná zmena československej štátnej symboliky v 20. storočí, ktorá bola apriórne odmietnutá tak odbornou, ako i laickou verejnosťou. Jedinou výnimkou bola zmanipulovaná a neduživá „diskusia“, ktorá k návrhu novej ústavy prebehla v médiách na Slovensku v roku 1960.²⁾

Ústava ČSSR z 11. júla 1960 deklarovala dlhodobý cieľ vybudovať v Československu komunizmus.³⁾ V jej preambule (úvode) sa priamo uvádza,

PhDr. Radoslav Ragač

(1975), absolvent archívnictva a histórie FIF UK Bratislava, vedúci Oddelenia archíválií po ostatných bezpečnostných zložkách Archívu ÚPN.

1) Slovenský národný archív v Bratislave (ďalej SNA), fond Ústredný výbor Komunistickej strany Slovenska (ďalej ÚV KSS), krabica 2556. Tajomník J. Lenárt, Informácie pre tajomníka Lenárta 1958 - 1962 (nespracovaný materiál autor našiel ešte ako pracovník SNA v roku 1998). V súčasnosti nám bol materiál predložený na štúdium so signatúrou - krab. III.7 - III.10, fascikel III/9 - štátna administratíva a národné výbory.

2) Jej rozsah k novému štátnemu znaku nebol na Slovensku veľký a boli publikované len pozitívne reakcie.

3) Ústava Československej socialistickej republiky č. 100/1960 Zb. Ústavu schválila 5. 7. 1960 celoštátna konferencia KSČ a po nej 11. 7. 1960 Národné zhromaždenie.

že socializmus v Československu už zvířazil a štát prechádza na budovanie vyspelej socialistickej spoločnosti a na prechod ku komunizmu.⁴⁾ Prijatie novej ústavy znamenalo, okrem zmeny vonkajších symbolov štátu, najmä vznik nového modelu unitárneho štátu. Bol to centralistický model štátu A. Novotného, ktorý vydržal len necelých osem rokov a zrútil sa spolu s ním začiatkom roku 1968. Asymetrický model riadenia štátu, zakotvený v ústave, bol vo vzťahu k Slovensku už vo svojej podstate nespravodlivý a zákonite sa stal zdrojom napätia v mnohých smeroch. Slováci ho všeobecne považovali za nespravodlivý.⁵⁾ Konceptcia bola logickým ukončením a vyvrcholením desaťročia okliešťovania, neustálych zmien, rozdeľovania a opätovného zlučovania povereníctiev, ktoré reprezentovali slovenské národné orgány.⁶⁾ Okrem zásadných zmien štátoprávneho usporiadania Československa nová ústava prinášala aj mnohé menšie zmeny, z ktorých najviditeľnejšou bola pre verejnosť práve zmena názvu štátu a štátnej symboliky. Rovnako bol odmietaný aj nový štátny znak zakotvený v ústave, ktorý bol považovaný za jeden z ideologických symbolov štátu.

Československo až do roku 1960 používalo väčšinu symboliky I. ČSR. Je až paradoxné, že režim, ktorý sa navonok definoval ako diskontinuitný voči I. ČSR a potrpel si na výpravnú sebaaprezentáciu (okázalé vlajkoslávy, alegorické sprievody, spartakiády a iné masové podujatia), bol v tejto oblasti málo aktívny a obnovil bezo zmien väčšinu z predvojnovy štátnej symboliky. Úplne sa prestal

používať len stredný znak predvojnovy ČSR.⁷⁾ Ústava z roku 1949 sice predpokladala zmeny v tejto oblasti, ktoré mali byť upravené osobitným zákonom, ale nakoniec sa nerealizovali. V 50. rokoch boli badateľné snahy, najmä v silových rezortoch, o vkladanie leva do päťcípovej hviezdy.⁸⁾ Táto forma znaku sa udržala až do roku 1989 napríklad v Ľudových milíciách.⁹⁾ Tento symbol používal od roku 1952 aj Zbor národnej bezpečnosti a Vnútorňá stráž.¹⁰⁾ Rovnako v tvare hviezdy, do ktorej je vložený lev, bol napríklad výtvarne koncipovaný aj *Řád za budování socialistické vlasti*, ktorý vznikol v roku 1953.¹¹⁾ Typickým reprezentantom komunistickej heraldiky tohto obdobia je fotografia z roku 1954 publikovaná v prílohe. Na tribúne je viditeľný malý štátny znak Československej republiky, ktorý je aplikovaný aj na rečnickom pulte, pod ním menší štátny znak Sovietskeho zväzu, portrét prezidenta A. Zápotockého, štátne vlajky, a tiež menšia štandarda, kde je štátny znak vložený do hviezdy. Prítomnosť sovietskej symboliky používanej spolu s československou upravilo vládne nariadenie z roku 1948. Jej výrazne časté používanie prinútilo byro ÚV KSČ túto otázku v roku 1956 osobitne upraviť.¹²⁾

Definitívnu zmenu v používaní štátnej symboliky však priniesla až nová, socialistická ústava z roku 1960. V deviatej hlave ústavy v čl. 110 je definovaný nový štátny znak ČSSR. V červenom štíte v tvare husitskej pavézy je dvojchvostý biely lev s červeným štítkom na hrudi. Obsahom štítku je štylizovaný modrý Kriváň a zlatá vatra. Ústava

4) „Socializmus v našej vlasti zvířazil! Vstúpili sme do nového obdobia našich dejín a sme odhodlaní ísť ďalej k novým, ešte vyšším cieľom. Dovršujúc socialistickej výstavbu, prechádzame k budovaniu vyspelej socialistickej spoločnosti a zhromažďujeme sily na prechod ku komunizmu.“

5) Veľké problémy s ich akceptáciou mala minimálne aj časť vedenia Komunistickej strany Slovenska - GOSIOROVSKÝ, Miloš: *Z histórie česko-slovenských vzťahov*. Bratislava 1978, s. 185. „Novou úpravou slovenských národných orgánov roku 1960 (zrušením Zboru povereníkov, podriadením nižších orgánov štátnej moci na Slovensku priamo celoštátnym ministerstvám - jediným ministerstvám na území českého národa - atď.) sa slovenský národ v rokoch 1960 - 1968 ocitol v postavení jediného národa socialistickeho spoločenstva, ktorý na svojom etnickom území nemal také orgány socialistickej štátnej moci, aké by boli primerané jeho doterajšiemu vývinu, jeho úrovni, jeho početnosti, a najmä potrebám a po každej stránke rovnoprávneho postavenia s bratským českým národom.“ A s. 199 „... vtedajšie vedenie Komunistickej strany Československa na čele s Antonínom Novotným z obidvoch tendencií vývinu národnostnej otázky (t.j. rozkvet národov a ich zblížovanie) jednostranne kládlo dôraz iba na zblížovanie národov bez toho, aby uznalo potrebu všestranného rozvoja každého národa...“; *kurzívou* zvýraznil slová v citáte sám jeho autor.

6) K problematike ich neustálych zmien pozri napríklad RÁKOŠ, Elemír: *Slovenské národné orgány 1943 - 1968*. Bratislava 1973, úvod. Akousi náhradou zrušeného Zboru povereníkov a povereníctiev sa mali stať jednotlivé výbory Slovenskej národnej rady.

7) Ďalej sa používala štátna vlajka, prezidentská štandarda, štátna pečať s veľkým znakom a tzv. „malý“ štátny znak. Z objektívnych príčin nemohlo byť plnohodnotne obnovené ani používanie veľkého štátneho znaku z roku 1920, lebo obsahoval aj znak Podkarpatskej Rusi, ktorá sa stala po druhej svetovej vojne v lete 1945 súčasťou ZSSR. Bol však ojedinelo využívaný (napríklad pri inaugurácii A. Novotného za československého prezidenta v roku 1953). Bližšie pozri NOVÁK, Jozef: c. d., s. 90 - 93; pozri tiež HLINOMAZ, Milan: K problematike štátnych symbolů pomnichovské ČSR a tzv. protektorátu. In: *Archivní časopis* 37, 1987, č. 2, s. 88 - 89.

8) Pozri GREGOROVICHOVÁ, Eva (ed.): *Česká panovnícká a státní symbolika. Vývoj od středověku do současnosti*. Praha 2002 (katalóg výstavy poriadanej Státním ústředním archivem v Prahe 28. 10. - 31. 11. 2002), s. 111 a č. 145/s. 114 a č. 172/s. 132.

9) *Tamtiež*, č. 145/s. 114; do hviezdy bol po roku 1960 vložený už nielen lev, ale celý štátny znak aj s pavézou.

10) Vnútorňá stráž od roku 1954. K problematike používania tohto symbolu vo väzenstve pozri NEJEDLÝ, Josef: *Vybrané stejnkrajové doplňky českého vězství*. Praha 2002, s. 67, 71.

11) GREGOROVICHOVÁ, E.: c. d., č. 170/ s. 131 (vyobrazenie) a s. 132. Nariadením z 10. 6. 1955 sa tento lev na hviezde stal aj súčasťou vlajky plavidiel ozbrojených síl Československej republiky. Pozri NOVÁK, J.: c. d., s. 92.

12) *Tamtiež*, s. 111; úvod ku kapitole XI. „Československo pod vládou komunistické strany (1948 - 1989)“; Politbyro ÚV KSČ 5. 4. 1956 obmedzilo používanie sovietskej vlajky a hymny, zavedené uznesením vlády zo 4. 5. 1948 (1. a 9. máj a 7. november) len na 9. máj a 7. november.

priamo definuje aj to, že kresba jednotlivých častí znaku je zlatá. Používanie štátneho znaku upravil zákon 163/1960 Zb.¹³⁾

Kritika odbornej a kultúrnej verejnosti bola zložená z dvoch častí. Česká obec namietala najmä voči odstráneniu koruny z hlavy leva a heraldickým prešľapom, ktorým bol napríklad štít v tvare husitskej pavézy. Štít „vraj“ mal byť odkazom na husitské tradície.¹⁴⁾ V skutočnosti pôvodný tvar štítu s rovnou hornou hranou nedovoľoval vložiť nad leva hviezdu, a preto sa ho rozhodli zmeniť. Slováci a priori odmietali celý návrh, ktorý úplne vytlačil používanie dvojkríža ako národného symbolu. Ich esenciálna výhrada sa týkala zlatej vatry na Kriváni - „partizánskej vatry“ či „živánskej“, ako bol tento nový symbol na Slovensku familiárne nazývaný, ktorá si nikdy nezískala podporu.¹⁵⁾ K rastu napätia prispievala aj neohrabaná kultúrna politika Novotného garnitúry na Slovensku. Nesúhlas bol prezentovaný ako „chybné“ nacionalistické prejavy, a preto bol aj objektom záujmu Štátnej bezpečnosti. Vlna odporu voči novému štátnemu znaku z roku 1960 sa najväčšmi prejavila v období rokov 1968/69 a v roku 1989 - pri príprave novej ústavy Československa. Už v priebehu 60. rokov, počas obdobia politického uvoľnenia, začalo spontánne znovuoobnovovanie používania historického znaku - dvojkríža. Významnú úlohu pri tom hrala Matica slovenská. Po prijatí federalizačného zákona sa pripravovalo prijatie nového štátneho znaku, rešpektujúceho federatívny charakter štátu. Práca na ňom však boli v prvých mesiacoch roku 1970 zastavené.¹⁶⁾ Prvá väčšia práca zo slovenskej strany z pera Jozefa Nováka, venovaná problematike štátnej symboliky, uzrela svetlo sveta v roku 1969, knižne však mohla vyjsť až v roku 1990.¹⁷⁾

Navzdory tomu, že v prípade zmeny štátnej symboliky išlo o významnú vec, ďalekosiahle platnú a kultúrne významnú z celospoločenského

hľadiska, prebehlo schvaľovanie štátneho znaku takmer v úplnej tajnosti a bez účasti odborníkov a verejnosti. Selektované pozitívne ohlasy, akási paródia verejnej mienky, sa objavili až keď bol návrh ústavy už definitívne schválený.

Známym faktom je, že iniciatíva za vytvorenie nového štátneho znaku vznikla na predsedníctve ÚV KSČ a mediátorom bol ideologický tajomník J. Hendrych, prostredníctvom ktorého sa podávali návrhy. Ideologické oddelenia ÚV KSČ a ÚV KSS oslovili viacerých výtvarníkov v Čechách a na Slovensku.¹⁸⁾ Heraldici neboli k príprave vôbec prizvaní a neuskutočnila sa ani verejná prezentácia návrhov. Autorom definitívneho nového znaku Československej socialistickej republiky bol M. Hegar a schválenú slovenskú časť vytvoril A. Hollý. Hollý pôvodne plánoval spojenie českého leva a novovytvoreného symbolu Slovenska v štíte, nakoniec sa však ocitol na prsiach leva.¹⁹⁾

Verejnú diskusiu na Slovensku postupne spustilo publikovanie návrhu ústavy v denniku Pravda 12. apríla 1960. Viaceré ohlasy zmapoval už J. Novák.²⁰⁾ Rezonuje v nich názor, že dvojkríž je ako symbol spojený s fašizmom a ako taký už nemôže reprezentovať Slovensko.²¹⁾ Odznali aj názory, že reprezentoval „biednu“ minulosť Slovenska.²²⁾ Najzaujímavejší zo slovenských ohlasov je pravdepodobne článok, ktorý vyšiel v týždenníku Predvoj 21. júla 1960 a ako autor je označený H. Klačko.²³⁾ Po útokoch na medzivojnové obdobie jeho autor argumentuje tradičným (tradovaným) výkladom o symbolickom význame jednotlivých vrchov trojvršia v štátnom znaku (Tatra, Matra, Fatra), pričom podľa jeho názoru trojvršie už nemožno používať, keďže Matra leží v Maďarskej (fudovej) republike.²⁴⁾ H. Klačko tiež píše, prečo nie je možné naďalej používať ani historický dvojkríž ako symbol Slovenska. Dvojkríž totiž považuje za symbol dobovo výsostne neaktuálny a zastaralý

13) Zákon ze dne 17. listopadu 1960 o státním znaku a státní vlajce.

14) SVOBODA, Zdeněk: Nové Československé státní symboly. In: *Vexilologie* 80, 1990, s. 1467; PALÁT, Pavel: Československý státní znak v historickém vývoji. In: *Heraldika a genealogie* IX, 4, 1976, s. 80, 83 (zvláštny výtlačok).

15) Pozri napríklad VRTEL, Ladislav: *Štátne a mestské symboly (vznik, používanie a ochrana)*. Bratislava 1989, s. 5 - 7; VRTEL, L.: *Na troch vrškoch biely kríž*. Bratislava 1990, s. 58 „Roku 1960 napokon Národné zhromaždenie schválilo nový štátny znak a „symboly socializmu“ slávili triumf nad slovenským národným znakom... Český lev stratil korunu, pretože ako „feudálny prežitok nemal v štátnom znaku socialistického štátu miesto“... Najponížujúcejšie však bolo odstránenie slovenského národného symbolu, ktorý nahradil štítok s obrysmi Kriváňa a plameňmi symbolizujúcimi Slovenské národné povstanie... Slováci tento nanútený a umelý symbol nikdy nepocítovali ako svoj.“

16) NOVÁK, J.: c. d., s. 100 - 106.

17) NOVÁK, Jozef: *Štátne znaky v Čechách a na Slovensku dnes aj v minulosti*. Bratislava 1990, s. 7 - 10 (Predhovor k nevydanému rukopisu). Práca vyšla doplnená o vývoj do roku 1990.

18) Z českej strany oslovili akad. sochára A. Sopru, prof. V. Zábranského, M. Hegara, asistenta na Vysokej škole výtvarných umení, akad. maliara V. Kovaříka a akad. maliara A. Veselého. Ideologické oddelenie ÚV KSS oslovilo V. Hložníka a A. Hollého. Pozri NOVÁK, J.: c. d., s. 98.

19) NOVÁK, J.: c. d., s. 100.

20) *Tamtiež*, s. 93 - 96.

21) Názor Jána Kundeka, robotníka zo Spišskej Novej Vsi, publikovaný v denníku Pravda 28. 5. 1960: „je to najmä slovenský znak - dvojramenný kríž, ktorý Hlinkovi gardisti nosili na rukávoch, ... kríž stojaci na troch vrchoch - Tatra, Matra, Fatra, ktorý sa už aj historicky prežil...“ *Tamtiež*, s. 93.

22) Tajomník Strany slobody F. Štefánik ho charakterizoval takto: „tri vrchy ako tri ľavé hrby a kríž ako znak biedy“. *Tamtiež*, s. 100.

23) Ide pravdepodobne o orientalistu a spisovateľa Hermana Klačka.

24) „Ale pohorie Matra je v Maďarskej fudovej republike a Československá socialistická republika si na toto pohorie nerobí nijaký nárok...“

- „...a ešte menej má dnešný život našej republiky spoločného s apoštolským dvojkřížom“. Invenčná a osviežujúca je jeho argumentácia týkajúca sa voľby Kriváňa ako nového symbolu Slovenska. Kriváň označuje za „obrovský národný maják“, ospevovaný už štúrovcami a vyslovuje názor, že jeho voľba podporí aj turistické sklony mladej generácie.²⁵⁾

Jednotliví autori, ktorí sa venujú problematike štátnej symboliky z roku 1960, sa z nedostatku relevantných archívnych dokumentov mnohokrát obmedzili len na citáciu príslušného paragrafu z ústavného zákona, kritiku zjavných heraldických nedostatkov znaku a jeho reprodukciu.²⁶⁾ Odborná literatúra doposiaľ v tejto súvislosti zo slovenských výtvarníkov spomínala len úlohu V. Hložníka a A. Hollého.²⁷⁾ Priebeh schvaľovania návrhov slovenskej časti nebol z dôvodu absencie materiálov bližšie známy.

V archívnom fonde Ústredný výbor Komunistickej strany Slovenska, v dokumentoch tajomníka Jozefa Lenárta sa nachádza okrem nerealizovaných návrhov aj nedatovaný záznam zo schôdzky k návrhu štátneho znaku.²⁸⁾ Autorom záznamu vzniknutého asi len „pro domo“ je s najväčšou pravdepodobnosťou V. Hložník. Schôdzky sa zúčastnili Zábranský, Kovařík, Hegar, Sopra, Němec a Hložník. Schôdzku možno na základe vnútorných súvislostí datovať na prelom rokov 1959/1960.

Účastníci schôdzky sa dohodli, že pre Slovensko je potrebné vymyslieť novú symboliku. Nový symbol mal vyjadrovať, že Československo je socialistickým štátom dvoch rovnoprávných národov. Preddefinované bolo len to, že jeho súčasťou má zostať český lev. Socializmus sa odporúčalo vyjadriť červenou hviezdou a otvorenou otázkou zostala najmä symbolika Slovenska, ktorú bolo ešte len potrebné vyriešiť. Vincent Hložník v tejto súvislosti pravdepodobne sám v januári 1960 oslovil troch významných slovenských výtvarníkov, J. Lörincza, E. Semiana a Š. Bednára. Výtvarníci v priebehu februára 1960 vypracovali sériu návrhov, ktoré Vincent Hložník u seba sústredil a celý súbor návrhov potom 2. marca 1960 zaslal Jozefovi Lenártovi.²⁹⁾ Akú úlohu hral v tejto záležitosti Jozef Lenárt, nie je doteraz jasné. J. Novák v tejto záležitosti skôr predpokladal ingerenciu P. Colotku.³⁰⁾ Predpokladáme, že Jozef Lenárt mohol byť koordináciou

prác na návrhoch slovenskej časti pripravovaného znaku poverený v Prahe ako člen ÚV KSČ. Išlo o muža z mladej nastupujúcej straníckej generácie na Slovensku spolu s A. Dubčekom na začiatku 60. rokov, blízkeho prezidentovi Novotnému.³¹⁾ Nezodpovedanou otázkou zatiaľ je, či návrhy, ktoré mu boli 2. marca 1960 V. Hložníkom zaslané J. Lenárt prezentoval na ÚV KSS a ÚV KSČ, alebo sa ich pomyselná púť skončila v jeho kancelárii.

Jednotlivé návrhy možno rozdeliť do viacerých skupín. Časť z nich voľne nadväzuje na československú symboliku používanú do roku 1960 s tým, že pre Slovensko je vždy navrhovaný nový symbol. Lev je však vo všetkých prípadoch zobrazený bez koruny. Stvárneným symbolom Slovenska sa vo väčšine prípadov stal Kriváň. Ide o návrhy E. Semiana a jeden z návrhov Š. Bednára. Pri návrhoch V. Hložníka, J. Lörincza, ktoré reprezentujú len slovenskú časť nového štátneho znaku, to možno tiež predpokladať. Druhou skupinou sú kompozične odlišné návrhy, ktorých inšpiračným zdrojom nebola vôbec dovtedajšia československá symbolika. Sem možno zaradiť druhú časť návrhov Bednára, ktorá je návrhom úplne nového štátneho znaku. Autori rešpektovali závery z vyššie uvedenej schôdzky a nikto sa neodvážil do navrhovanej symboliky „vpašovať“ pôvodné symboly Slovenska. Jediným náznakom by mohol byť jeden z návrhov E. Semiana, kde sa vyskytuje trojvršie, avšak identifikované s vrchom Veľká Vysoká vo Vysokých Tatrách a autor ho popisuje ako „symbol slovenskej prírody (s prihliadnutím na tradičný znak dosiaľ užívaný)“. Dvakrát sa trojvršie vyskytuje aj medzi návrhmi V. Hložníka. Ako hľadaná alegória Slovenska, ktorú bolo potrebné podľa záverov vyššie uvedenej schôdzky ešte len nájsť, vystupuje vo väčšine návrhov vrch Kriváň.

Štefan Bednár

V súbore sú tri datované farebné návrhy štátneho znaku, ktoré vytvoril Štefan Bednár. Štefan Bednár tému uchopil dvomi spôsobmi. V prvom prípade postupoval konvenčnejšie. Ponechal českého leva, ale bez koruny, ktorú nahradil kosákom a kladivom a slovenskú symboliku nahradil novotvarom umiestneným na hrudi leva. Kruh s priehradným múrom, ktorý podľa nás reprezentuje niektorú z novovybudovaných priehrad na Sloven-

25) „...mládež naša iste obnoví púte na Kriváň a tu pri vatre bude spomínať na veľkých vlastencov, sovietskych spolubojovníkov, partizánov, ktorí tu bojovali... Áno pri vatre budú spomínať, veď aj vetry na horách sú symbolom boja slovenského ľudu za národnú slobodu a sociálnu spravodlivosť.“

26) Napríklad VRTEĽ, Ladislav: *Osem storočí slovenskej heraldiky*. Martin 1999, s. 232.

27) NOVÁK, J.: c. d., úvod.

28) Pozri pozn. 1.

29) Jozef Lenárt pôsobil v roku 1960 ako tajomník ÚV KSS, bol aj členom ÚV KSČ.

30) Z tohto dôvodu autor práce chcel, aby bol text pripravovanej publikácie zaslaný Petrovi Colotkovi na posúdenie, pretože predpokladal, že bol o danej problematike „odborne“ informovaný.

31) MARUŠIAK, Ján: Slovensko XX. storočia: Ľudia a udalosti - Ústava 1960. Stranícke zblížovanie národov. In: *Pravda* z 2. septembra 2000; k problematike 60. rokov a Slovenska pozri aj LONDÁK, M. - SIKORA, S. - LONDÁKOVÁ, E.: *Predjarie. Politický, ekonomický a kultúrny vývoj na Slovensku v rokoch 1960 - 1967*. Bratislava 2002.

sku, a s vychádzajúcim slnkom, ktoré svojim výtvorným stvárnením nezaprie inšpiráciu ázijskými, japonskými vplyvmi. Druhé dva návrhy sú návrhmi na celý štátny znak, reprezentujúci spolu Čechov aj Slovákov. Tieto návrhy sú očividne inšpirované symbolikou Sovietskeho zväzu. Návrhy sám nepovažoval za definitívne. V jeho prípade sú skice označené ako „ideové náčrty“, resp. „prvé ideové náčrty“. Pri týchto úplných novotvaroch sa nachádza aj ich ideové zdôvodnenie autorom. Paradoxné je, že na novom štátnom znaku socialistického štátu je zobrazený vrch Říp aj so stredovekou sakrálnou stavbou-rotundou, ktorá sa nachádza na jeho vrchole.

Návrh 1

Dvojhavý strieborný lev, na hrudi ktorého je umiestnený symbol Slovenska. Symbolom Slovenska je kruh s modrou siluetou Kriváňa, v ploche ktorej sa nachádza biely štylizovaný priehradný múr. Nad Kriváňom vychádza slnce (na návrhu je biele) na červenom podklade. Nad figúrou leva sa nachádza kosák a kladivo.

Vznik: 28. februára 1960

Návrh 2

Modrá silueta Řípu a Kriváňa, pred nimi kosák a kladivo obrúbené klasmi a lipovými ratolesťami, ktoré sú spojené nápisovou stuhou. Na stuhe sa nachádza nápis „ČSSR“, po stranách v českej (vľavo) a slovenskej mutácii vpravo nápis „Proletári všetkých krajín spojte sa“. Lipové vetvičky sú podľa zdôvodnenia autora návrhu odkazom na slovenskú tradíciu, kosák a kladivo spojenie robotníkov a roľníkov, Říp a Kriváň, spojenie dvoch krajín a dvoch národov.

Vznik: 26. februára 1960

Návrh 3

Modrá silueta Kriváňa a Řípu, za ktorými vychádza slnko stvárnené ako ozubené koleso s lúčmi. Pred nimi dve spojené ruky vyrastajúce z bokov, z florálnej obruby. Obruba spojená v strede páskou je tvorená orgovánom, motívmi chmelových šišíek a pšenice, hrozna, raže a smrekovej vetvičky. V jej hornej časti sa nachádza červená päťcípna hviezda. Slnko v tvare kolesa podľa autora symbolizuje „vyvinutý priemysel i industrializáciu za pomoci českej robotníckej triedy“, a tiež „jedno slnko pod ktorým žijeme“, ruky spojenie sa "pod jednou myšlienkou", orgován Deň víťazstva (nad fašizmom, pozn. autora), svrčinová vetvička Slovenské národné povstanie. Chmel a pšenica vľavo sú pravdepodobne symboly Čiech, raž a hrozno vpravo symboly Slovenska.

Vznik: 2. februára 1960

Július Lőrincz

Július Lőrincz má v spracúvanom súbore dva farebné návrhy slovenskej časti znaku. V oboch prípadoch použil empirový typ štítu, ktorý prevzal z predvojnovnej symboliky. Pre Slovensko v oboch prípadoch vytvoril úplný novotvar, ktorého základom je vrch Kriváň. K návrhom, žiaľ, nepripojil žiadny komentár. Úplne ojedinelým motívom je železná konštrukcia, ktorej segment je zobrazený na jednom z návrhov. Ide pravdepodobne o zobrazenie stĺpa vysokého napätia, symbolu industrializácie.

Návrh 1

V empirovom červenom štíte modrá silueta Kriváňa, spoza ktorej vychádza slnko stvárnené vo forme ozubeného kolesa. V päte štítu je štylizovaný lipový list spolu s lipovým kvetom.

Vznik: nedatované

Návrh 2

V empírovom červenom štíte modrá silueta Kriváňa, spoza ktorej vychádza slnko stvárnené vo forme ozubeného kolesa. V päte štítu je štylizovaný lipový list spolu s lipovým kvetom. Z päty štítu smerom k hornému okraju štítu vyrastá doprava naklonená konštrukcia stožiara vysokého napätia.

Vznik: nedatované

Ervín Semian

Ervín Semian má v súbore dva farebné návrhy slovenskej časti štátneho znaku s viacerými variantmi jeho umiestnenia. Vo všetkých prípadoch ide o novotvar, ktorý mal byť umiestnený na hrudi leva v tradičnom empírovom štíte, používanom do roku 1960. Znak Slovenska je vo všetkých prípadoch koncipovaný ako kruhový emblém. Obrubu tvorí modré ozubené koleso, z ktorého po oboch stranách vyrastajú obilné klasy, ktoré emblém uzatvárajú po bokoch. V hornej časti medzi klasmi alebo nad nimi sa nachádza červená päťcípá hviezda. Podľa autora klasy a koleso symbolizujú priemysel a poľnohospodárstvo, kosák a kladivo spoločenstvo robotníkov a roľníkov a hviezda spoločenstvo ľudí všetkých kontinentov. V embléme je dominantou zobrazenie alegórie Slovenska, alternatívne prostredníctvom Kriváňa, resp. vrchu Veľkej Vysokéj vo Vysokých Tatrách, ktorá svojím tvarom nahrádza, ako to i sám autor priznáva, trojvršie.

Návrh 1

Kruhový emblém. Obrubu tvorí v spodnej časti modré ozubené koleso, z ktorého po oboch stranách vyrastajú zlaté obilné klasy, ktoré emblém uzatvárajú po bokoch. V hornej časti medzi klasmi alebo nad nimi sa nachádza červená päťcípá hviezda. Z kolesa vyrastá modrá silueta vrchu Veľká Vysoká vo Vysokých Tatrách, do plochy vrchu

je vložený prekřížený zlatý kosák s kladivom. Súčasťou návrhu sú aj dva varianty jeho umiestnenia. V prvom prípade je „tradične“ umiestnený na hrudi leva bez korunky v štíte, v druhom prípade je celý erb aj so štítom ešte raz vložený do obruby tvorenej ozubeným kolesom a klasmi s hviezdou.

Vznik: nedatované

Návrh 2

Kruhový emblém. Obrubu tvorí v spodnej časti modré ozubené koleso, z ktorého po oboch stranách vyrastajú zlaté obilné klasy, ktoré emblém uzatvárajú po bokoch. V hornej časti medzi klasmi alebo nad nimi sa nachádza červená päťcípá hviezda. Z kolesa vyrastá modrá silueta vrchu Kriváň a do plochy vrchu je vložený prekřížený zlatý kosák s kladivom. Autor vytvoril celkovo tri varianty líšiac sa len typom obruby a umiestnením hviezdy. Súčasťou návrhu sú aj varianty jeho umiestnenia, ktoré je tradičné, len v jednom prípade je nad figúrou leva ešte aj hviezda.

Vznik: nedatované

Vincent Hložník

Vincent Hložník je v skúmanom súbore zastúpený štyrmi kresbami ceruzou. Jednotlivé návrhy sú len čiernobiele. Všetky štyri návrhy vychádzajú z rovnakého zdroja. Ide o variácie na oválny emblém obrúbený rôzne lipovými ratolesťami a obilnými klasmi, v ktorého hornej časti sa vždy nachádza výrazná päťcípá hviezda. Predpokladáme, že rovnako ako v prípade návrhov J. Lörincza, mal byť novovytvorený symbol Slovenska umiestnený na hrudi českého leva. Ako alegóriu Slovenska si autor v dvoch prípadoch vybral trojvršie, raz vrch Kriváň a raz dva kopce, ktorých význam nie je úplne jasný, ale pravdepodobne v symbolickej rovine zobrazujú Kriváň a Říp.

*Vyobrazenie rôznych symbolov umiestnených na tribúne počas požiarnických pretekov v roku 1954.
Foto: Archív ÚPN.*

Návrh 1

Oválny emblém ohraničený lipovými ratolesťami a klasmi. V centre sa nachádza trojvršie, pod ktorým je štylizovaná továrenská budova s dvomi kominmi. Pred budovou sa nachádzajú ešte tri, pravdepodobne, chladiace veže. Nad trojvrším je veľká päťcípá hviezda.

Vznik: nedatované

Návrh 2

Oválny emblém ohraničený lipovými ratolesťami a klasmi. V centre sa nachádza vrch Kriváň, do plochy ktorého je vložená štylizovaná továrenská budova s tromi oknami a dvomi továrenskými kominmi (pravý je vyšší), pred ktorou vľavo je ešte ozubené koleso. Nad trojvrším je päťcípá hviezda.

Vznik: nedatované

Návrh 3

Oválny emblém ohraničený lipovými ratolesťami a klasmi. V centre sa nachádza trojvršie, pod ktorým je štylizovaná továrenská budova s tromi kominmi, pred ňou je ešte ozubené koleso. Nad trojvrším je päťcípá hviezda.

Vznik: nedatované

Návrh 4

Oválny emblém ohraničený obilnými klasmi. Z obruby emblému do jeho vnútra z dolnej časti vrastá lipová ratolesť s piatimi listami. V centre sa nachádzajú dva vrchy (Kriváň a Ĺíp?), vľavo pred nimi je štylizovaná továrenská budova s dvomi kominmi. Nad trojvrším je päťcípá hviezda.

Vznik: nedatované

Z heraldického hľadiska sú všetky návrhy neakceptovateľné a pre všetky je priam typická absencia heraldického citenia ich autorov. Nejde zvyčajne ani o erby v pravom slova zmysle, skôr o rôzne riešené neheraldické emblémy. Je to však pochopiteľné, heraldika nebola v tom období preferovanou vednou disciplínou, skôr naopak, a preto sa umelci nemali ani kde s jej zákonitos-

fami oboznámiť. Je to reálny obraz situácie, keď bola odborná historická a heraldická obec spolu s verejnosťou stranickými orgánmi úplne odsunutá z riešenia odborného problému a nahradila ho politickým rozhodovaním. Odborná verejnosť mala na základe politickej požiadavky urobiť prvý krok a vytvoriť obsahové riešenie symbolu, ktorý mali výtvarníci po oponentúre a súhlase verejnosti výtvarne stvárniť. Autorom nemožno uprieť invenčnosť ani snahu predsa len trojvršie nejakým spôsobom do nového symbolu prepašovať, avšak výsledok pre absenciu vyššie uvedených faktorov nezodpovedá vyvinutému úsiliu. Objektívne nie je ani jeden z nerealizovaných návrhov (výrazne) lepší ako schválený návrh A. Hollého. Väčšina z nich by, naopak, v prípade svojej akceptácie a následnej realizácie, bola ešte horším riešením. V tomto momente možno len súhlasiť s českými heraldikmi, že prihliadnuc na to, ako vyzerala štátna symbolika ostatných socialistických štátov, mohlo Československo, napriek dosiahnutému tristnému výsledku dopadnúť ešte omnoho horšie. Jasným dôkazom pravdivosti tohto tvrdenia sú aj niektoré prezentované návrhy.

RESUME**Forgotten Proposals for the Slovak Part of the Czechoslovak State Coat of Arms from 1960**

The constitution that was established on 11 July 1960 declared a long time aim to build up communism in socialist Czechoslovakia. One of the issues was also to create a new state coat of arms. It should better typify the nature of the state and specify the symbology of Czechoslovakia that nearly had not changed since the first Czechoslovak Republic. The focus of this study is to reveal and analyze proposals to the Slovak part of the Czechoslovak state coat of arms, which have been hidden since 1960. The aim is also to examine the circumstances of their creation. There were no experts and no publicity during the ratification of the proposal, it all happened in secrecy. Unpublished proposals were deposited with the Slovak National Archive and with the Central Committee of the Slovak Communist Party Fund. The authors of the proposals were Slovak visual artists Štefan Bednár, Vincent Hložník, Július Lörcincz and Ervín Semian. They created a series of proposals in January and February 1960, which were collected by Vincent Hložník. Vincent Hložník, who also was the member of the Prague preparation commission, sent the set of proposals to the Central Committee executive secretary Jozef Lenárt. The subsequent history of the proposals is not known, however the commission did not accept them. The proposals all suggested changing the traditional Slovak double cross. The symbolism from 1960 was outlived by its creators and swept away by the Velvet Revolution in 1989.

Československo z pohľadu amerických spravodajcov

Mgr. Peter Matijek
(1979), absolvent histórie a politológie FIF UK, pracuje v ÚPN.

Ústav pamäti národa je v súčasnosti verejnosti známy predovšetkým ako inštitúcia, ktorá zverejňuje registratúru a zväzkovú agendu komunistickej Štátnej bezpečnosti. Zákon o pamäti národa však Ústavu prisúdil aj širšiu úlohu – a to systematicky zhromažďovať všetky typy dokumentov, vzťahujúcich sa na obdobie neslobody (1939 – 1989) s cieľom vykonávať úplné a nestranné vedecké hodnotenie tohto obdobia (§ 8 zákona č. 553/2002 Z.z. v znení neskorších predpisov). Jedným z možných typov dokumentov, ktorých štúdiom možno získať komplexnejší pohľad na obdobie totality, sú podklady vytvorené činnosťou orgánov demokratických štátov, informujúce o vnútropolitickom vývoji v štátoch sovietskeho bloku.

Ústav pamäti národa pri výskume získal kópie spravodajských materiálov Ministerstva zahraničných vecí Spojených štátov amerických, sledujúcich vývoj v Československu v období 1945 – 1961 v celkovom rozsahu približne 1300 strán.¹⁾ Pôvodcom správ sú spravodajské a výskumné útvary Ministerstva (Oddelenie výskumu a analýz na Úrade strategických služieb, Úrad výskumu a spravodajstva, neskôr Oddelenie pre výskum Európy v rámci Úradu spravodajského výskumu, resp. v rámci Divízie medzinárodného a funkčného spravodajstva, a napokon Odbor spravodajstva a výskumu Úradu spravodajského výskumu a analýz). Správy boli vo svojej dobe spravidla označené ako tajné, prípadne dôverné, vyhradené ako materiál pre vnútornú potrebu. Išlo o podklady pre tvorbu politiky Ministerstva, t.j. nie o dokumenty, vyjadrujúce stanovisko Spojených štátov, vďaka čomu dnes môžu poslúžiť ako zdroj vecných informácií o vývoji vo vtedajšej ČSR.

Jednotlivé informácie, analýzy a prehľady informujú o kľúčových politických, prípadne ekonomických otázkach vývoja ČSR po roku 1945.

V situácii po vojne venovali správy pozornosť napríklad budúcemu postaveniu Slovenska v československom štáte, vyhlídkam obnovy Slovenska, významu znárodňovacích dekrétov prezidenta Beneša z roku 1946 a perspektíve ekonomickej výkonnosti ČSR. Ďalšími sledovanými témami boli československý dovoz a vývoz, platobná bilancia a závislosť východoeurópskych ekonomik na Západe, resp. ekonomická politika ZSSR voči týmto ekonomikám, vrátane pohľadu na úlohu Kominformy v období prijatia Marshallovoho plánu. Z politických tém sa informácie zaoberajú napríklad voľbami v ČSR v roku 1946 v kontexte povojnových voľieb v strednej a východnej Európe, prosovietskymi politickými silami v týchto krajinách, či vzťahmi ČSR s jej susedmi. Cenný je aj prehľad emigrácie z Európy do zámoria za roky 1946 - 1951, hoci je zostavený z otvorených zdrojov.

Z roku 1953 pochádza rozsiahlejšia štúdia o stalinskom režime, ktorý sa etabloval v ČSR po roku 1948. Na približne 300 stranách je podaný prehľad vývoja československej politiky s rekapituláciou komunistickeho uchopenia moci, náčrtom štruktúry KSČ, fungovania bezpečnosti, súdництва a väznenstva, a štruktúry štátnych orgánov (vlády, parlamentu, slovenských orgánov a sústavy národných výborov). Správy sa pristavujú aj pri čistkách v KSČ do roku 1953 a nevyhnú sa ani klasickým námetom spravodajstva z krajín „sovietskej obežnej dráhy“ - analýze významu X. zjazdu KSČ či príprave tretej päťročnice (1960). Pohľad amerických spravodajcov, dostupný v Archíve Ústavu pamäti národa, sa končí správami o administratívnej a teritoriálnej reorganizácii ČSR, novej „socialistickej“ ústave, obmene vlády a funkcionárov Národného zhromaždenia a SNR, ako aj o voľbách v Československu v júni 1960.

Komunistický bezpečnostný aparát v strednej a východnej Európe

Varšava, 16. – 18. jún 2005

PhDr. Radoslav Ragač
Mgr. Matej Medvecký
Mgr. Peter Balun

„Minulosť stále ovplyvňuje súčasnosť a vo veľkej miere ju stvárnjuje. Poznanie historických skúseností je najlepšou cestou nielen na zadosťučinenie obetiam a potrestanie pôvodcov zločinov a priestupkov zákona, ale aj na pochopenie niektorých súčasných udalostí.“ Týmto slovami privítal účastníkov medzinárodnej konferencie prof. Leon Kieres, predseda Instytutu Pamięci Narodowej (IPN), ktorý bol jej hlavným organizátorom pri príležitosti 5. výročia založenia IPN.

Jej spoluorganizátormi bol aj Ústav politických štúdií Poľskej akadémie vied, Úrad spolkovéj splnomocnenkyne pre podklady štátnobezpečnostnej služby bývalej NDR (BstU), Nadácia pre historické spracovanie diktatúry SED, Centrum pre súčasný historický výskum (Nemecko), Ústav pre dokumentáciu a vyšetrovanie zločinov komunizmu Polície Českej republiky (ÚDV), Ústav soudobých dejín (ÚSD), ČR a Ústav pamäti národa (ÚPN), SR.

Konferencia mala tri hlavné ciele. Prvým bolo sumarizovať súčasný stav výskumu dejín komunistického bezpečnostného aparátu a vymedziť základné oblasti pre ďalší výskum. Druhým cieľom bolo vytvoriť spoluprácu medzi inštitúciami a autorami, ktorí sa zaoberajú výskumom problematiky komunistického bezpečnostného aparátu. Napokon tretím cieľom bolo zvýšiť informovanosť verejnosti o činnosti tohto aparátu. Konala sa na „symbolickom mieste“, v Paláci kultúry a vedy, ktorý postavili pred 50 rokmi vo Varšave sovietski robotníci ako Stalinov dar Poľsku. Zúčastnilo sa na nej viac ako 350 historikov a politológov z 19 krajín.

Po oficiálnom otvorení pokračovala konferencia panelovou diskusiou na tému: „Morálne aspekty výskumu a verejnej diskusie o komunistickom bezpečnostnom aparáte“, ktorú viedol Dr. Paweł Machcewicz z IPN. Prof. Andrzej Friszke (Kolegium IPN, Poľsko), Dr. Ernhart Neubert (BStU, Nemecko), Doc. PhDr. Jan Pešek (Historický ústav SAV, Slovensko) a prof. Vilem Prečan (predseda správnej rady Československého dokumentačného strediska, Česká republika) diskutovali o špecifickosti dokumentov, ktoré zanechali komunistické bezpečnostné služby. Diskusia bola najmä o tom, či je lepšie nesprístupniť časť archívov alebo preniesť zodpovednosť na historikov, ktorí majú vybrať, čo treba publikovať a či sa majú zverejňovať aj mená agentov. Prof. Friszke zdôraznil, že v dokumentoch bezpečnostných služieb sa stretávajú dva veľmi dôležité faktory: sloboda skúmania a právo na súkromie jednotlivých osôb. Historik k nim preto musí pristupovať obzvlášť citlivo, aby druhýkrát neukrivil osobám, ktoré už raz trpeli. Je potrebné poznať aj historické pozadie daných dokumentov. Pre skúmanie histórie sú tieto pramene relevantné, je však potrebné určiť, nakoľko sú prvoradé a kde sú tie druhoradé. Dr. Neubert spomínal aj etické hľadisko historického skúmania – ako historik využíva tieto dokumenty. Pripomenul, že chyby nie sú len v administratívnych dokumentoch, ale aj v správach a výpovediach, ktoré potom vytvárajú mylnú skutočnosť. Historik musí poznať rôzne kategórie agentov, delikátne posúdiť nielen podpis spolupráce, ale najmä to, ako spolupracoval. A na to neexistuje pravidlo. Vystúpenie Doc. PhDr. Jana Peška, ktorý sa na konferencii zúčastnil na pozvanie poľských hostiteľov, vyvolalo živú odbornú diskusiu. Tá sa najmä jeho zásluhou dostala do zvláštnej roviny. Svojimi relativizujúcimi výrokmi o spolupráci s ŠtB, a predovšetkým o (ne)dôveryhodnosti registračných protokolov ju vyostřil a napokon si aj sám v prípade biskupa Hirku výslovne oponoval. Bagatelizoval tiež morálnu zodpovednosť tajných spolupracovníkov oproti politickému riadeniu ŠtB komunistickou stranou. Jeho argumentácia vyvolala viacero odmietavých reakcií diskutujúcich (Dr. Neubert, prof. Prečan) i publika.

Napoludnie bola vo výstavných priestoroch budovy vernisáž dvoch paralelných výstav, tematicky venovaných aktivitám československých, nemeckých a poľských komunistických bezpečnostných zložiek. „Sala Gabczyńskiego“ hostila expozíciu z produkcie IPN a BStU. Okrem nápaditej a kvalitnej panelovej prezentácie dvojrozmerných, zväčša písomných fotografických dokumentov boli expozície doplnené aj o pestrú sériu trojrozmerných exponátov. Panely boli tematicky členené, veľkú pozornosť zostavovateľa venovali napríklad útekom cez hranice Nemeckej demokratickej republiky (fotografie zadržaných plavidiel na morskej hranici), agentúrnej práci Stasi s mládežou alebo sledovacím metódam. Medzi trojrozmernými exponátmi sa vynímala široká škála kamuflovanej spravodajskej techniky východoeurópskej proveniencie. Jednou z najkurióznějších bola kamera a nahrávacie zariadenie ukryté v polievacej konve. Časť expozície z dielne IPN bola venovaná najmä obdobiu budovania a začiatkov činnosti poľských komunistických bezpečnostných zložiek. IPN prezentoval aj rekonštrukciu vyluchovanej miestnosti alebo širokú paletu uniforiem používaných ich príslušníkmi.

Druhá výstava z dielne ÚDV, inštalovaná v „Sala Renesansowa“, bola priestorovo skromnejšia. Pozostávala len z dvojrozmerných exponátov prezentovaných na paneloch. Napriek pomerne malej disponibilnej ploche sa však autorom koncepcie podarilo zmapovať pestrú paletu aktivít bývalej ŠtB až do konca roku 1989. Medzi fotografiami vzbudili zaslúženú pozornosť napríklad fotografie z interiérov odhalených ilegálnych tlačiarň či zhabaných zásielok exilovej literatúry.

Konferencia potom pokračovala v dvoch sálach blokom prednášok, ktoré boli rozčlenené podľa tém do piatich sekcií:

1. Pozícia bezpečnostného aparátu v rámci štátnej mocenskej štruktúry: vzťah medzi bezpečnostným aparátom a komunistickou stranou, štátnou správou, vojskom, milíciami a úloha tajnej služby v štáte.
2. Kolektívny portrét bezpečnostného aparátu: triedne a sociálne zloženie, vzdelanie, kariérne príležitosti, politická príslušnosť, rodové zloženie a modely politickej kultúry.
3. Aktivity komunistického bezpečnostného aparátu mimo sovietskeho bloku: vojenská a ekonomická špionáž, dohľad nad exilovými komunitami, tajné operácie mimo Východného bloku, únosy, zabitia, rola komunistických špeciálnych služieb v Treťom svete.
4. Kooperácia štruktúr komunistických bezpečnostných aparátov krajín sovietskeho bloku: úloha ZSSR, vzájomná bilaterálna a multilaterálna spolupráca a dohľad.
5. Hlavné oblasti činnosti komunistického bezpečnostného aparátu: aktivity zamerané proti an-

tikomunistickému ozbrojenému odboju, opozícii, cirkvám, etnickým menšinám, ochrana priemyslu a kontrarozviedka.

Vo štvrtok popoludní prebiehalo rokovanie konferencie sekciami 1 a 2. Prvá sekcia pod predsedníctvom PhDr. Oldřicha Tůmu (riaditeľ Ústavu soudobých dějin Akademie věd ČR) odznelo šesť prednášok. Slovensko v tejto sekcii zastupoval riaditeľ Archívu ÚPN Mgr. Ladislav Bukovszky. Druhej sekcii predsedal prof. Klaus Ziemer (riaditeľ Nemeckého inštitútu historického vo Varšave). Prednášajúci v svojich príspevkoch rozoberali charakteristické črty pracovníkov štátnobezpečnostných zložiek komunistických štátov. Slovensko zastupoval PhDr. Radoslav Ragač z Archívu ÚPN.

V piatok konferencia pokračovala opäť v sekcii 4 a v sekcii 5 (1. časť) za účasti historikov z Čiech, Poľska, Litvy, Rumunska, Nemecka, Slovenska a Kanady. Pod predsedníctvom prof. Dennisa Deletanta (University College London) a dr. Berndta Schäfera (Nemecký inštitút historický, Washington D.C.) odznelo 11 podnetných príspevkov, ktoré sa pokúsili vysvetliť jednotlivé miesta z dejín štátnobezpečnostných zložiek komunistických policajných zložiek. Z príspevkov upozorňujeme napríklad na referát PhDr. Petra Blažka z Českej republiky, ktorý sa venoval akcii „Sever“, realizovanej ŠtB v súvislosti s udalosťami v Poľsku v rokoch 1980-1984, alebo príspevok Dr. Waltera Süssa o asymetrii spolupráce východonemeckých a sovietskych zložiek v problematike „ideologickej diverzie“.

Druhý predpoludňajší blok pod vedením Dr. Berndta Schäfera z Nemecka, zostavený z 5 referátov, bol venovaný hlavným smerom aktivít jednotlivých komunistických bezpečnostných zložiek. I podľa ohlasov publika mali najväčšiu odozvu príspevky Dr. Rafała Wnuka (Poľsko) o boji komunistického bezpečnostného aparátu s ozbrojeným podzemím v 40.-50. rokoch, príspevok Dr. Germíny Any Nagat (Rumunsko) o vzťahoch umeleckej obce a tajnej polície v Rumunsku a pozitívnu odozvu mal aj referát Mgr. Ivce Bumovej, PhD. a Mgr. Jána Hlavinku z Oddelenia bádania ÚPN o aktivitách ŠtB na Slovensku v problematike „sionizmu“ v období rokov 1968 - 1980.

V sobotu bol program konferencie ukončený rokovaním v sekciiach 3 a 5 (2. časť). Prvej z nich predsedal Dr. Bab. Paweł Machcewicz z IPN a ostatnej PhDr. Pavel Žáček z ÚPN. Za mimoriadne zaujímavý príspevok považujeme referát prof. Jordana Baeva z Bulharska o spolupráci bulharskej tajnej polície s medzinárodným terorizmom. Slovenský Ústav pamäti národa bol zastúpený aj v tento deň príspevkom Mgr. Mateja Medveckého (tiež z Oddelenia bádania ÚPN) o únose Imricha Suckého z Viedne.

Abstrakty referátov sú publikované na internetovej stránke IPN: <http://ipn-5.ipn.gov.pl/conference2005/abstrakty.pdf>. Na budúci rok sa pripravuje vydanie zborníka príspevkov z konferencie.

Každý rokovací deň sa po skončení prednášok uskutočnili ešte ďalšie sprievodné akcie. V piatok popoludní sa uskutočnila slávnostná prezentácia knihy „A Handbook of the Communist Apparatus in East Central Europe, 1944 - 1989“ (Príručka komunistického bezpečnostného aparátu v strednej a východnej Európe), na ktorej sa podieľal medzinárodný tím odborníkov na túto problematiku. Publikácia, ktorá vyšla v anglickom jazyku, je prvým pokusom o syntézu zaoberajúcu sa bezpečnostnými aparátmi európskych krajín sovietskeho bloku. Na knihe sa podieľalo deväť popredných historikov z Bulharska (Prof. Jordan Baev, Prof. Konstadin Grozev), Českej republiky (PhDr. Petr Blažek, PhDr. Pavel Žáček), Francúzska (Prof. Nicolas Werth), Nemecka (Dr. Jens Gieseke), Poľska (Dr. hab. Antoni Dudek, Prof. Andrzej Paczkowski) a Veľkej Británie (Prof. Dennis Deletant), ktorých cieľom bolo nielen prezentovať súčasný stav výskumu tejto dôležitej problematiky, ale aj ukázať smer ďalšieho výskumu. Po prezentácii nasledovala diskusia s autormi.

Po ukončení rokovaní oboch sobotných sekcii nasledovalo stretnutie s očitými svedkami – obeťami komunistickej represie, ktorého sa za Slovensko zúčastnil pán Emil Švec, dlhoročný politický väzeň a obeť únosu z Rakúska.

Každý deň bol na záver oficiálnej časti konferencie pripravený prehľad filmov z prostredia bezpečnostných zložiek, vždy spojený s úvodnou prednáškou.

Prvý deň boli prezentované poľské filmy „Hon na bandu“, „Tichý front“ a „Tajné pásky SB“ (Służba Bezpieczeństwa). Prvý bol príkladom typickej komunistickej propagandy o zničení domáceho nepriateľa spojeného s kapitalistickým zahraničím, námetom druhého filmu z dielne Ministerstva vnútra (1964) bola „profesionalita“ a „obetavosť“ príslušníkov poľských bezpečnostných zložiek a tretí film bol dokumentom, ktorý urobil IPN z tajne nakrútených filmových materiálov SB.

V piatok nasledovala filmová prezentácia z produkcie nemeckých kolegov. Mimoriadne zaujímavé boli prvé dva filmy – dokumenty o východonemeckej štátnej bezpečnosti – Stasi. Prvý „Bežný deň Štátnej bezpečnosti“ prezentoval pohľady bývalých príslušníkov tejto obávanej organizácie na ich bývalé zamestnanie, na život, na ľudí atď. Film bol o to prínosnejší, že sa jeho tvorcom podarilo bývalých príslušníkov Stasi presvedčiť o potrebe vysvetliť svoje názory z čias ich aktívnej služby na kameru a týmto spôsobom priblížiť a ukázať uvažovanie a vnímanie „eštebáka“. Nasle-

dujúci 11-minútový dokument priblížil skutočne „mravčiu“ prácu ľudí, ktorí sa podieľajú na rekonštrukcii zničených zväzkov Stasi. Práca pripomína manufaktúrnú výrobu, ktorá začína výberom vrecia s roztrhanými dokumentmi cez ručné triedenie a lepenie, si skutočne zaslúži obdiv. Po diskusii boli premietnuté ešte dva propagandistické filmy vytvorené východonemeckou Bezpečnosťou v 80. rokoch 20. storočia - „Vojna v mieri“ a „Dopisovatelia imperialistických masmédií“.

V sobotu nasledoval „český a slovenský deň“. Oba prezentované filmy vzbudili pozornosť prítomného publika. Film „Akce Brusel“ z roku 1974 bol „umeleckou rekonštrukciou“ neobjasnených okolností smrti Miroslava Pláňavu, bývalého príslušníka Czechoslovak Intelligence Office (Československá sekcia britskej rozviedky). Druhou snímkou bol „Československý národný poklad“- jeden z dielov seriálu „Tridsať prípadov majora Zemana“. Obe snímky sú typickými príkladmi komunistickej propagandy vo vysielaní televízie.

Táto medzinárodná konferencia je mimoriadne cenným príspevkom k objasneniu rôznych aspektov zneužívania bezpečnostných zložiek totalitným komunistickým štátom. Medzinárodná spolupráca, ktorá tu bola nadviazaná, prinesie nepochybne ešte veľkú úrodu na tomto poli nášho snaženia o objasnenie nedávnej minulosti tohto regiónu.

ÚPN a médiá

Za dva a pol roka činnosti ÚPN sa o problematike, ktorou sa zaoberá, objavilo v tlačných aj elektronických médiách viac ako 600 výstupov, z nich až 90 % bolo publikovaných alebo vysielaných od novembra 2004. Práve vtedy totiž boli zverejnené prvé kópie registračných protokolov, ktoré ŠtB vytvorila v bývalom Východoslovenskom kraji. V ďalších mesiacoch zverejnil ÚPN registre zväzkov zo zostávajúcich krajov.

Je veľmi zaujímavé sledovať vývoj spôsobu informovania o činnosti ÚPN, resp. spracúvania problematiky, ktorou sa zaoberá. Kým do už spomínaného novembra sa v materiáloch objavovali najmä informácie o počte podaných a vybavených žiadostí, tesne pred a aj po zverejnení prvých registrov rezonovali otázky významu ich zverejňovania, hodnovernosti, resp. ich úplnosti a pod.

Nie zoznamy spolupracovníkov, ale registračné protokoly

Témy, ktorými sa zaoberá ÚPN, sú pre médiá veľmi atraktívne, v súčasnosti je však veľmi málo novinárov, ktorí majú problematiku naštudovanú

Zoznam prednášajúcich z ÚPN (SR), názvy referátov, zaradenie do sekcií

Sekcia 1 – „Miesto komunistického bezpečnostného aparátu v štruktúre moci“

Ladislav Bukovszky – Bezpečnostný odbor ŠtB pri Ministerstve vnútra SSR a jeho pozícia v rámci mocenskej štruktúry (1969 – 1970).

Sekcia 2 – „Kolektívny portrét komunistického bezpečnostného aparátu“

PhDr. Radoslav Ragač – Kolektívny portrét dôstojníkov československej štátnej bezpečnosti (ŠtB) v období normalizácie. Univerzitné vzdelanie a vedúci pracovníci ŠtB – potreba alebo voľba?

Sekcia 3 – „Aktivity komunistického bezpečnostného aparátu štátov Strednej a Východnej Európy za hranicami sovietskeho bloku“

Matej Medvecký – Únos ako jedna z pracovných metód bezpečnostného aparátu za „železnou oponou“. Prípady Imricha Suckého.

Sekcia 5 – „Hlavné smery činnosti komunistického bezpečnostného aparátu“

Ján Hlavinka, Ivica Bumová, PhD. – ŠtB a jej činnosť v problematike „sionizmus“ na Slovensku v období normalizácie (1968–1980).

tak dôkladne, aby sa jej mohli venovať bez rizika nesprávneho informovania.

Ústav spolu s prvou časťou registračných protokolov zverejnil aj vysvetlivky s informáciami o jednotlivých druhoch zväzkov. Okrem kategórií spolupracovníkov systém na stránke v registračných protokoloch vyhľadával aj nepriateľské a preverované osoby. Aj skúsení novinári však často uvádzali, že ÚPN zverejnil zoznamy spolupracovníkov. Táto informácia je nepravdivá; žiaľ, dodnes si ešte mnohí neuvedomili rozdiel medzi registračnými protokolmi a zoznamami spolupracovníkov. Zoznamy spolupracovníkov totiž ÚPN nikdy nezverejnil.

Koho to zaujíma

Krátko pred zverejnením prvej časti registračných protokolov začali médiá riešiť otázku, koho budú zverejnené materiály zaujímať. Najsledovanejšia televízia v tom čase uverejnila príspevok, v ktorom anketovaní vyjadrili názor, že záujem o tieto informácie nebude veľký, keďže od Novembra '89 už uplynul dlhý čas. Pomalé nabíehanie stránok ÚPN kvôli veľkému záujmu v deň zverejne-

Mgr. Michal Dzurjanin
(1968), absolvent Katedry filozofie a dejín filozofie FiF UK v Bratislave, tlačový tajomník ÚPN.

nia prvých registrov zväzkov však svedčil o niečom inom, a aj uvedená televízia následne odvysielala informáciu v súlade so skutočnosťou.

Citlivý prístup k problematike je nevyhnutné uplatňovať najmä v prípade osôb prechádzajúcich registrami v kategóriách, ktoré nie sú kategóriami spolupracovníkov. Veľmi ľahko totiž vznikne mylná informácia, že konkrétna osoba spolupracovala s ŠtB, no jej meno sa v registroch zväzkov nachádza v úplne inej kategórii.

Je potrebné zdôrazniť, že zámerom ÚPN nie je hodnotiť konkrétne osoby, či boli alebo neboli spolupracovníkmi ŠtB. Ústav v súlade so zákonom zverejnil evidencie zväzkov, ktoré ŠtB viedla na všetky osoby, o ktoré mala záujem, či už z hľadiska spolupráce alebo sledovania. Zverejnená dokumentácia slúži ako podklad na priblíženie obdobia pred rokom 1989 spolu s jeho hodnotením. Práve tu je citeľná úloha médií, aby svoj priestor využili na uverejňovanie názorov a stanovísk, či už osôb, ktoré sa nachádzajú v registroch, alebo aj tých, ktorí chcú a môžu uvedené obdobie hodnotiť.

Mená a súvislosti

Po zverejnení prvej časti registračných protokolov novinárov najviac zaujímali mená, ktoré sú v nich uvedené, často aj bez kategórie, v ktorej boli evidované. Desiatky osôb, pôsobiacich vo verejnom živote, následne čelilo otázkam, týkajúcim sa ich skúsenosti či spolupráce s ŠtB.

Väčšina z osôb uvedených v kategóriách spolupracovníkov vyhlasovala, že o vedomej spolupráci v jej prípade nie je možné hovoriť. Ani jeden z oslovených nezabudol zdôrazniť, že nikomu neublížil a žiadne dôležité informácie neposkytol, preto ani nepovažuje za potrebné opustiť funkciu, ktorú zastáva. Postupne však došlo k niekoľkým abdikáciám. Najviac pertraktovanou témou z tohto pohľadu bol prípad vysokého ministerského úradníka. Média citovali jeho stanovisko, v ktorom ako dôvod odstúpenia začiatkom januára uviedol útoky na stranu, ktorá ho do funkcie nominovala. Podobne 9. marca odstúpil aj dekan jednej z fakúlt na východe Slovenska, ako dôvod abdikácie uviedol potrebu upokojenia situácie na škole. Média zaznamenali aj odstúpenie vládneho splnomocnenca pre zahraničných Slovákov, ktorý bol v registroch evidovaný ako agent. TASR v správe 23. marca 2005 uviedla, že „o uvoľnenie z funkcie sa rozhodol požiadať z dôvodu „stupňujúcej sa hystérie“ okolo takzvaných zväzkov, ale najmä v záujme Slovákov žijúcich v zahraničí“.

Veľkú diskusiu vyvolali aj mená cirkevných predstaviteľov, ktoré neraz prechádzajú registrami zväzkov v kategóriách spolupracovníkov. Z hľadiska korektnosti je však potrebné pripomenúť, že oveľa viac sa ich nachádza v kategórii Preverovaná,

resp. Nepriateľská osoba. Stanovisko Konferencie biskupov Slovenska k tejto otázke je dôkazom, že katolícka cirkev si uvedomuje dôležitosť otázky vysporiadania sa s obdobím pred rokom 1989. Určitý obraz poskytuje aj reakcia predstaviteľov Ekumenickej rady cirkví, v ktorej žiadali o zmenu zákona o Ústave pamäti národa tak, aby materiály z archívov bývalej ŠtB boli prístupné len skupine obetí a aktérov spolupráce, a nie širokej verejnosti. Táto požiadavka sa však nestrela s jednoznačnou podporou vo vnútri predovšetkým evanjelickej cirkvi a je takmer isté, že bude rezonovať aj pri najbližšej voľbe biskupa.

Inou kapitolou, ktorej médiá tiež venovali svoju pozornosť, je pôsobenie príslušníkov ŠtB vo funkciách v rámci štátnej správy. Ako prvý z postu vedúceho sekcie kontroly Úradu vlády v Banskej Bystrici odstúpil po týždni od zverejnenia registračných protokolov Stredoslovenského kraja vo februári bývalý major ŠtB, ktorý velil I. odboru so zameraním aj na boj so zahraničnými rozvedkami, emigráciu a navrátilcov. Podobná situácia sa zopakovala pri zverejnení registrov a zoznamov príslušníkov ŠtB Západoslovenského kraja. Objavil sa v nich vedúci istého služobného úradu, ktorý bol v rokoch 1980 až 1989 náčelníkom oddelenia Vojenskej kontrarozvedky, teda III. správy ŠtB, zameranej proti vnútornému aj vonkajšiemu nepriateľovi. Po zverejnení zoznamov príslušníkov ŠtB tvrdil, že z funkcie neodstúpi a v tom, že pracoval v komunistickom režime pre kontrarozvedku, nevidí problém.

Čo ďalej?

Témy, ktoré svojou činnosťou otvára ÚPN, rezonujú v spoločnosti naďalej. Politické strany prijímajú rozhodnutia, podľa ktorých sa na ich kandidátkach nemajú objavovať ľudia, prechádzajúci registrami v kategóriách spolupracujúcich osôb. Elektronické médiá pripravujú diskusie s tými, o ktorých sa ŠtB zaujímala. Predstavitelia ÚPN prijímajú pozvanie do relácií, v ktorých majú možnosť vysvetliť podrobnosti fungovania ŠtB.

Z času na čas sa objaví aj zo strany politikov spochybňovanie zverejňovaných materiálov s konštatovaním, že hlavný organizátor represii, čiže špičky KSČ, zostávajú nepovšimnuté.

ÚPN si je vedomý aj týchto súvislostí a postupne zverejňuje aj dokumentáciu o konkrétnych akciách, ktoré bývalý režim organizoval proti vlastným občanom. Príkladom tohto postupu je zverejnenie dokumentácie k Sviečkovej manifestácii, ktorá sa konala 25. marca 1988 v Bratislave.

Je však potrebné si uvedomiť, že všeobecné informácie o princípoch fungovania režimu pred rokom 1989 sú známe. Preto je v súčasnosti nevyhnutné prichádzať s konkrétnymi faktami, ktoré poskytnú predstavu, ako spomínaný režim vyzeral v praxi.